

Załącznik do Uchwały
Rady Gminy Nr
XIX/120/2008

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008 - 2013

Grudziądz, lipiec 2008 roku

Spis treści

1. Charakterystyka Gminy Grudziądz

- 1.1 Położenie, powierzchnia, ludność
  - 1.1.1 Położenie
  - 1.1.2 Powierzchnia
  - 1.1.3 Ludność
- 1.2 Środowisko przyrodnicze
  - 1.2.1 Szata roślinna i świat zwierzęcy
  - 1.2.2 Elementy środowiska prawnie chronione
  - 1.2.3 Turystyka i wypoczynek
  - 1.2.4 Dziedzictwo kulturowe
  - 1.2.5 Uwarunkowania rozwoju gospodarczego
  - 1.2.6 Gospodarka wodno-ściekowa
  - 1.2.7 Ochrona powietrza
  - 1.2.8 Gospodarka odpadami
  - 1.2.9 Gospodarka energetyczna
  - 1.2.10 Gleby
  - 1.2.11 Lasy i tereny zielone
  - 1.2.12 Surowce naturalne

2. Sfera społeczna

- 2.1. Ludność
- 2.2. Rynek pracy

3. Kierunki polegające na poprawie sytuacji na danym obszarze

- 3.1 Kształtowanie systemu ekologicznego
- 3.2 Rolnicza przestrzeń produkcyjna
- 3.3 Kierunki kształtowania polityki przestrzennej dotyczące lokalnej produkcji
- 3.4 Kierunki polityki przestrzennej dotyczące funkcji osiedleńczej i mieszkaniowej
- 3.5 Kierunki polityki przestrzennej dotyczące usług
- 3.6 Kierunki polityki przestrzennej kształtujące rozwój turystyki, wypoczynku i rekreacji
- 3.7 Kierunki polityki przestrzennej dotyczące rozwoju infrastruktury technicznej
  - 3.7.1 Gazownictwo
  - 3.7.2 Elektroenergetyka
  - 3.7.3 Wodociągi
  - 3.7.4 Gospodarka ściekowa
  - 3.7.5 Gospodarka odpadami

4. Budżet - wykorzystanie w latach 2005 - 2008

5. Zrealizowane projekty wykorzystujące fundusze przedakcesyjne i inne źródła finansowe

6. Zrealizowane projekty wykorzystujące fundusze strukturalne i inne źródła finansowe

7. Spodziewane kierunki rozwoju

8. Proponowane kierunki inwestowania przez gminę

9. Wieloletnie programy inwestycyjne gminy Grudziądz na lata 2007-2010

10. Powiązanie inwestycji z celami szczegółowymi i działaniami Strategii Gminy Grudziądz w latach 2004 – 2013

11. Przewidywany budżet na lata 2008 – 2013

12. Rezultaty do osiągnięcia

13. Rys historyczny oraz uwarunkowania dotyczące zasobów dziedzictwa kulturowego

- 13.1. Zagadnienia historyczno-kulturowe
  - 13.1.1. Informacje historyczne dotyczące Gminy
  - 13.1.2. Charakterystyka zasobów kulturowych na obszarze gminy
- 13.2. Stan środowiska kulturowego
  - 13.2.1. Obiekty w rejestrze zabytków
  - 13.2.2. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków
- 13.3. Obiekty w ewidencji konserwatorskiej
  - 13.3.1. Obiekty architektury i budownictwa (w tym obiekty sakralne, techniki i kultury materialnej)
  - 13.3.2. Zespoły dworsko – parkowe
  - 13.3.3. Cmentarze i miejsca pamięci narodowej
  - 13.3.4. Stanowiska archeologiczne
- 13.4. Karty miejscowości (wsi)

1. Charakterystyka Gminy Grudziądz

1.1 Położenie, powierzchnia, ludność

1.1.1 Położenie

Opierając się na fizyczno-geograficznej regionalizacji Polski, opracowanej przez J. Kondrackiego (w układzie dziesiętnym) obszar gminy Grudziądz w przeważającej części leży w mezoregionie Kotliny Grudziądzkiej (314.82 - zwanej też Basenem Grudziądzkim), która stanowi środkową, najszerszą część makroregionu Doliny Dolnej Wisły (314.8). Północno-wschodni skraj gminy leży w mezoregionie Pojezierza Chełmińskiego (315.11), makro-regionie Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego (315.1), a południowo-wschodni – Pojezierza Iławskiego (314.9). Makroregiony te wchodzi w skład podprovincji Pojezierza Południobałtyckiego (315.). Gmina Grudziądz jest jedna z gmin powiatu grudziądzkiego, województwa kujawsko-pomorskiego.

1.1.2 Powierzchnia

Powierzchnia terenu gminy Grudziądz ukształtowała się w wyniku procesów geologicznych i rzeźbotwórczych, które miały miejsce w czwartorzędzie, a w szczególności w plejstocenie, w czasie zlodowacenia bałtyckiego.

Najważniejszymi procesami były: egzaracyjna i akumulacyjna działalność lądolodu, erozja i akumulacja wód lodowcowych i rzecznych, denudacja, procesy deflacyjne i działalność człowieka.

Rzeźba omawianego obszaru jest młoda i charakteryzuje się dużą różnicą wysokości bezwzględnej, która dochodzi do 75,0 m. Maksymalne wysokości bezwzględne osiągają tereny położone na wysoczyźnie morenowej w miejscowościach Wielkie Lniska (87,0 m n.p.m.) i Gogolinie (89,0 m n.p.m.). Najniżej położonymi obszarami są dna dolin Wisły i Osy, gdzie rzędne schodzą poniżej 15,0 - 16,0 m n.p.m.

1.1.3 Ludność

Gmina Grudziądz należy do gmin o względnie stałym zaludnieniu, które od 1970 r. utrzymuje się na poziomie 9530-9340 mieszkańców. Jednak na przełomie lat 80 -tych i 90 -tych na skutek osłabienia tempa dynamiki demograficznej i znacznego ubytku migracyjnego odnotowano w gminie znaczny ubytek ludności - stan zaludnienia zmalał z 9573 w 1988 r. do 8653 w 1991 r. Ubytek ten został w 1992 r. zrekompensowany poprzez przyłączenie do gminy sołectwa Dusocin z gminy Rogóźno. W ten sposób liczba mieszkańców wzrosła w 1992 r. do 9124. W 2007 roku gmina liczyła 11134 mieszkańców. Od roku 1983 do 2007 ludność gminy wskazuje tendencję rosnącą.

Lokalny rynek pracy od początku lat 90 - tych boryka się z bezrobociem. Wielu mieszkańców gminy straciło pracę na skutek recesji i restrukturyzacji gospodarki w mieście Grudziądz, głównym ośrodku zatrudnienia mieszkańców gminy. Z tego też względu obszar miasta i gminy Grudziądz uznano za szczególnie zagrożony bezrobociem strukturalnym. Na poziomie powiatu grudziądzkiego ziemskiego bezrobocie wynosi 24,1 % na koniec 2007 roku.

1.2 Środowisko przyrodnicze

1.2.1 Szata roślinna i świat zwierzęcy

W podziale botanicznym Kotlina Grudziądzka należy do Krainy Zachodniopomorskiego Pasa Przejściowego, który cechuje się korzystnymi warunkami do rozwoju lasów mieszanych i sosnowych (*Pinus silvestris*), z rzadkim podsyciem jałowcowym. W lasach tych spotyka się także: dąb (*Quercus* sp.), brzozę (*Betula* sp.), świerk (*Picea exelsa*) oraz olszę (*Alnus* sp.), buk (*Fagus sylvatica*), modrzew, jak też osikę (*Populus tremula*), grab (*Carpinus betulus*) i jesion (*Fraxinus* sp.). W runie dominują mchy i porosty a z roślin zielnych – wrzos i trzcinnik (*Calamagrostis* sp.). Głównym gatunkiem budującym drzewostan jest sosna. W zdecydowanej większości występuje ona w II i IV klasie wiekowej (40-80 lat). Taka sytuacja jest wynikiem planowej gospodarki człowieka. Podobne wnioski można wysnuć z dużego udziału brzozy w drzewostanie. Poszycie jest bogatsze (leszczyna, jarzębina) a runo leśne bardzo urozmaicone (borówka, brusznica).

Znaczna ilość jezior i mokradeł sprzyja rozwojowi roślinności bagiennej, wodnej i torfowiskowej.

Zbiorowiskami przede wszystkim antropogenicznymi są łąki. Występują trzy typy zbiorowisk łąkowych: zalewowe (łągi), grądy i bagienne. Największy obszar zajmują łągi, które przeważają na równinie zalewowej Wisły.

Szata roślinna omawianego obszaru została mocno zmieniona w wyniku urbanizacji i uprzemysłowienia terenu, dlatego też dominującą rolę wśród flory odgrywają zbiorowiska sztuczne – synantropijne. Występują one jako siedliska ruderalne. Cechuje je duża jednorodność flory. O składzie fauny decyduje urozmaicona rzeźba, sieć wód powierzchniowych, szata roślinna i zagospodarowanie terenu. Świat kręgowców związany jest ze środowiskiem wodnym i leśnym. Z ryb spotyka się okonia, karasia, lina, szczupaka, płoć oraz amura i tołpygę. Płazy i gady reprezentowane są przez gatunki spotykane na terenie całej Polski (traszka, żaba, ropucha, zaskroniec, żmija). Spotyka się liczne ptaki osiadłe (wróbel, dzięcioł), wędrownie (słonka, jeżyk), koczownicze (czeczotka, jasiołuska, bojownik). W parkach i lasach spotyka się kosa, ziębę, słowika, nad zbiornikami wodnymi: czapłę, perkoza, derkacza i kaczki. Gady reprezentowane są przez: zaskrońca (*Natrix natrix*), jaszczurkę zwinkę (*Lacerta agilis*) a płazy przez: żabę (*Rana* sp.), ropuchę (*Bufo* sp.). ssaki reprezentowane są przez około 40 gatunków zamieszkujących głównie środowisko leśne.

1.2.2 Elementy środowiska prawnie chronione

Obszar gminy Grudziądz charakteryzuje się dużym urozmaiceniem krajobrazu, wyrażającym się bogactwem form rzeźby terenu, różnorodnością zjawisk i procesów hydrograficznych, interesujących zbiorowisk i osobliwości florystycznych. Wszystkie te elementy środowiska zadecydowały o wydzieleniu obszarów objętych szczególną formą ochrony wynikającą z Ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 października 1991 r. (Dz. U. Nr 114, poz. 492, ze zm.). Najbardziej urozmaicona i atrakcyjna pod względem krajobrazowym i florystycznym jest strefa krawędziowa doliny Wisły, która rozporządzeniem Wojewody Toruńskiego Nr 21/92 z dnia 10 grudnia 1992 r. została ustanowiona obszarem chronionego krajobrazu jako „Obszar strefy krawędziowej doliny Wisły”. Powierzchnia całkowita tego obszaru wynosi 18 835,50 ha, z czego 6503,50 ha (34,5%) leży w gminie Grudziądz. Zasady gospodarowania na obszarach chronionego krajobrazu określił wojewoda w wyżej cytowanym rozporządzeniu i muszą być one uwzględnione w planach zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z wyżej cytowaną Ustawą, obszar chronionego krajobrazu obejmuje wyróżniające się krajobrazowo tereny o różnych typach ekosystemów, ich zagospodarowanie powinno zapewnić stan względnej równowagi ekologicznej systemów przyrodniczych. W przypadku gminy dotyczy to głównie znacznej powierzchni lasów w rejonie Białego Boru,

Wałdowa i Wielkiego Wełcza, unikalnej rzeźby terenu w postaci strefy krawędziowej doliny Wisły, licznych pomników przyrody, użytków ekologicznych i parków wiejskich oraz lokalnie występujących osobliwości florystycznych.

Południowo – zachodni skraj gminy Grudziądz, z uwagi na unikalne środowisko przyrodnicze, swoiste cechy krajobrazu oraz wartości kulturowe, uznany jako fragment Chełmińskiego Parku Krajobrazowego Rozporządzeniem nr 11/98 wojewody Toruńskiego z dnia 15 maja 1998 r., został włączony do Parku Krajobrazowego Doliny Dolnej Wisły, powołanego Rozporządzeniem Wojewody Kujawsko-Pomorskiego nr 50 z dnia 31 marca 1999 r. W rozporządzeniu tym określono zakazy i nakazy jakie obowiązują na terenie Parku i muszą być one brane pod uwagę w działalności gospodarczej.

Inną formą szczególnej ochrony zasobów przyrody na terenie gminy Grudziądz objęto użytki ekologiczne (rozporządzenie Wojewody Toruńskiego nr 10/98 z dnia 15.05.1998 roku w sprawie uznania za użytki ekologiczne tworów przyrody położonych na terenie województwa toruńskiego - Dz. U. Woj. Tor. Nr 16 poz. 88). Na omawianym obszarze są to śródleśne łąki oraz bagna, będące pozostałością ekosystemów mających znaczenie dla zachowania unikatowych zasobów gatunkowych i środowiskowych.

Zgodnie z Rozporządzeniem Wojewody Toruńskiego nr 9/98 z dnia 15.05.1998 r. chronić należy unikatowe stanowisko dokumentacyjne obejmujące zalesiony fragment zboczowy Basenu Grudziądzkiego i wysoczyzny morenowej, pociętej siecią źródeł i wąwozów z wychodnią skał plejstoceniowych, gdzie deniwelacje terenu osiągają głębokość 40 m.

Na terenie gminy występują parki wiejskie, które wraz z zadrzewieniami przydrożnymi, śródpolnymi i nadwodnymi powstrzymują degradację gleb, mają znaczenie wodochronne i glebochronne. Układy wodne wewnątrz parków, pełniąc funkcję zbiorników retencyjnych, poprawiają uwilgotnienie gleby i wywołują korzystne zmiany mikroklimatyczne.

Tabela. Wykaz pomników przyrody w gminie Grudziądz w 2007 r.

Lp	Numer rejestru wojewódzkiego	Obiekt chroniony lub pomnik przyrody	Wiek [lata]	Obwód [cm]	Wysokość [m]	Położenie	Podstawa prawna uznania
1.	43	dąb	600	610	19	Pastwiska	Orzeczenie Prez. WRN w Bydgoszczy nr 277, Dz. U. WRN nr 12, poz.92 z 1960 r.
2.	52	dąb	300	290	16	Kobylanka	Orzeczenie Prez. WRN w Bydgoszczy nr 306, Dz. U. WRN nr 12, poz.92 z 1960 r.)
3.	68	dąb dwupienny	250	A-310 B-320	21	Linarczyk, 300 m od szosy Grudziądz-Piaski	Decyzja nr 381/RLop410/39/70 Wydz. Rol. I Leś. PWRN, (Dz. U. WRN nr 20 poz.208 z 1970r.)
4.	88	3 dęby	1) 260 2) 200 3) 200	1) 460 2) 350 3) 315	1) 25 2) 26 3) 26	Węgrowo w parku	Decyzja nr 381/RLop410/39/70 Wydz. Rol. I Leś. PWRN,

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

Lp	Numer rejestru wojewódzkiego	Obiekt chroniony lub pomnik przyrody	Wiek [lata]	Obwód [cm]	Wysokość [m]	Położenie	Podstawa prawna uznania
		2 buki czerwone	120	1) 260 2) 230	1) 28 2) 25		(Dz. U. WRN nr 20 poz.208 z 1970r.)
5.	93	dąb	300	340	20	Gogolin	Zarządzenie nr 5/78 Wojewody Toruńskiego z dnia 20.01.1978 r.
6.	94	wyływ artezyjski				Wałdowo Szl.	
7.	101	Jałowiec	50	15	7	Wałdowo Szl.	Zarządzenie nr 55/78 Wojewody Toruńskiego z dnia 22.12.1978 r. (Dz.U. Nr 9, poz.68)
8.	118	Dąb	260	377	26	Węlcz, Leśnictwo Zarośle	Zarządzenie nr 28/81 Wojewody Toruńskiego z dnia 21.10.1981 r. (Dz. U. Nr 4, poz.57)
9.	140	dąb szypułkowy	280	394	26	Biały Bór przy zabudowaniach	Zarządzenie nr 44/82 Wojewody Toruńskiego z dnia 25.08.1982 r.
10.	143	cis dwupienny	100	A-40 B-27	5,5	Leśnictwo Marusza	Zarządzenie nr 44/82 Wojewody Toruńskiego z dnia 25.08.1982 r.
11.	168	cis dwupienny	300	A-145 B-85	11	Marusza w parku	Zarządzenie nr 66/83 Wojewody Toruńskiego z dnia 31.12.1983 r.
		olsza czarna	150	267	31		
		jesion wyniosły	200	388	22		
12.	193	nisza źródłowa, źródłisko w obniżeniu terenowym wśród lasu z przewagą sosny	0,66 ha			Mokre oddz. 1621, Leśnictwo Zakurzewo Nadleśnictwo Jamy	
13.	194	nisza źródłowa, źródłisko porasta drzewostan olszowy				Turznice	

Zgodnie z Rozporządzeniem Wojewody Toruńskiego nr 9/98 z dnia 15 maja 1998 r. chronić należy unikatowe stanowisko dokumentacyjne obejmujące zalesiony fragment zboczowy Basenu Grudziądzkiego i wysoczyzny morenowej, pociętej siecią źródeł i wąwozów z wychodnią skał plejstoceniowych, gdzie deniwelacje terenu osiągają głębokość 40 m.

1.2.3 Turystyka i wypoczynek

Obszar gminy Grudziądz jest w średnim stopniu zagospodarowany pod względem turystycznym. Do ważniejszych ośrodków prowadzących działalność turystyczną należą:

1. Gminny Ośrodek Wypoczynkowy „DELFIN”,
2. Aeroklub Grudziądzki w Lisich Kątach,
3. Geotermia Grudziądz.

Gminny Ośrodek Wypoczynkowy „DELFIN”, znajdujący się w miejscowości Biały Bór, na terenie Gminy Grudziądz, położony nad Jeziorem Wielkim Rudnickim powstał na początku lat 80. XX wieku. Ośrodek zlokalizowany jest w kompleksie Lasu Rudnickiego, co daje wspaniałe warunki do wypoczynku na świeżym powietrzu od wczesnej wiosny do jesieni. Las Rudnicki jest lasem mieszanym z przewagą sosny i świerku, o specyficznym mikroklimacie i wraz z jeziorem stanowią strefę ciszy, w której można odpocząć od zgiełku i hałasu. Czyste wody jeziora pozwalają na miłą, bezpieczną kąpiel, umożliwiają

uprawianie sportów wodnych i wędkowanie, natomiast przyległy las może być miejscem wspaniałych zabaw terenowych, wycieczek, podchodów i doświadczeń ekologicznych. Ośrodek jest również przystosowany do urozmaiconych form wypoczynku przez osoby niepełnosprawne. Tropiciele tajemnic znajdą w nim pole do swoich odkryć w pozostałościach fortów obronnych z okresu II wojny światowej, znajdujących się w najbliższej okolicy. Amatorzy grzybów zawsze znajdą w lesie okazy, które wprawiają w zachwyt niejednego grzybiarza, a obserwatorzy zwierzyny leśnej zdobędą nowe pole do swoich obserwacji.

Jeziro Wielkie Rudnickie jest największym (188,7 ha) i najgłębszym (11,5 m) jeziorem Basenu Grudziądzkiego. Jest to jezioro pochodzenia polodowcowego z urozmaiconą rzeźbą dna. Posiada ono bogato urozmaiconą misę w postaci lejów, półwyspów i wysp. Wody jeziora przemywa rzeczka Maruszanka. Jezioro otoczone jest kompleksem lasów sosnowo - świerkowych, stanowiących przedmurze Borów Tucholskich. Niedalekie położenie od Grudziądza i doskonałe połączenia komunikacyjne sprawiły, że jezioro to stało się ośrodkiem wypoczynku i sportów wodnych, nie tylko dla mieszkańców Grudziądza. W wodach Jeziora Wielkiego Rudnickiego można spotkać urozmaiconą ichtiofaunę i ichtioflorę, niejednokrotnie będącą osobliwością przyrodniczą. Występują tu siedliska szczupaka, okonia, leszcza, płoci oraz w wyniku zarybienia karpia, tołpygi i amura. Brzegi jeziora stanowią naturalne siedlisko ptaków wodnych i brodzących: łabędzi, dzikiej gęsi i kaczki, perkoza dwuczubego, czapli siwej. W Białym Borze znajduje się 3 hektarowy rezerwat starodrzewu z kolonią czapli siwej. W 1980 roku podjęto decyzję o rekultywacji Jeziora Wielkiego Rudnickiego. Na dnie jeziora ułożono rurociągi odprowadzające wody naddenne z głębozczków bezpośrednio do

odpływu z jeziora oraz sztucznie napowietrzano wody jeziora. Efektem podjętych działań jest uzyskanie II klasy czystości wód jeziora, czego widocznym sygnałem jest występowanie w jeziorze raków. Nad brzegiem jeziora znajduje się wiele ośrodków wypoczynkowych i domków letniskowych, stanowiących zaplecze do wypoczynku.

Aeroklub Grudziądzki nawiązuje do bogatych tradycji lotnictwa w Grudziądzu. W 1921 roku powstała tu Wyższa Szkoła Pilotów, przekształcona w Oficerską Szkołę Lotniczą. Po przeniesieniu Szkoły Oficerskiej do Dębłina, w Grudziądzu utworzono Lotniczą Szkołę Strzelania i Bombardowania.

W roku 1934 powstało w Grudziądzu Koło Szybowcowe, dwa lata później utworzono Wyższą Szkołę Pilotażu, w której swoje umiejętności

pilotów myśliwskich doskonalili absolwenci wojskowych szkół lotniczych. Świadectwem wysokiego poziomu szkolenia w Grudziądzu były sukcesy absolwentów w czasie II wojny światowej. W roku 1946 powstało pierwsze Koło Lotnicze w Liceum im. J. Sobieskiego. Utworzyli je szybownicy: Zbigniew i Andrzej Słonowscy, Adam i Andrzej Kuźniarowie, Jerzy Murawski, Różyccy, Henke i inni. Koło to dało wielu późniejszych pilotów i instruktorów. Ośrodek otrzymał przy ulicy Kilińskiego lokal mieszczący sekretariat, salę zebrań i modelarnię. Z poniemieckich modelarni znaleziono cenne materiały: sklejkę, listewki, kleje, papiery, plany narzędzia, a nawet tunel aerodynamiczny z wyposażeniem. Pierwszym instruktorem był Eugeniusz Sobczyk. W celu stworzenia bardziej zwartej organizacji lotniczej piloci i entuzjaści postanowili powołać do życia Aeroklub Grudziądzki. Rozwinięto działalność szkoleniową, szybowcową, samolotową, modelarską i propagandową. Powstały nowe modelarnie i koła lotnicze. Koło przy Liceum im. Sobieskiego urządziło w auli swego gmachu wielką wystawę lotniczą. W środku sali ustawiono wypożyczony z lotniska szybowiec, plansze, hasła, literaturę, prasę lotniczą oraz około 80 modeli latających, redukcyjnych, kartonowych, zdjęcia z pracy koła szybowcowego. W roku 1950 zarządzeniem władz zamknięto na terenie kraju kilka aeroklubów w tym i nasz - grudziądzki. Zabrano lokal przy ul. Kilińskiego, ruchomy majątek przejęła Liga Lotnicza, modelarnię przeniesiono do pomieszczenia przy ul. Kosynierów Gdyńskich, z trudem zebraną biblioteczkę - rozproszono. Mimo podciętych skrzydeł pozostała możliwość szkolenia szybowcowego w Lisich Kątach. Szkołę tę przemianowano na „Wyczynową Szkołę Szybowcową”. Powstanie Wyczynowej Szkoły Szybowcowej w Lisich Kątach wpłynęło na bardzo dynamiczny rozwój wyczynowego latania, czego dowodem było osiągnięcie 12 rekordów międzynarodowych i 16 rekordów krajowych. Po przemianach jakie nastąpiły w Polsce w roku 1956 Aeroklub Grudziądzki ponownie powołano do życia. Jako siedzibę otrzymał dawne wojskowe lotnisko bez zabudowań. Własnymi siłami postawiono pierwszy hangar.

Początki historii Geotermii sięgają roku 1972. W miejscowości Marusza, niedaleko Grudziądza, dokonując odwiertu w poszukiwaniu ropy naftowej i

gazu, dowiercono się do dolnojurajskiego złoża wód termalnych. Na głębokości 1630 m natrafiono na pokłady ciepłej wody o temp. 44° C, która trysnęła na wysokość ponad 13 m.

Analiza chemiczna wypływającej wody, dokonana w 1972 roku, zakwalifikowała ją do wód solankowych, o wyjątkowym składzie chemicznym. Dopiero w 2001 roku, pod wpływem rosnącego zainteresowania zasobami geotermalnymi, z inicjatywy Spółki Geotermia Marusza i na podstawie istniejącej dokumentacji PAN, opracowano dokumenty hydrogeologiczne zasobów wód hipertremalnych.

Ponowne badania składu solanki potwierdziły jej wyjątkowe własności lecznicze, co spowodowało umieszczenie jej na liście złóż kopalin leczniczych.

Złoża odkrytej solanki są praktycznie niewyczerpalne. Przy wydobyciu 20 tysięcy litrów na godzinę tj. prawie pół miliona litrów na dobę, solanki wystarczy na 1000 lat. Warstwa 1630 m ziemi, chroni ją skutecznie przed zanieczyszczeniami cywilizacyjnymi, gwarantując jej nieskazitelną czystość oraz niezmienny skład chemiczny, który ukształtowała natura. Z całą pewnością żadne akwenty mórz i oceanów, w których dziś kąpie się człowiek, z czystością tej wody konkurować już nie mogą.

Od momentu zakończenia procedur dokumentacyjnych, Geotermia przystąpiła do budowy obiektów balneologicznych, umożliwiających wykorzystanie solanki do celów leczniczych.

Pierwszy obiekt, wyposażony w nowoczesne wanny, inhalatory, krioterapie, sale gimnastyczną, saunę infrared oraz 2 gabinety masażu powstał w marcu 2006 roku. W maju 2006 oddano do użytku piramidę z tężnią solankową, umożliwiającą nie tylko zbiorową inhalację w obiekcie zamkniętym, ale również wypoczynek po zabiegach w absolutnej ciszy. Fakt parowania tężni wewnątrz piramidy, znacznie zwiększa jej efektywne oddziaływanie na organizm.

W czerwcu 2006 udostępniono Grotę Solankową - pierwsza możliwość grupowych kąpiei oraz gimnastyki w solance.

W niecały rok później, w maju 2007 nastąpiło otwarcie kolejnych 4 basenów z solanką o różnym stężeniu oraz całą gamą usług towarzyszących, służących poprawie i utrzymaniu zdrowia: 2 gabinety masażu, sale gimnastyczną, sala fitness, salon kosmetyczny, 2 sauny, pokój opieki nad dziećmi, bary witaminowe. Koncepcja budowy tego obiektu, zapewnia ogromną elastyczność usług związanych z utrzymaniem zdrowia.

Przy obecnym tempie zanieczyszczania mórz i oceanów, solanka z głębi ziemi może stać się jedyną alternatywą zdrowej kąpiei w słonej wodzie.

Jednak największa przyszłość solanek zdaje się drzemać w jej temperaturze i niewyczerpanych zasobach. Kwestią krótkiego czasu jest opracowanie i wdrożenie metody pozyskiwania ciepła z solanek.

Przez teren Gminy Grudziądz przebiegają następujące szlaki turystyczne:

a) wodny szlak na rzece Wiśle,

b) szlaki piesze:

- **Szlak czerwony** (41 km): Grudziądz - Rudnik - Piaski - Turznice - Dębieniec - Zielnowo - Radzyń Chełmiński - Janowo - Gziki - Nowa Wieś Królewska - Czaple - Przydwórz - Trzciano - Ryńsk
- **Szlak niebieski** (28 km) Grudziądz - Rudnik - Grudziądz Mniszek - Pieńki Królewskie - Sztynwag - Gogolin - Wielkie Łunawy - Małe Łunawy - Wabcz - Klamry
- **Szlak żółty** (67 km) Grudziądz - Wielkie Tarpno - Owczarki - Kłódka - Dąbrówka Królewska - Salno - Orle - Słupski Młyn - Rogoźno - Szembruczek - Szembruk - Wydrzno - Szynwałd - Nogat - Jezioro Kuchnia

- **Szlak czerwony** (31 km): Grudziądz - Nowa Wieś - Parski - Świerkocin - Mokre - Zakurzewo - Wielki Wełcz - Dusocin - Zarośle - Kalmuzy - Gardeja

b) szlaki rowerowe:

- R-1 międzynarodowy (Euro Route R-1) Francja – Rosja (na terenie Polski 675 km),
- żółty Grudziądz - Gardeja o długości 31 km,
- niebieski Toruń (Olek) - Grudziądz o długości 82 km,
- Odcinek Kwidzyn - Grudziądz (50,9 km) - Odcinek czarnego szlaku rowerowego z Kwidzyna do Grudziądza najciekawiej prezentuje się w sosnowym borze w okolicy Leśnictwa Sadlinki oraz fragmencie trasy bezpośrednio poprzedzającej Grudziądz. Podjazdy na wysokie wzniesienia (Łosiowe Góry), dawne umocnienia obronne oraz panoramy Wisły stanowią największe atrakcje, reszta szlaku w dużej części prowadzi otwartymi terenami użytków rolnych. Na trasie warto zobaczyć kościół w Wielkim Wełczu oraz Łosiowe Góry, które są swego rodzaju osobliwością przyrodniczą tego terenu.

Zgodnie ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Grudziądz uchwalonej dnia 24 lutego 2000 roku uchwałą nr XIV/117/2000 fragmenty doliny Wisły w północnej i południowej części Gminy wraz z doliną Osy, zostały zaliczone do terenów otwartych o bardzo dużych walorach przyrodniczo - krajobrazowych, predysponowanych do rozwoju turystyki głównie kwalifikowanej, która związana jest między innymi z wytypowanymi szlakami turystycznymi, a zagospodarowanymi pod tym względem w bardzo niewielkim stopniu.

1.2.4 Dziedzictwo kulturowe

Na terenie gminy Grudziądz występuje 6 obiektów wpisanych do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków Nieruchomych oraz 81 obiektów architektury, cmentarzy, parków i 306 stanowisk archeologicznych - zewidencjonowanych przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków.

Zachowane zasoby dziedzictwa kulturowego oraz, w odniesieniu do niektórych jednostek osadniczych, charakterystyczne układy przestrzenne wsi, świadczą o ciągłości działania i dorobku społeczności lokalnej i stanowią istotny element ich tożsamości.

Przy formułowaniu kierunków rozwoju gminy i określając politykę gospodarowania przestrzenią, należy dążyć do maksymalnej ochrony historycznej struktury przestrzennej i ochrony zachowanych elementów zabudowy.

Warunki i zasady rozwoju gminy uwzględniać winny konieczność zharmonizowania nowych elementów z istniejącymi zasobami.

Tabela. Obiekty wpisane do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków Nieruchomych.

1.	Dusocin	Zagroda wiejska: dom mieszkalny, obora, podwórze gospodarcze i sad, z otaczającą je zielenią na działce nr 75/9. <i>Decyzja z 03 lipca 1993r. – nr rejestru zabytków woj. kujawsko – pomorskiego A/136/1-3 (d. nr rejestru woj. toruńskiego A/637/1-3).</i>
2.	Mokre	Kościół parafialny p.w. NMP. <i>Decyzja z 13 lipca 1936r. – nr rejestru zabytków woj. kujawsko-pomorskiego</i>

		<i>A/298 (d. nr rejestru woj. toruńskiego A/174/84)</i> Kościół dawny ewangelicki. Plebania.
3.	Szynych	Kościół p. w. Św. Mikołaja wraz z urządzeniem wnętrza. <i>Decyzja z 30 listopada 1929r. – nr rejestru zabytków woj. toruńskiego A/22/20.</i>
4.	Szynych	Płyta cmentarna menonitów w Sosnowce. <i>Decyzja z 10 kwietnia 1988r. – nr rejestru zabytków woj. toruńskiego B/174.</i>
5.	Węgrowo	Park o pow. 3,5 ha. <i>Decyzja z 25 listopada 1986 r. – nr rejestru zabytków woj. kujawsko- pomorskiego A/300 (d. nr rejestru woj. toruńskiego 511).</i>
6.	Wielkie Lniska	Park o pow. 1,26 ha. <i>Decyzja z 24 listopada 1986 r. – nr rejestru zabytków woj. kujawsko- pomorskiego A/299(d. nr rejestru woj. toruńskiego 510).</i> Dwór- zespół dworski. Fort Wielka Księża Góra, w skład którego wchodzi: schron piechoty, schron amunicyjny, schron opatrunkowy, bateria pancerna, wartownie, bateria ziemna, 5 podwójnych stanowisk pancernych wieżyczek przewoźnych, dom walmistrza oraz formy ziemne: wał piechoty, nasyp osłonny, krata forteczna z pasem zasieków i drogi łączące obiekty. <i>Decyzja 04 Grudnia 1998r. – nr rejestru zabytków woj. kujawsko – pomorskiego A/7/1-17(d. nr rejestru woj. toruńskiego A/709/1-17).</i>

Tabela. Ważniejsze obiekty zaewidencjonowane przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków.

1.	Daszkowo	Młyn wodny relikty.
2.	Mały Rudnik	Szkoła Podstawowa obecnie budynek mieszkalny.
3.	Marusza	Dwór – zespół dworski. Wieża zielarska- zespół dworski.
4.	Parski	Szkoła podstawowa - obecnie Budynek mieszkalny i świetlicy wiejskiej.
5.	Pieńki Królewskie	Kościół dawny ewangelicki obecnie parafialny rzym.- kat. pod wezwaniem Św. Andrzeja Boboli.

5.	Ruda	Młyn wodny.
6.	Wielki Welcz	Kościół filialny rzym. – kat. pod wezwaniem Św. Jana Chrzciciela. Szkoła.
7.	Zakurzewo	Chata – zbudowana około XIX w.

1.2.5 Uwarunkowania rozwoju gospodarczego

Gmina Grudziądz to podmiejska gmina rolnicza w części południowo-wschodniej predysponowana do wysokotowarowego rolnictwa. Stanowi naturalne zaplecze rolnicze miasta Grudziądza kwalifikowanego w studium jako ośrodka o znaczeniu podregionalnym.

Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 15 grudnia 1998 r. w sprawie ustalenia wykazu dróg krajowych i wojewódzkich Dz. U. Nr 160 z dnia 28 grudnia 1998 r. poz. 1071 przez teren gminy Grudziądz przebiegają drogi krajowe regionalne Nr 16 Dolna Grupa - Augustów i Nr 55 Grudziądz – Kwidzyn.

Przez teren gminy przechodzi droga wojewódzka nr 534 relacji Grudziądz – Wąbrzeźno – Rypin (dawna droga krajowa). Należy zmodernizować jej profil w rejonie Maruszy poprzez złagodzenie łuku. W obrębie gminy istnieje 19 dróg powiatowych, w tym 5 w części północnej i 14 w południowym obszarze gminy.

W obowiązującym planie ogólnym gminy przyjęto istniejący układ tych dróg bez zasadniczych korekt. Drogi powiatowe winny stanowić uzupełniającą sieć dla dróg krajowych.

Natomiast drogi gminne (na podstawie uchwały Rady Gminy w Grudziądzu nr XVII/49/2003 z dnia 25.04.2003 r.) stanowią rozdzielczy system komunikacji, zapewniający dostępność z nieruchomości do dróg publicznych. Większość tych dróg posiada nawierzchnię gruntowo-naturalną, bądź ulepszoną (żużłowe, żwirowe) bez rozdzielonych pasm ruchu, poboczy i rowów odwadniających.

Komunikacja kolejowa PKP

Istnieje obecnie sieć kolejowa w układzie linii jednotorowych w relacjach:

- nr 415 Toruń – Malbork ze stacją w Wałdowie Szlacheckim
- nr 431 Chojnice – Działdowo bez przystanków na terenie gminy.

Obecnie zbyt niskie nakłady na utrzymanie i modernizację, w konsekwencji prowadzące do zdewastowania nawierzchni dróg oraz linii kolejowych, mogą być barierą rozwoju gminy. Modernizacja dróg i linii kolejowych może przyczynić się do intensyfikacji rozwoju gminy.

Szansą na poprawę komunikacji kolejowej stała się realizacja projektów unijnych zakładających przebudowę istniejących linii kolejowych na trasie Toruń - Grudziądz oraz Grudziądz - Laskowice Pomorskie ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko- Pomorskiego 2007-2013.

1.2.6 Gospodarka wodno-ściekowa

Gmina Grudziądz zaopatrzenie w wodę opiera na korzystaniu z ujęć wodnych miasta Grudziądza. Poszczególne sieci wodociągowe zaopatrujące mieszkańców Gminy włączane są w system sieci wodociągowej miasta Grudziądza. Od 2006 roku Gmina Grudziądz realizuje duży projekt budowy sieci wodociągowej dla 11 miejscowości w południowej części Gminy, wybudowano już 65 km sieci, a w roku 2008 zakończony zostanie etap budowy 89 km sieci wodociągowej. Do całkowitego zwodociągowania Gminy pozostały miejscowości w części północnej Gminy. Planowana budowa wodociągu w tej części to 2009 rok. Zakończenie budowy sieci wodociągowej w gminie planuje się na 2010 rok.

Gmina Grudziądz podobnie jak zaopatrzenie w wodę tak i odprowadzenie ścieków opiera o system kanalizacji miasta Grudziądza, włączając poszczególne części sieci kanalizacyjnych do sieci miejskiej. Na terenie Gminy Grudziądz w miejscowości Nowa Wieś usytuowana jest miejsko-gminna oczyszczalnia ścieków do której wprowadzane są ścieki. W gminie Grudziądz sieć kanalizacyjna wybudowana jest na terenie wsi Wielkie Lniska, Węgrowo, Gać i Marusza, w części Nowa Wieś. W pozostałych miejscowościach Gmina Grudziądz planuje budowę sieci kanalizacyjnych, a na terenach rozproszonych jest przygotowywany projekt budowy przydomowych oczyszczalni ścieków. Planowany termin uregulowania gospodarki ściekowej na terenie Gminy to rok 2013.

Ważnym elementem gospodarki gminy stanowi dolina rzeki Osy z przyległym rezerwatem. Zagrożenie powodziowe spowodowane odprowadzeniem wód Trynki zostało zniwelowane poprzez wybudowanie przepompowni na Rowie Hermana.

1.2.7 Ochrona powietrza

Zanieczyszczenia emitowane są do atmosfery ze źródeł naturalnych i antropogenicznych. Do naturalnych zanieczyszczeń powietrza zalicza się np. pyły i gazy pochodzące z wulkanów, popioły pochodzenia roślinnego powstające podczas pożarów lasów czy wypalania traw itd. Zanieczyszczenia antropogeniczne, związane są głównie z procesem spalania paliw stałych, płynnych i gazowych (elektrownie, elektrociepłownie, indywidualne paleniska, środki transportu). Zanieczyszczenia emitowane są także przez przemysł hutniczy, chemiczny oraz rolnictwo (fermy hodowlane, rozpylanie nawozów i środków ochrony roślin).

Na terenie gminy nie przeprowadzono w ostatnich pięciu latach zadań związanych z ograniczeniem niskiej emisji i ochroną atmosfery. Nie znajdują się też na tym terenie zakłady przemysłowe, które powodowałyby tego typu zanieczyszczenia.

Wyniki analiz oceny jakości powietrza w powiecie grudziądzkim wykazują, że teren gminy Grudziądz sklasyfikowany został do najkorzystniejszej klasy A, gdzie żadna z kryterialnych substancji nie przekroczyła poziomu dopuszczalnego. Odnosi się to zarówno do klasyfikacji ze względu na ochronę zdrowia (SO_2 , NO_2 , PM_{10} , Pb, toluen, CO i O_3), jak również ze względu na ochronę roślin (SO_2 , NO_x , O_3). Wynika z tego, że emisje pyłów i gazów generowane z terenu powiatu i gminy w makroskali nie mają istotnego wpływu na stan zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego.

Rozpatrywane w tej skali emisje zanieczyszczeń o charakterze przemysłowym również nie mają wpływu na jakość powietrza w gminie.

Ochrona powietrza:

1. Ograniczenie emisji na obszarach:
  - aglomeracji miejsko-przemysłowych, gdzie potrzeby ciepłowniczo -komunalne są zabezpieczone przez paleniska indywidualne lub kotłownie lokalne oraz gdy w sezonie grzewczym notowane są przekroczenia średniodobowych stężeń zanieczyszczeń,
  - miejscowości uzdrowiskowych, posiadających taki status z nadania Ministerstwa Zdrowia,
  - miejscowości, w których znajdują się cenne zabytki kultury materialnej, gdzie istnieje niebezpieczeństwo wpływu emitowanych substancji zanieczyszczających te obiekty.
2. Modernizacja technologii powodująca zmniejszenie emisji zanieczyszczeń.
3. Alternatywne źródła energii.

1.2.8 Gospodarki odpadami

Na terenie gminy, w miejscowości Zakurzewo, zlokalizowano i oddano do użytku w 1996 r. nowoczesne składowisko odpadów komunalnych dla miasta Grudziądza o pojemności docelowej 314 000 tys. m³, wyposażone w stację segregacji odpadów oraz

kruszarke elementów stałych. Zrealizowane wysypisko obsługuje nie tylko samo miasto Grudziądz, lecz całą gminę Grudziądz.

Każdy system gospodarki odpadami stanowi zamkniętą całość, na którą składają się zadania i podmioty wykonujące te zadania, zarządzające, kontrolujące i finansujące system. Liczba i zakres zadań oraz liczba podmiotów uczestniczących w ich realizacji decydują o stopniu złożoności systemu zagospodarowania odpadów.

Odpady komunalne z terenu gminy Grudziądz zbierane są na trzech trasach wywozowych:

Trasa I – obsługiwana w poniedziałek każdego tygodnia, opróżnieniu podlega 350 pojemników.

Trasa II – obsługiwana w środę każdego tygodnia, opróżnieniu podlega 350 pojemników.

Trasa III – obsługiwana w piątek każdego tygodnia, opróżnieniu podlega 180 pojemników.

Wykonawcą usługi w zakresie odbierania odpadów od właścicieli nieruchomości jest Przedsiębiorstwo Usług Miejskich „PUM” spółka z o.o. z siedzibą w Grudziądzu.

Mieszkańcy gminy po podpisaniu umowy na odbiór odpadów z terenu posesji otrzymują pojemnik do gromadzenia odpadów. Są to typowe pojemniki typu SM 110 przystosowane do opróżniania przez śmieciarki SM 101. Częstotliwość opróżniania ustalona z wykonawcą usługi – 1 raz / tydzień.

Oceniając stan aktualny gospodarki odpadami na terenie gminy Grudziądz wnioskujemy, że na 11 mieszkańców przypada 1 pojemnik do gromadzenia odpadów. Z porównania liczby potencjalnych źródeł powstawania odpadów z ilością pojemników na terenie gminy wynika, że pojemnik do gromadzenia odpadów jest wyposażone, co czwarte gospodarstwo domowe.

System odbioru odpadów z gospodarstw domowych na terenie gminy Grudziądz jest realizowany od 1998 r.

Z analizy ilości zebranych odpadów na terenie gminy w porównaniu do liczby mieszkańców (zakładając wskaźnik nagromadzenia 0,26 Mg/mieszkańca/rok) wynika, że część odpadów trafia na „dzikie wysypiska” lub znajduje inny nie kontrolowany sposób zagospodarowania.

Prowadzoną w gminie Grudziądz gospodarkę odpadami komunalnymi należy ocenić jako niewystarczającą z uwagi na niski procent objęcia mieszkańców systemem zorganizowanej zbiórki odpadów komunalnych. Niepokojący jest brak działań systemowych w zakresie finansowania zbierania odpadów na terenie gminy. Nie prowadzi się zbiórki selektywnej odpadów u źródła ich powstawania.

Pozytywnym zjawiskiem jest oddzielanie przez mieszkańców ze strumienia odpadów komunalnych odpadów ulegających biodegradacji i ich zagospodarowanie przy produkcji kompostu na potrzeby własne. Władze gminy Grudziądz nie prowadziły ewidencji dzikich wysypisk. Odnotowuje się liczne punktowe zanieczyszczenia terenu odpadami.

Gmina Grudziądz opracowała kompleksowy system zagospodarowania odpadów polegający na segregacji śmieci na terenie gminy. Ponadto w roku 2007 Uchwałą Rady Gminy w Grudziądzu nr VIII/50/2007 z dnia 27 czerwca 2007 Rada Gminy w Grudziądzu przyjęła regulamin utrzymania porządku i czystości w Gminie Grudziądz. Dokument ten przystosowuje prawo lokalne do obowiązujących przepisów polskich i unijnych. Elementami kompleksowego systemu zagospodarowania odpadów mają być m.in.:

1. Budowa i modernizacja zakładów unieszkodliwiania odpadów (zgodnie z wymogami ustawy o odpadach) powodująca odzysk surowców i zmniejszenie objętości składowanych odpadów.
  2. Wspieranie technik i technologii ograniczających ilość wytwarzanych odpadów.
- Na terenie gminy Grudziądz znajdują się 44 pojemniki na szkło i 45 pojemników na plastik do selektywnej zbiórki odpadów. Zostały one ustawione na terenie wszystkich sołectw. Mają one służyć do zbierania odpadów oraz również do edukowania mieszkańców. Selektywna zbiórka odpadów na terenie gminy Grudziądz prowadzona jest od 2003 roku.

1.2.9 Gospodarka energetyczna

Na terenie gminy Grudziądz zlokalizowane są elementy ponadlokalnej infrastruktury technicznej powodujące zajętość terenu i wywołujące ograniczenia lokalizacyjne ze względu na strefy ochronne od tych urządzeń.

Istniejące urządzenia elektroenergetyczne:

- GPZ „Węgrowo” - stacja transformatorowa o napięciu 400/220/110 kV,
- GPZ „Grudziądz- Rządź” - stacja transformatorowa o napięciu 110/ 15 kV,
- 220 kV relacji GPZ "Węgrowo" k/Grudziądza do GPZ "Elana" Toruń,
- linie elektroenergetyczne wysokiego napięcia:
- 400 kV relacji Płock- Węgrowo- Gdańsk,
- 220 kV relacji Jasiniec k/Bydgoszczy- Węgrowo,
- 220 kV relacji Toruń- Elana- Węgrowo.
- 8 linii 110 kV ze stacji transformatorowej Węgrowo do stacji transformatorowych o napięciu 110/15 kV zlokalizowanych w miastach: Grudziądz - Rządź, Grudziądz - Śródmieście, Chełmno, Wąbrzeźno, Jabłonowo, Łasin oraz dwie linie do Kawęczyna.

Dla w/w urządzeń elektroenergetycznych obowiązują strefy ochronne zgodnie z Zarządzeniem Ministra Górnictwa i Energetyki z dnia 28.01.1985 r. (M.P. nr3 poz.24).

Istniejąca sieć gazociągów wysokiego ciśnienia:

- Dn 400 mm relacji Włocławek-Gdańsk,
- Dn 200 mm odgałęzienie od magistrali do miasta Grudziądza i Chełmna oraz dalej do Świecia,
- Dn 80 mm odgałęzienie od magistrali do miasta Łasina.

Dla gazociągów obowiązują strefy ochronne zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 14.11.1895 r. (Dz. U. nr 139 poz. 686).

1.2.10 Gleby

W strukturze użytkowania dominują użytki rolne, które zajmują powierzchnię 10241,71 ha, co stanowi 61,89% obszaru gminy, w tym grunty orne 7577,90 ha (45,79%) oraz użytki zielone (łąki oraz pastwiska), które zajmują 2516,69 ha (15,21%). Z przedstawionych danych wynika, że struktura użytkowania jest korzystna dla rozwoju rolnictwa, umożliwia rozwój produkcji roślinnej jak i zwierzęcej, głównie hodowli bydła. Znaczna jest również powierzchnia lasów, które zajmują powierzchnię 4150,67 ha, co stanowi 25,08% obszaru gminy. Jest to zjawisko bardzo korzystne zarówno ze względów przyrodniczych jak i rekreacyjnych oraz gospodarczych.

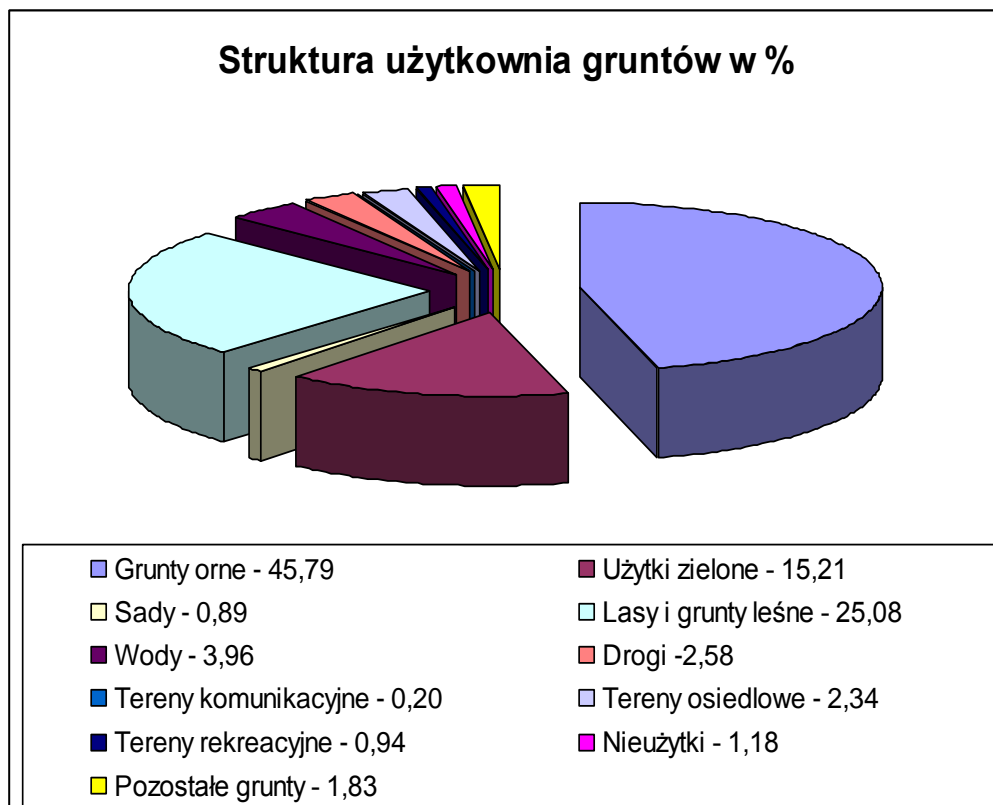
Tabela. Struktura użytkowania gruntów gm. Grudziądz

Rodzaj użytku	Powierzchnia ha	% całej powierzchni
Grunty orne	7577,90	45,79
Użytki zielone (pastwiska i łąki)	2516,69	15,21
Sady	147,12	0,89
Użytki rolne (razem)	10241,71	61,89

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

Lasy i grunty leśne	4150,67	25,08
Wody	656,04	3,96
Drogi	428,06	2,58
Tereny komunikacyjne	31,83	0,20
Tereny osiedlowe	387,55	2,34
Tereny rekreacyjne	156,20	0,94
Nieżytki	195,85	1,18
Pozostałe grunty	302,53	1,83
Razem	16550,44	100

Wśród użytków rolnych przeważają gleby klasy IV oraz klasy III. Największe ich powierzchnie występują na glinach wysoczyzny morenowej w sołectwach: Wielkie Lniska, Węgrowo, Dusocin i Nowa Wieś. Natomiast niewielkie powierzchnie gleb najlepszych rozwinęły się w dolinie Wisły i Osy, są to mady I i II klasy i występują w sołectwach: Parski, Rozgarty, Wielki Wełcz i Zakurzewo.

Wśród użytków zielonych, dominują gleby klasy IV, ale i znaczny jest udział gleb słabych klasy V.

1.2.11 Lasy i tereny zielone

Gmina Grudziądz charakteryzuje się lesistością niższą od krajowej, która w roku 1997 wynosiła 28,1%. Lasy zajmują 4150,67 ha (na podstawie najnowszych planów urządzenia lasu), co stanowi 25,08% ogólnej powierzchni gminy. Jest ona jednak wyższa od średniego wskaźnika lesistości ówczesnego województwa toruńskiego, który wynosił w 1997 roku 18,0%.

Lasy zajmują znaczny obszar gminy i spełniają poważną funkcję gospodarczą, jak i nie mniej ważną rolę pozaprodukcyjną o charakterze ochronnym, klimatycznym, zdrowotnym i estetycznym.

Największe kompleksy leśne (Skarbu Państwa) występują w części południowej, w okolicach wsi Biały Bór (1085,33 ha), a następnie Wielkiego Wełcza (601,30 ha) i Skarszew (247,92 ha).

Największe zespoły lasów prywatnych rosną we wsiach Wałdowo (119,32 ha) i Ruda (100,65 ha). Przeważająca część lasów (88,0 %) w gminie Grudziądz (ze względu na położenie w odległości mniejszej niż 10,0 km od miasta powyżej 50.000 mieszkańców) objęta jest ochroną i ma służyć do celów rekreacyjnych i turystycznych. Panującym rodzajem gatunkowym jest sosna (65%) następnie świerk, dąb i olsza. Gospodarzem lasów jest Nadleśnictwo Jamy wchodzące w skład Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. Bezpośredni nadzór nad lasami sprawują leśniczowie leśnictw: Dusocin, Biały Bór, Marusza, Zakurzewo i Wielki Wełcz.

Na terenie gminy istnieją 3 parki wiejskie: Wielkie Lniska, Węgrowo i Marusza oraz 21 pomników przyrody w tym 18 drzew pojedynczych, 1 wypływ artezyjski (w Wałdowie Szlacheckim) oraz 2 nisze źródłiskowe chronione ze względów naukowo-dydaktycznych na walory krajobrazowe. Drzewa pojedyncze stanowiące pomniki przyrody to: 9 dębów (w tym 1 dąb szypułkowy w Białym Borze oraz dąb dwupienny w Linarczyku), 2 buki czerwone, 2 cisy dwupienne, 1 jałowiec, 1 olsza czarna, 1 jesion wyniosły.

W roku 1999 Rozporządzeniem wojewody Kujawsko-Pomorskiego powołany został Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Wisły. Część tego parku znajduje się na terenie Gminy Grudziądz, obejmujący wsie Gogolin, Szynych, Brankówka o pow. 1600 ha. Ponadto na terenie Gminy Uchwałą Rady Gminy w roku 1998 uznana została jako pomnik przyrody aleja dębowa składająca się z 31 drzew pomnikowych we wsi Węgrowo. W 1997 roku z inicjatywy Wójta Gminy oraz opiekuna schroniska dla zwierząt w Węgrowie oraz nauczycieli grudziądzkich szkół średnich i podstawowych utworzono Stowarzyszenie Miłośników Przyrody z siedzibą w Węgrowie. Miejsce to ze względu na swój charakter ochronny rekreacyjny, walory przyrodnicze oraz możliwości edukacyjne, stało się ośrodkiem twórczej pracy dzieci, młodzieży i nauczycieli. Znajduje się tam siedem stanowisk dydaktycznych utworzonych na „Ścieżce przyrodniczo-leśnej”, które mogą pomóc w realizacji dowolnego programu nauczania przyrody w drugim etapie edukacyjnym. Utworzono ją z myślą o rozbudzaniu zamiłowań przyrodniczych dzieci i młodzieży oraz kształtowaniu kultury ekologicznej i turystycznej całej społeczności lokalnej. Pozwoli ona na zapoznanie się w stosunkowo krótkim czasie z wybranymi gatunkami roślin i zwierząt, zależnościami pokarmowymi w biocenoze leśnej i wodnej oraz innymi zagadnieniami z zakresu ekologii, geografii i gospodarki leśnej.

Lasy stanowią jeden z najważniejszych zespołów przyrodniczych w gminie Grudziądz i objęte są szczególną ochroną (Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa Nr 252 z dnia 24 grudnia 1996 r.).

Na terenie gminy jako lasy ochronne zostało uznane 2.745,47 ha lasów Skarbu Państwa (90,0 % ogólnej ich powierzchni) o następujących kategoriach:

- glebochronnych– 1480,30 ha
- wodochronnych – 384,18 ha
- położonych w odległości do 10 km od miasta - 2685,26 ha
- obronności państwa - 19,27

Większość lasów zaliczonych jest równocześnie do kilku kategorii ochronności.

Nie ma natomiast lasów prywatnych zatwierdzonych jako ochronne.

1.2.12 Surowce naturalne

Bardzo zróżnicowana budowa geologiczna Basenu Grudziądzkiego sprzyja występowaniu praktycznie wszystkich typów stałych kopalin pospolitych. Na terenie gminy Grudziądz prace terenowe udokumentowały występowanie kruszywa naturalnego grubego i drobnego (żwiru i piaski) oraz surowców ilastych ceramiki budowlanej. Nie stwierdzono natomiast występowania surowców stałych pochodzenia organicznego (np. kredy jeziornej) nadających się do gospodarczego użytkowania. Łącznie zlokalizowano występowanie 17 odkrywek i odsłoneń, z których możliwe jest gospodarcze pozyskiwanie surowców mineralnych.

Aktualnie na terenie gminy Grudziądz znajdują się dwa udokumentowane złoża:

- iłów do produkcji ceramiki budowlanej w Świerkocinie (nieczynne, odbywa się rekultywacja odpadami przemysłowymi)
- piasków dla potrzeb budownictwa w dolinie Osy w Świerkocinie.

Tabela. Udokumentowane złoża na terenie gminy Grudziądz.

Miejscowość	Surowiec	Eksploatacja	wykorzystanie
Świerkocin	Iły	Eksploatacja zakończona	ceramika budowlana
Świerkocin	kruszywo naturalne	nie eksploatowane	budownictwo

Badania terenowe oraz materiały archiwalne pozwalają na wytypowanie czterech perspektywicznych rejonów dla poszukiwań złóż kruszyw mineralnych dla potrzeb budownictwa: dwóch dla piasków oraz dwóch dla żwirów. Nie znaleziono natomiast podstaw do wytypowania rejonów perspektywicznych dla surowców ilastych oraz surowców organicznych. Pierwszy rejon perspektywiczny dla kruszyw naturalnych, tzn. żwiru oraz pospółki, znajduje się w północnej części gminy i obejmuje dolinę rzeki Osy na obszarze od Lisich Kątów na południowym-wschodzie po Zakurzewo na północnym – zachodzie. Drugi perspektywiczny obszar występowania kruszyw znajduje się w południowo – wschodniej części gminy w okolicach Starego Folwarku i obejmuje on część erozyjnego rozcięcia krawędzi wysoczyzny polodowcowej, które dzisiaj wykorzystuje Marusza i jej dopływy.

Dwa rejonu perspektywiczne do poszukiwań osadów piaszczystych znajdują się na północy gminy w Zakurzewie oraz na południu gminy w Wałdowie Szlacheckim. Rejon północny stanowi krawędź wysoczyzny polodowcowej położonej na północ od miejscowości Zakurzewo. Rejon południowy stanowią piaski nadbudowujące krawędź wysoczyzny polodowcowej i obejmujące obszar po obu stronach linii kolejowej prowadzącej z Grudziądza do Torunia między Wałdowem Szlacheckim a Sarnowem.

Ziemia Grudziądzka kryje w sobie jeszcze jedno specyficzne bogactwo naturalne. W 1972 roku w czasie poszukiwań w Maruszy złóż bituminów natrafiono na bogate złoża solanki. W trakcie opróbowania otworu wiertniczego na poziomie skał należących do jury dolnej (głębokość 1630-1607 metrów pod powierzchnią terenu) uzyskano samowypływ gorącej solanki o wysokości 13 metrów nad poziom terenu. Wydajność określono na 35 m³/h, a zmierzona temperatura osiągnęła wartość 44°C (stwierdzono przy tym tendencję rosnącą temperatury). Mineralizację solanki określono na poziomie 78,18 g/dm³. W czasie analiz chemicznych okazało się, iż solanka z Maruszy swoim składem przypomina solankę

z Ciechocinka, przewyższając ją temperaturą oraz zawartością jodu i bromu. Na podstawie analiz uznano ją jako solankę 7,8%, bardzo gorącą (wg skali Iwanowa), chlorkowo - sodową, bromkową, jodkową, borową. Charakterystyka chemiczna kwalifikuje ją do wykorzystania rekreacyjno - balneologicznego, natomiast wartość temperatury solanki umożliwia wykorzystanie jej w celach geotermalnych (mając na uwadze stwierdzony w 1972 roku stały wzrost temperatury solanki można przyjąć, iż będzie ona mogła być wykorzystywana w pełnym procesie ogrzewania). Wykonany w 1987 roku drugi otwór wiertniczy potwierdził występowanie wód typu solankowego w skałach jury (głębokość 1672-1708 metrów pod powierzchnią terenu). Analizy chemiczne wykazały solankę chlorkowo-wapniową o temperaturze 48°C. Zawartość pozostałych jej składników była niższa od zawartości stwierdzonej w odwiercie w 1972 roku.

Tabela. Skład chemiczny solanki z Maruszy

Wskaźnik	Wartość	Wartość uznawana za leczniczą
Na	26500 mg/dm ³	
K	232 mg/dm ³	
Fe	0,67 mg/dm ³	
Mn	908 mg/dm ³	
Ca	2599 mg/dm ³	
Cl	46585 mg/dm ³	
Br	139,7 mg/dm ³	powyżej 5 mg/dm ³
J	4,29 mg/dm ³	powyżej 1 mg/dm ³
SO ₄	621,5 mg/dm ³	
HCO ₃	226,4 mg/dm ³	

2. STREFA SPOŁECZNA

2.1 Ludność

Na koniec 2007 r. w gminie Grudziądz było zameldowanych na pobyt stały 11065 osób. W porównaniu do 1991 r., gdzie na pobyt stały zameldowanych było 9048 osób, liczba ludności wzrosła o 18,22%. Powierzchnia całkowita gminy wynosi 166,93 km² (16693 ha), co daje przeciętne zaludnienie 60 osób na km². W podziale ludności na wiek produkcyjny i nieprodukcyjny gmina nie odbiega generalnie od normy ogólnopolskiej.

2.2 Rynek pracy

Stopa bezrobocia jest wysoka na koniec 2007 roku wynosiła 24,19%, przy czym zarejestrowanych bezrobotnych w Powiatowym Urzędzie Pracy w Grudziądzu na koniec 2007 r. było 802 osób, w tym 532 kobiet. Rynek pracy w gminie jest zrównoważony, z uwagi na przeważającą prywatną formę własności środków produkcji. Gros bezrobotnych stanowią osoby po szkole zasadniczej zawodowej, podstawowej i niepełnej podstawowej, którym trudniej jest uzyskać pracę. Bezrobotni z prawem do zasiłku – 139, w tym kobiet 56. Brak pracy dla ludzi młodych może spowodować, że albo wcale, albo zbyt późno zafunkcjonują oni zawodowo.

3. KIERUNKI POLEGAJĄCE NA POPRAWIE SYTUACJI NA DANYM OBRZARZE

Analiza uwarunkowań i postawienie diagnozy prospektywnej pozwala określić zasady, sposoby i kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz odnieść je do polityki dotyczącej ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych oraz systemów sieci technicznych.

Przyjęto układ funkcjonalno – przestrzenny traktujący w sposób ogólny zasady rozmieszczenia podstawowych elementów zagospodarowania przestrzeni (w postaci stref ich potencjalnego lub wariantowego występowania i rozwoju) na terenie gminy.

Honorując zasadnicze cele i ustalenia przyjęte w kolejnych edycjach miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego i dokonano pewnych przewartościowań i związanych z tym modyfikacji, racjonalizujących kierunki przyjętych rozwiązań, docelowych działań i zamierzeń inwestycyjnych.

Przy zachowaniu i rozwoju podstawowej funkcji rolniczej, z uwzględnieniem specyficznych dla podregionu form upraw (warzywnictwo – ogrodnictwo – sadownictwo), jako bazy surowcowej na rzecz rynków zbytu i przetwórstwa rolno-spożywczego, zakłada się optymistyczną prognozę dotyczącą pozostałych sfer i dziedzin życia społeczno - gospodarczego przy założeniu zrównoważonego ich rozwoju w stosunku do wszystkich form i elementów środowiska naturalnego.

Wyraża się w ten sposób dążenie do:

- wyraźnego określenia systemów przyrodniczych, wykorzystujących „wyspawy” charakter występujących układów i obszarów węzłowych,
- zachowania i ochrony wartości kulturowych,
- zachowania tożsamości trwałych struktur i historycznych układów ruralistycznych,
- zachowania i ochrony rolniczej przestrzeni produkcyjnej,
- integrowania rolniczej zabudowy osiedleńczej,
- określenia rejonów lokalizacji osiedli jednorodzinnych i rezydencjalnych,
- ustalenia rejonów lokalizacji głównych funkcji obsługi rolnictwa, przetwórstwa, przemysłu oraz usług ponadpodstawowych z możliwością realizacji form wielkogabarytowych,
- wykorzystania walorów przyrodniczo – krajobrazowych obszaru gminy i możliwości realizacji ośrodków bazowych w rejonie jezior Rudnik i Małego Rudnika, w rejonie Świerkocina i Lisich Kątów oraz na cele sanatoryjno-uzdrowiskowe w Maruszy,
- przekształceń struktur małych ośrodków, kolonii i zespołów zagrodowych na rzecz obsługi turystycznej i agroturystycznej,
- wyznaczenia szlaków turystyki pieszo-rowerowej, żeglugowej i kajakowej,
- ustalenia systemowych powiązań komunikacji drogowej ze szczególnym uwzględnieniem przebiegu projektowanej autostrady A1 Północ-Południe,
- poprawy jakości infrastruktury technicznej i zwiększenia zasięgu jej oddziaływania z wykorzystaniem stref obsługi technicznej (składowisko odpadów, oczyszczalnia ścieków).

3.1. Kształtowanie systemu ekologicznego.

Na skutek rolniczo-osiedleńczej, eksploatacyjnej działalności człowieka przerwane zostały układy i systemy ekologiczne, a szczególnie zdegradowane w terenach zorganizowanych zwartych struktur miejsko-wiejskich.

„Kurczenie się” przestrzeni przyrodniczej (zarówno w centrum urbanistycznym, jak i na obrzeżach miasta, wsi i kolonii) wymaga podjęcia radykalnych kroków celem

przywrócenia równowagi biocenotycznej kosztem zdegradowanych terenów uprawowych wokół nich. Nie oznacza to natychmiastowej zmiany sposobu użytkowania. Studium ma na celu zwrócenie uwagi na konieczność renaturalizacji obszarów o małej przydatności dla potrzeb upraw spożywczych oraz (w miarę możliwości budżetowych) przejmowanie przez gminę tych terenów dla poprawy ciągłości systemu ekologicznego.

Ochrona wytopisk polodowcowych, oczek, bagien, szuwarowisk, adaptacja i przekształcenie nieużytków, samosiejów, terenów łęgowych, nasadzenia ochronnych pasów wokół nich oraz zamiana nieekonomicznych upraw polowych na obrzeżach przestrzeni zurbanizowanej (na niewielkich areałach) na rzecz upraw sadowniczych, szkółkarskich itp. wzmocnić może rozerwany łańcuch tworzący ciągłość przestrzeni przyrodniczej.

Monitoring i zakazy stosowania intensywnych form nawożenia (z jednej strony kary ustawowe, z drugiej - zwolnienia i ulgi podatkowe) terenów upraw polowych wokół rzek, cieków i jezior oraz pielęgnacja naturalnej zieleni nadbrzeżnej przywrócić im może ich naturalny charakter „przyrody żywej”. Zakaz intensywnej, rabunkowej gospodarki rybackiej pozwoli odbudować zachwianą równowagę biocenotyczną w środowisku wodnym.

Sprzyjać jej powinna konsekwentna polityka techniczna i technologiczna, polegająca m.in. na kontrolowanym zrzucie oczyszczonych ścieków sanitarnych i deszczowych zarówno w systemie zorganizowanym (oczyszczalnie z siecią kanalizacji zbiorczej) jak i indywidualnym (pryzagrodowe oczyszczalnie i pola rozsączowe), pozwalająca na ochronę wód podskórnych i gleb.

Wspomniane wyżej zasady ochrony i przekształceń umożliwią w przyszłości wykreowanie systemu powiązań przyrodniczych tworzących:

- 1) korytarze ekologiczne (głównie wzdłuż rzeki Osy, Maruszy i Kanału Głównego) podwiązujące systemy lokalne do krajowego (o znaczeniu europejskim) układu, którego oś stanowi rzeka Wisła,
- 2) ciągi ekologiczne o znaczeniu podregionalnym i lokalnym, które łączyć powinny osie dolin, zagłębień, małych cieków i rowów oraz nisz ekologicznych, W powiązaniu z istniejącymi elementami zieleni oraz przekształconymi z czasem użytkami zielonymi i nieużytkami stworzą „zielone szwy strukturalne” w przestrzeni rolniczej i zabudowie. Będą jednocześnie pełnić funkcje wentylacyjne, jak i stanowić ochronne bariery akustyczne oraz ciągi rekreacyjne,
- 3) obszary węzłowe utrzymujące ciągłość systemu przyrodniczego (kompleksy leśne, zespoły śródpolne, skupiska zadrzewień towarzyszące zieleni łęgowej, nieliczne parki wiejskie i podworskie oraz lokalne systemy zieleni wokół zbiorników wodnych), uzupełnianym projektowanym dolesieniem i dodrzewieniem na terenach nierentownych upraw polowych.

Uzupełniający element kształtowania systemu zieleni stanowić powinny śródpolne "zielone" bariery wiatro - i erozjochronne w postaci zadrzewień, pasów i szpalerów wysokiej i średniej zieleni. Nasadzenia te należy wykonywać głównie na zboczach i skarpach lokalnych zagłębień, osiach cieków, rowów i nieużytków, miedzach i granicach większych areałów upraw jednorodnych.

3.2 Rolnicza przestrzeń produkcyjna

Na obszarze gminy występują kompleksy upraw polowych na żyznych glebach, stanowiące podstawowe atuty w gospodarce gminy, tworząc bazę surowcową dla przetwórstwa rolno-spożywczego, które po okresie stagnacji związanej z restrukturyzacją powinno wzmocnić swoją pozycję i rolę w systemie gospodarki lokalnej.

Niezbędne jest pozyskiwanie kapitału celem tworzenia nowych miejsc pracy dla grup bezrobocia, powstałych po upadku państwowych form gospodarstw rolnych. Stworzyć się powinno system zachęt lokalnych celem uaktywnienia zarówno drobnych jak i średnich wytwórców rolnych, zrzeszających się z czasem w grupy producentów, stanowiące ekonomicznie uzasadniony model gospodarczy, mogący wytrzymać konkurencję zorganizowanych w przyszłości systemów produkcji, opartych o wielkoobszarowe i samowystarczalne gospodarstwa rolno-hodowlane z własnym parkiem maszyn oraz ośrodkami przechowalnictwa i przetwórstwa.

Na bazie upadłych spółdzielni, kółek rolniczych i dawnych ośrodków PGR powstawać powinny parki industrialne i technologiczne na rzecz produkcji i obsługi rolnictwa, w zakresie małego przetwórstwa, przechowalnictwa, szkółkarstwa, nasiennictwa itp., giełdy lub domy handlowo-towarowe itp. Zmian tych nie dokona się w sposób dyrektywny, nie mniej dużą rolę może tu odgrywać przychylny klimat i pomoc ze strony samorządu, związków, organizacji i instytucji o zasięgu ponadlokalnym (w tym porozumień i związków międzygminnych) w tworzeniu grup menedżerskich i doradczych, współpracujących w zorganizowanym systemie informacji bankowo-giełdowej, szybko reagujących na zmiany koniunktury zarówno na rynku wewnętrznym, jak i zagranicznym.

Wpływać należy na zmianę zachowań producentów celem dokonania przeobrażeń w monokulturze upraw i hodowli na rzecz produkcji żywności ekologicznej, w tym specjalistycznych upraw warzywniczych, sadowniczych, szkółek leśnych, roślin ziołowych dla przemysłu farmakologicznego, kosmetycznego itp.

Podjęte powinny zostać działania promujące rozwój produkcji pszczelarskiej, a obok tradycyjnej hodowli trzody chlewnej, bydła, drobiu reaktywować należy hodowlę owiec, kóz, królików i innych zwierząt futerkowych (w tym o znaczeniu konsumpcyjnym), a nawet wprowadzać egzotyczne odmiany hodowli.

Przeobrażeniom ulec winna nieefektywna gospodarka rybacka, która w sposób nieracjonalny przetrzebiła pogłowie ryb w jeziorach, naruszając w nich ekosystem. Rekultywacja głównych zbiorników (w tym retencja) ma na celu przywrócenie im ich naturalnych walorów przyrodniczych, poprawę czystości wód i równowagi biologicznej.

Priorytetem w przyszłości powinno być zagospodarowanie jezior i rzek pod kątem wypoczynku i turystyki, natomiast drugorzędnym celem - racjonalnie kontrolowane przez ichtiologów odłowy gospodarcze. Zwiększeniu podaży na lokalne rynki ryby konsumpcyjnej służyć winny intensywne hodowle w systemie gospodarki rodzinnej, spółek wodno-hodowlanych, grup producenckich itp., wykorzystujące sztuczne stawy, adaptowane wyrobiska, rozcięcia geologiczne, oczka wodne itp. Rolą samorządu oraz instytucji w tym celu powołanych jest stworzenie warunków zachęcających do aktywizacji tych form poprzez ulgi podatkowe, pomoc w uruchamianiu linii kredytowych, doradztwo techniczne itp.

Elementem uzupełniającym krajobraz przestrzeni rolniczej może stać się agroturystyka, której patronować powinien lokalny samorząd, poprzez system pomocy finansowej i technicznej, szczególnie w zakresie podnoszenia standardów higieniczno-sanitarnych.

3.3 Kierunki kształtowania polityki przestrzennej dotyczące lokalnej produkcji

Sfera produkcji rolno-hodowlanej stanowi główne źródło dochodu indywidualnych budżetów rodzinnych ludności wiejskiej, tworząc bazę surowcową dla innych sfer lokalnej

gospodarki, w głównej mierze dotyczącej obsługi i przetwórstwa rolno-spożywczego zlokalizowanego głównie na terenie miasta Grudziądza (Ocetix, Mleczarnia, Chłodnia, Browar, Zakłady Mięsne itp.).

Istnieją realne przesłanki na rozwój drobnego i średniego przetwórstwa na terenie gminy, w bezpośrednim zasięgu surowca, głównie w oparciu o istniejące (często niewykorzystane) zaplecze, wymagające jednak poniesienia znacznych nakładów finansowych na jego modernizację, przebudowę i rozbudowę, uruchomienie nowoczesnych linii technologicznych i innych zamierzeń inwestycyjnych.

Nie wyklucza się rozwoju innych form gospodarki lokalnej (przemysłu) spoza obszaru obsługi stricte rolniczej czego przykładem są firmy zlokalizowane w Wełczu, Białym Borze, Gaci, Wałdowie, Maruszy, Świerkocinie, Pieńkach Królewskich itp.

Należy stworzyć zachętę do uruchamiania produkcji wykorzystującej w większym stopniu lokalne naturalne zasoby kruszyw, pospółki i pokładów kredy jeziornej, drewna, słomy, trzciny lub odpadów.

Rolą samorządu powinno być ułatwienie dostępu do kredytów i funduszy rozwojowych (w tym linii kredytowych z funduszy europejskich i Banku Światowego), podejmowanie inicjatyw na rzecz uruchomienia inkubatorów przedsiębiorczości, parków industrialnych i technologicznych, tworzenia zasobów terenowych itp.

Z uwagi na ograniczone możliwości podaży wielkoobszarowych terenów w mieście, szanse takie otwierają się przed gminą Grudziądz. W przypadku pojawienia się inwestora strategicznego istnieją realne rezerwy terenowe w Białym Borze, Zakurzewie, Mokrem i Dusocinie oraz mniejsze enklawy w Wielkich Lniskach, Turznicach, Świerkocinie itp. Ewentualnie wskazywanie tych terenów nie może jednak stanowić bariery rozwojowej dla obecnych ich właścicieli i użytkowników.

Reguły gry rynkowej przesądzać będą o sposobie gospodarowania przestrzenią, przy czym wskazywane lokalizacje uzależnione są m.in. od możliwości włączenia się w system odbioru ścieków i utylizacji odpadów (wysypisko w Zakurzewie i oczyszczalnia ścieków w Nowej Wsi).

3.3. Kierunki polityki przestrzennej dotyczącej funkcji osiedleńczej i mieszkaniowej

Inaczej kształtuje się koncepcja formułowania tej funkcji na terenie "kołnierza urbanistycznego" przylegającego miasta, inne są uwarunkowania i kierunki rozwoju obszarów rolniczej przestrzeni produkcyjnej.

Należy w miarę możliwości przeciwstawiać się dalszemu rozproszeniu indywidualnej zabudowy zagrodowej na rzecz ekonomicznie uzasadnionej integracji w zespoły wiejskie i kolonijne, biorąc przykład ze sprawdzonych wzorców w państwach zachodniej Europy. Pozwoli to na podniesienie standardów życiowych i bytowych ludności, korzystającej z nowoczesnych systemów infrastruktury i skoncentrowanych ośrodków obsługi technicznej. Stwarzać powinno swoisty sąsiedzki klimat dla wspólnoty mieszkaniowej jednoznacznie utożsamiającej się z grupowym miejscem zamieszkania lub konkretnie określoną miejscowością. Wzmacniać będzie wzajemne poczucie bezpieczeństwa, współpracy i pomocy.

Bazę rozwoju dla funkcji osiedleńczej, uwzględniającej zarówno pokoleniowe budownictwo jednorodzinne, jak i interesy napływowej (migrującej) ludności stanowić powinny historycznie, administracyjnie i obyczajowo wykształcone ośrodki i zespoły osadnictwa wiejskiego. W Studium nie ogranicza się możliwości rozwojowych w ramach istniejących struktur osiedleńczych. Bariery takie formułować będzie w przyszłości planowanie miejscowe, uwzględniając wynikające ze Studium uwarunkowania, analizy dotyczące demografii, socjologii, zasobu i zapotrzebowania w siłę roboczą, migracji zewnętrznej i wewnętrznej, ekonomiki budownictwa, systemu infrastruktury technicznej, sposobu i zasad gospodarowania.

Ograniczyć przy tym należy zakres terenu przeznaczanego pod klasycznie rozumiane budownictwo wielorodzinne (w tym komunalne) na rzecz swobodniejszych i ciekawszych form kształtowania zabudowy i jej wyrazu architektonicznego, który można uzyskać stosując małe elementy przestrzenne (zabudowę jednorodziną, rezydencjalną, szeregową, atrialną, małe domy mieszkalne), uwzględniając przy tym charakter i skalę jednostki przestrzennej, jej wielkość i docelową pojemność oraz tło krajobrazowe.

Wytypowanie sporych obszarów (szczególnie w rejonie Nowej Wsi i Mokrego, Sztynwagu, Małego Rudnika, Wałdowa) pod zabudowę mieszkaniową nie oznacza obligatoryjnej jej lokalizacji lecz wskazuje potencjalne możliwości rozwoju, uwzględniając przy tym towarzyszące jej formy, tj. funkcje produkcyjne i usługowe.

3.4. Kierunki polityki przestrzennej dotyczące usług

Usługi podstawowe stanowią element wypełniający strukturę poszczególnych wiejskich i kolonijnych jednostek urbanistycznych. Ich niewielki udział w zagospodarowaniu przestrzeni, sposób rozmieszczenia i zasięg lokalnego oddziaływania nie stanowi przedmiotu zainteresowań strategicznej koncepcji przestrzennej, a z uwagi na ograniczony zakres jego szczegółowości nie narzuca konkretnych rozwiązań oraz zasad ich lokalizacji.

Wyjątek stanowi istniejąca sieć szkół podstawowych, która w trakcie zmian systemowych uzależniona będzie od sposobu realizacji reformy szkolnictwa. Ich ilość ulegnie zmniejszeniu, przy czym sposób użytkowania i adaptacji obiektów zwalnianych zależeć będzie od decyzji samorządu.

Szkolnictwo ponadpodstawowe, policealne i wyższe oparte będzie o system regionalny, przy dużym udziale istniejących i projektowanych ośrodków w Grudziądzu.

Adaptuje się obiekty opieki społecznej i służby zdrowia, choć przy założeniu rozwoju Centrum Medycznego w Grudziądzu obejmującego swym zasięgiem cały podregion, ich jakość i forma zorganizowanej opieki medycznej może ulec przekształceniom. Zakłada się również możliwość rozwoju indywidualnych komercyjnych usług lekarskich, dentystycznych, małych klinik itp.

Usługi związane z obsługą komunikacyjną (w tym strategiczne parkingi) lokalizowane winny być przy głównych ciągach drogi krajowej i wojewódzkiej oraz ważniejszych drogach powiatowych, w rejonie koncentracji mieszkaniowo-usługowej (szczególnie w strefie styków z miastem) i w zasięgu zbiorowej komunikacji publicznej.

Usługi o charakterze uciążliwym, tj. mogących pogorszyć środowisko (lakiernie, usługi produkcyjne itp.) zaliczono do grupy gospodarki lokalnej i wraz z usługami komunalnymi (wodociąg, ścieki sanitarne, oczyszczalnia, wysypisko odpadów) .

Szczególnie istotnym problemem dla rozwoju gminy jest potencjalna lokalizacja zespołu uzdrowiskowo-sanatoryjnego w Maruszy, opartego o wody termalne, specyficzny klimat i obecność lasów na krawędzi Doliny Wisły. Bliskie sąsiedztwo przyszłego Centrum Medycznego w Grudziądzu – Węgrowie stanowić powinno zachętę do stworzenia wraz

z miastem lobbingu na rzecz realizacji regionalnego ośrodka o charakterze leczniczo-wypoczynkowym, mogącego istotnie wpłynąć na poprawę budżetu gminy.

Istniejący w Lisich Kątach Aeroklub Grudziądzki, poza szkołą pilotażu, prowadzi działalność usługową i gospodarczą obsługując m.in. sieci techniczne. Przy podjęciu działań wspierających i promocyjnych ze strony samorządów, organizacji, stowarzyszeń i grup sponsorujących istnieją potencjalne możliwości rozwoju tej działalności i poszerzenia wachlarza usług od rolnictwa do turystyki - do realizacji komercyjnego lotniska wspomagającego regularne linie lotnicze włącznie.

3.5. Kierunki polityki przestrzennej kształtujące rozwój turystyki, wypoczynku i rekreacji

Dostępność do „zielonych płuc” (pojezierza Brodnickiego, Iławsko-Olsztyńskiego) została w znacznym stopniu ograniczona wymogami ekologicznymi, tworzonymi rezerwatami przyrody, parkami narodowymi itp. celem ratowania i zachowania relikwów przyrody naturalnej.

Masowy ruch turystyczny i wypoczynkowy, w tym inwestycyjny (zabudowa letniskowa, ośrodki wypoczynkowe) z uwagi na ograniczoną pojemność w/w obszarów musi być skierowany w stronę nie zagospodarowanych jeszcze (w ten sposób) do tej pory rejonów, a szczególnie w okolice ich bliskiego sąsiedztwa. Stwarza to szansę dla gmin o mniejszej atrakcyjności turystycznej, za to posiadających zbiorniki i ciek wodne, kompleksy leśne itp.

Uboga stosunkowo baza noclegowa, sąsiedztwo przestrzeni o klasycznie rolniczym charakterze gospodarki lokalnej, brak zaplecza turystyczno-wypoczynkowego, niedostateczna promocja na rzecz stacjonarnej formy wypoczynku, nie są w stanie „zatrzymać” masowego, „tranzytowego” turysty (w tym zagranicznego) docelowo udającego się na Mazury i Pojezierze Brodnickie. Podjęte jednak w ostatnich latach działania na rzecz rekultywacji jezior, zwiększenia małej retencji itp. pozwalają mieć nadzieję na systematyczną poprawę jakości ich wód. Niezbędne są przy tym konsekwentnie realizowane działania na rzecz renaturalizacji zdegradowanych terenów, odtwarzania zasobów przyrodniczych, zalesienia i zadrzewienia, tworzenia zarówno głównych jak i lokalnych ciągów ekologicznych, opartych na istniejących węzłach, a w szczególności otoczenia jezior i rzek otuliną leśno-parkową.

Istniejący ośrodek wypoczynkowy nad Jeziołem Rudnickim stanowić powinien bazę rozwojową dla centrum zorganizowanej działalności rekreacyjno - turystycznej. Jego stacjonarny charakter w układzie cało sezonowym w połączeniu z lokalnym ośrodkiem sportowym poprawić powinien warunki dla wypoczynku, jak i uprawiania sportów wodnych (żeglarstwo, kajakarstwo, bojery, windsurfing, wędkarstwo itp.) Stanowić może jednocześnie punkt obsługi systemu transeuropejskich ścieżek rowerowych, szlaków turystycznych oraz zapewnić miejsca noclegowe dla tranzytowych grup wycieczkowych, biwakowych, indywidualnych turystów, kierowców ciężkiego transportu towarowego itp.

Proponowany wyżej rozwój funkcji turystycznej powinien znaleźć swoje odniesienie w stosunku do pozostałych rejonów gminy, choć w odpowiednio mniejszej skali i zasięgu oddziaływania.

Elementem uzupełniającym krajobraz turystyczno-wypoczynkowy mogą być usługi agroturystyczne, lokalizowane na terenie całej gminy, a szczególnie w rejonie wsi Parski i Zakurzewo (ujście Osy do Wisły), Świerkocina i Mokrego (wykorzystując sąsiedztwo poeksploatacyjnych zbiorników wodnych, przekształcanych stawów rybackich), Sosnowki

i Wielkich Lnisk (niewielkie zbiorniki wodne), Grabowca (z uwagi na bliskie sąsiedztwo jeziora Piaseczno).

Niezbędne są tu działania promocyjne i finansowe celem poprawy warunków higieniczno – zdrowotnych, a jednocześnie pobudzające inicjatywę miejscowej ludności, umożliwiającą im poprawę ich budżetów rodzinnych.

Niezależnie od usług na rzecz wypoczynku i rekreacji przewiduje się rozwój zabudowy rekreacyjno – letniskowej zarówno w postaci indywidualnych obiektów, jak i grupowych lub kolonijnych jej form wkomponowanych w zespoły zabudowy wiejskiej, w wytypowanych w tym celu nowych rejonach wśród zieleni, na obrzeżach jezior itp.

Istniejące ogrody działkowe w rejonie Białego Boru i Piasków powinny ewolucyjnie ulegać przekształceniom na rzecz ogrodów letniskowych (z wykluczeniem intensywnych upraw działkowych), rezydencji letnich lub wczasowych.

Niewykorzystana jest rzeka Wisła jako rejon rekreacji i wypoczynku. Jej wody ulegające stałej poprawie jakości, mogą z czasem zachęcić do uprawiania turystyki wodnej i rekreacyjnej (żeglarstwo, kajakarstwo, wędkarstwo). Ustanowienie Parku Krajobrazowego stanowić może kolejny przyczynek do podniesienia atrakcyjności tej jeszcze ciągle „dzikiej” i malowniczej rzeki.

3.7 Kierunki polityki przestrzennej dotyczące rozwoju infrastruktury technicznej

3.7.1 Gazownictwo

Gmina Grudziądz jest częściowo zgazyfikowana. Dostęp do gazu ziemnego mają od 2007 roku miejscowości Nowa Wieś i Węgrowo. Pozostali mieszkańcy korzystają do celów przygotowywania posiłków z gazu propan-butan dostarczanego w butlach, a niektóre gospodarstwa domowe wykorzystują również gaz do ogrzewania. Przez teren całej gminy (kierunek północ-południe) przebiega gazociąg wysokiego ciśnienia Dn 400 mm Włocławek-Wybrzeże oraz aktualnie realizowany o Dn 500, który stanie się m.in. źródłem gazu dla gminy.

Stacje redukcyjno-pomiarowe I^o znajdują się w:

- Wielkich Lniskach o przepustowości $Q=7000 \text{ Nm}^3/\text{h}$ (drugostronne zasilanie w gaz dla miasta Grudziądz)
- Mniszku o przepustowości $Q=14.000 \text{ Nm}^3/\text{h}$.

Nie projektuje się budowy nowej stacji redukcyjno-pomiarowej, a istniejące będą obsługiwały miasto oraz mieszkańców gminy Grudziądz. Stacja w Mniszku będzie stanowiła źródło gazu dla wsi leżących w południowo-zachodniej części gminy, tj. Sosnówka, Brankówka, Szynych, Rozgarty, Pieńki Królewskie, Sztynwag, Gogolin, Biały Bór, Mały Rudnik, Ruda i Wałdowo Szlacheckie. Stacja w Wielkich Lniskach będzie źródłem gazu dla następujących wsi: Wielki Wełcz, Zakurzewo, Mokre, Parski, Lisie Kąty, Świerkocin, Nowa Wieś, Grabowiec, Sadowo, Wielkie Lniska,, Małe Lniska, Węgrowo, Gać, Kobylanka, Piaski, Turznice, Linarczyk, Marusza, Stary Folwark, Skarszewy.

3.7.2 Elektroenergetyka

W dzielnicy Węgrowo (na terenie miasta Grudziądz) zlokalizowany jest Główny Punkt Zasilania (stacja rozdzielcza 400/220/110 kV), pełniący jednocześnie rolę ośrodka tranzytowego w systemie krajowego rozsyłu elektroenergii.

Przez teren gminy przebiegają elektroenergetyczne linie napowietrzne o napięciu 400 kV z Płocka przez Węgrowo do Gdańska. Ze stacji Węgrowo wyprowadzone są również linie napowietrzne 110 kV, którymi zasilane są stacje 110/15 kV na terenie miasta oraz stanowią powiązania ze stacjami w Chełmnie, Wąbrzeźnie, Jabłonowie, Łasinie i Celulozą Kwidzyn.

Przyłączenie nowych dużych odbiorców oraz budownictwa mieszkaniowego wymagać będzie budowy słupowych lub parterowych stacji transformatorowych 15/0,4 kV oraz linii zasilających 15 kV i 0,4 kV.

Planowane modernizacje stacji transformatorowych 15/0,4kV oraz linii 15kV i 0,4kV zostały zrealizowane w:

- ◆ 2005 r. - Małym Rudniku
- ◆ 2007 r. - Białym Borze.

Z uwagi na zwiększające się zapotrzebowanie na energię elektryczną przewidywana jest:

- budowa GPZ Świerkocin (celem poprawy zasilania północnych części rejonów gminy oraz dostawy dla projektowanej oczyszczalni ścieków w nowej Wsi),
- budowa GPZ Gać,
- budowa linii 400kV GPZ Węgrowo-Chojnice-Dunowo (pod Koszalinem) zwiększającej pewność zasilania i umożliwiającej włączenie się do systemu elektrowni „Dolna Odra” i
- budowa linii 400kV GPZ Węgrowo-Elbląg
- budowa linii 400kV GPZ Węgrowo-Bydgoszcz Zachód-Poznań w celu zamknięcia pierścienia systemu połączeń

Postuluje się skablowanie linii średniego i niskiego napięcia oraz oświetlenia ulicznego na terenie gminy, wymianę istniejącego oświetlenia na energooszczędne, w przyszłości zaś realizację alternatywnych źródeł energii z wykorzystaniem naturalnych zasobów (spiętrzanych wód, siły wiatru i energii słonecznej).

3.7.3 Wodociągi

Gmina Grudziądz zaopatrzenie w wodę opiera na korzystaniu z ujęć wodnych miasta Grudziądz. Poszczególne sieci wodociągowe zaopatrujące mieszkańców Gminy włączane są w system sieci wodociągowej miasta Grudziądz. Od 2006 roku Gmina Grudziądz realizuje duży projekt budowy sieci wodociągowej dla 11 miejscowości w południowej części Gminy, wybudowano już 65 km sieci, a w roku 2008 zakończony zostanie etap budowy 89 km sieci wodociągowej. Do całkowitego zwodociągowania Gminy pozostały miejscowości w części północnej Gminy. Planowana budowa wodociągu w tej części to 2009 rok. Zakończenie budowy sieci wodociągowej w gminie obejmującej miejscowości: Nowa Wieś, Świerkocin, Parski, Wielki Wełcz, Zakurzewo, Lisie Kąty planuje się na 2010 rok.

3.7.4 Gospodarka ściekowa

Gmina Grudziądz podobnie jak zaopatrzenie w wodę tak i odprowadzenie ścieków opiera o system kanalizacji miasta Grudziądz, włączając poszczególne części sieci kanalizacyjnych do sieci miejskiej. Na terenie Gminy Grudziądz w miejscowości Nowa Wieś usytuowana jest miejsko-gminna oczyszczalnia ścieków do której wprowadzane są ścieki. W gminie Grudziądz sieć kanalizacyjna wybudowana jest na terenie wsi Wielkie Lniska, Węgrowo, Gać i Marusza, w części Nowa Wieś. W pozostałych miejscowościach Gmina Grudziądz planuje budowę sieci kanalizacyjnych, a na terenach rozproszonych jest

przygotowywany projekt budowy przydomowych oczyszczalni ścieków. Planowany termin uregulowania gospodarki ściekowej na terenie Gminy to rok 2013.

3.7.5 Gospodarka odpadami

Gospodarka odpadami zakłada większą liczbę punktów odbioru odpadów (przy segregacji asortymentowej) w poszczególnych zespołach zabudowy, koloniach, a nawet skupiskach zagrodowych. System wywozu oparty powinien być o porozumienie miejsko-gminne, na bazie istniejących lub nowopowstających koncesjonowanych spółek obsługi technicznej miasta i gminy lub wyspecjalizowanych podmiotów gospodarczych.

Odpady, których degradacja odbywa się w sposób biologiczny wywożone będą na wysypisko w Zakurzewie. Dotyczy to przede wszystkim odpadów komunalnych i częściowo pochodzących z produkcji spożywczej, o ile ich chemiczno-biologiczny skład umożliwia utylizację w sposób ekologiczny.

Zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, producent wytwarzający towary, których efektem ubocznym są odpady szkodliwe lub niebezpieczne dla środowiska, musi we własnym zakresie zabezpieczyć ich składowanie i utylizację. W najbliższym czasie nie przewiduje się ani utylizacji, ani recyklingu tego rodzaju odpadów na terenie gminy lub w jej najbliższym sąsiedztwie.

Podjąć należy pilnie działania na rzecz likwidacji sporadycznie występujących "dzikich" wysypisk oraz mogilnika w Lisich Kątach.

4. BUDŻET GMINY WYKORZYSTANIE W LATACH 2005-2008

	2005 (tys. PLN)	2006 (tys. PLN)	2007 (tys. PLN)	2008 (tys. PLN)
Dochody ogółem	17 129	21 156	23 128	42 250
Wydatki ogółem	15 894	24 950	22 748	49 236
Wydatki inwestycyjne ogółem	955	7 410	3 789	29 075

5. ZREALIZOWANE PROJEKTY WYKORZYSTUJĄCE FUNDUSZE PRZEDAKCESYJNE I INNE ŹRÓDŁA FINANSOWE.

Do roku 2004 Gmina Grudziądz korzystała z przedakcesyjnych programów pomocowych, dzięki którym zrealizowała następujące zadania:

- Budowa sieci kanalizacyjnej wraz z przyłączami w m. Nowa Wieś finansowanie z funduszy przedakcesyjnych SAPARD nr projektu – 1548/732-020005/02, kwota projektu- 824.987,56 zł, W ramach projektu wybudowano 3066mb kolektorów głównych oraz 91 przyłączy o łącznej długości 2597 mb.

- Remont i Modernizacja budynku Szkoły Podstawowej w Nowej Wsi, Bank Światowy, nr umowy AOW.3020-UDOT-62/2001 kwota umowy 102.785 zł. W ramach projektu zmodernizowano obiekt szkoły podstawowej poprzez ; wymianę stolarki okiennej realizowanej w I etapie, II etap stanowił remont dachu III etap ułożenie nowej posadzki.
- Budowa drogi gminnej Parski-Świerkocin, Wojewoda Kujawsko-Pomorski, Porozumienie pomiędzy Wojewodą Kujawsko-Pomorskim a Wójtem Gminy Grudziądz z 10.11.1999 r. Dofinansowanie inwestycji infrastrukturalnych realizowanych w systemie robót publicznych jako zadanie własne gmin, zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym(Dz.U.Nr 70, poz.781) kwota dofinansowania 343,3 tys.zł. Wykonano budowę nawierzchni drogi gminnej.
- Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Leśniewo-Dusocin o nawierzchni asfaltowej, Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Umowa Nr IG.II.3042-FOGR-161/2000 z 10.07.2000 r. Dofinansowanie 75 tys.zł. Wykonano budowę nawierzchni drogi gminnej.
- Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Leśniewo-Dusocin o nawierzchni asfaltowej, Porozumienie pomiędzy Wojewodą Kujawsko-Pomorskim a Wójtem Gminy Grudziądz z 24.08.2000 r. Dofinansowanie inwestycji infrastrukturalnych realizowanych w systemie robót publicznych jako zadanie własne gmin, zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym(Dz.U.Nr 70, poz.781, oraz z 2000 r. Nr 38, poz.420) kwota dofinansowania 112,9 tys.zł.
- Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Leśniewo-Dusocin o nawierzchni asfaltowej, Porozumienie pomiędzy Wojewodą Kujawsko-Pomorskim a Wójtem Gminy Grudziądz z 31.08.2001 r. Dofinansowanie inwestycji infrastrukturalnych realizowanych w systemie robót publicznych jako zadanie własne gmin, zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym (Dz.U.Nr 70, poz.781 oraz z 2000 r. Nr 38, poz.420) kwota dofinansowania 209,75 tys.zł.
- Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Leśniewo-Dusocin o nawierzchni asfaltowej, Porozumienie pomiędzy Wojewodą Kujawsko-Pomorskim a Wójtem Gminy Grudziądz z 30.08.2002 r. Dofinansowanie inwestycji infrastrukturalnych realizowanych w systemie robót publicznych jako zadanie własne gmin, zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym(Dz.U.Nr 70, poz.781 oraz z 2000 r. Nr 38, W latach 2000-2002
- Budowa sieci kanalizacyjnej wraz z przyłączami w miejscowości Węgrowo, Marusza, Wielkie Lniska ze środków WFOŚIGW.

6. Zrealizowane projekty wykorzystujące fundusze strukturalne i inne źródła finansowe

- „Budowa nawierzchni drogi gminnej Piaski - Biały Bór o długości 2770,29 m” Nr wniosku Z/2.04/III/3.1/10/05. Całkowita wartość projektu 2.179.547,40 PLN, kwota dofinansowania z ERDF - 1.307.728,44, budżet państwa 217.954,74. W ramach projektu wybudowano 2770,29 mb drogi o szerokości 6,5 mb, szerokości jezdni 5 mb o nawierzchni asfaltowej.

Zdjęcie. Droga gminna Piaski – Biały Bór

- „Budowa nawierzchni drogi gminnej Nr 4413062 o długości 652 mb w miejscowości Gogolin, Gm. Grudziądz dz. nr 169” Nr wniosku Z/2.04/III/3.1/11/05. Całkowita wartość projektu 476281,36, kwota ERDF – 285.768,81, budżet państwa 47.628,14. W ramach projektu wybudowano 652 mb drogi o szerokości 6,5 mb, szerokości jezdni 5 mb o nawierzchni asfaltowej.

Zdjęcie. Droga gminna w miejscowości Gogolin

- Remont Świetlicy wiejskiej w Dusocinie wraz z wyposażeniem. Nr umowy PRW.I.3040-UE-20/2007-61412-UM4200167/07. Całkowita wartość projektu 66.445 PLN, z czego dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej – 47.439 PLN. W ramach projektu wykonano kapitalny remont pomieszczeń świetlicy wiejskiej w Dusocinie oraz zakupione zostało niezbędne wyposażenie.
- „Remont Gminnego Ośrodka Kultury w Małym Rudniku wraz z wyposażeniem”. Nr umowy AOW.I.3040-UE-66/2005-61412-UM4200061/05. Całkowita wartość projektu 303.266 PLN z czego kwota dofinansowania z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej wyniosła 242.612,94 PLN.

Rys. Gminny Ośrodek Kultury w Małym Rudniku

- Centra kształcenia na odległość na wsiach, projekt nr 9/2.1a/2006 realizowany w ramach SPO Rozwój Zasobów Ludzkich Priorytet 2 – Rozwój Społeczeństwa Opartego na wiedzy, Działanie 2.1 Zwiększenie dostępu do edukacji - promocja kształcenia, schemat a –zmniejszenie dysproporcji edukacyjnych pomiędzy wsią a miastem. Kwota dofinansowania projektu 10.961,73 100% kosztów kwalifikowanych. W ramach projektu wykonano prace remontowe oraz wyposażono świetlicę w 10 zestawów komputerowych.
- Budowa wiejskich placów zabaw w miejscowościach: Mały Rudnik, Wałdowo Szlacheckie, Węgrowo Gm. Grudziądz przy wsparciu z programów krajowych.
umowa nr AOW.II.3020-UDOT-845/2006,
umowa nr AOW.II.3020-UDOT-847/2006
umowa nr AOW.II.3020-UDOT-846/2006.
Dotacja w wysokości 75 000,00 PLN   pochodziła   ze   środków   Marszałka
Województwa Kujawsko – Pomorskiego.

Rys. Wiejski plac zabaw w Wałdowie Szlacheckim

7. Spodziewane kierunki rozwoju

Analiza zdarzeń zawartych w opisie wykazała, że na terenie gminy umiejscowione są trzy zdarzenia o charakterze ponadlokalnym, mające znaczenie dla prawidłowego rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego:

- Układ dróg krajowych 16, 55 przebiegających przez teren gminy Grudziądz, w kierunku do przejść granicznych z Rosją i Litwą.
- Drugim istotnym czynnikiem mającym znaczenie dla rozwoju gospodarczego gminy jest ulokowany w miejscowości Zakurzewo Zakład Utylizacji Odpadów. Zakład zajmuje się przeróbką i utylizacją odpadów z miasta Grudziądz, gmin Gruta, Rogóźno i Grudziądz. Przy rosnącym zainteresowaniu odzyskiem i przeróbką surowców wtórnych założenie szybkiego zagospodarowania Strefy Przemysłowej we wsiach Wielki Wełcz i Zakurzewo bezpośrednim sąsiedztwie Zakładu Utylizacji, ma mocne podstawy.
- Trzecim znaczącym elementem o znaczeniu ponadlokalnym jest położenie gminy nad rzeką Wisłą.

Bardzo duże znaczenia mają inwestycje zapobiegające degradacji środowiska naturalnego i inwestycje prowadzące do jego odtworzenia.

Opisane wyżej zdarzenia obrazują konieczność dwukierunkowego rozwoju gminy.

- Rozwój mieszkalnictwa niskiego i usług w gminie. Lokalizacja taka jest narzucona istniejącym układem komunikacyjnym i już działającymi na terenie gminy przedsiębiorstwami.
- Rozwój turystyki na pozostałym obszarze, wynikający z dogodnego położenia gminy.

Decydujący wpływ na lokalizację stref przemysłowych we wsi Wielki Wełcz i Zakurzewo miały już występujące i korzystne czynniki tj.:

- dogodny układ dróg dojazdowych w gminie, ułatwiający transport, kontakty i współpracę z miastem Grudziądz
- wszechstronnie wykwalifikowana siła robocza, która jest w stanie sprostać wymaganiom pracodawców.
- znajdujący się w Zakurzewie zakład utylizacji i składowisko odpadów, które odpowiadają wymaganiom Unii Europejskiej.

Przyjęte kierunki rozwoju są konsekwentnie realizowane, o czym świadczy wykaz inwestycji zrealizowanych i realizowanych przy wsparciu z funduszy przedakcesyjnych.

8. Proponowane kierunki inwestowania przez gminę

Ze względu na opisane wyżej uwarunkowania, za inwestycje o priorytetowym znaczeniu dla rozwoju gminy uznano:

- Remont i odbudowę sieci dróg gminnych zapewniających ciągłość ruchu kołowego oraz dające możliwości stworzenia alternatywnych ciągów komunikacyjnych rozładujących ruch na drogach wojewódzkich przebiegających przez gminę.
- Skanalizowanie i oczyszczenie w części gminy ścieków.
- Uzbrojenie terenów Strefy Przemysłowej we wsiach Wielki Wełcz, Zakurzewo i innych terenów inwestycyjnych na terenie gminy.
- Dostosowanie systemu pozyskiwania wody do aktualnych i przewidywanych potrzeb.
- Ciągłą rozbudowę infrastruktury turystycznej (wytyczanie i budowa nowych ścieżek rowerowych, budowa terenów i obiektów rekreacyjno-sportowych, wspieranie i pomoc przy zwiększaniu bazy noclegowej, rozwój agroturystyki).

9. Wieloletnie programy inwestycyjne gminy Grudziądz na lata 2007-2010

Wieloletnie programy inwestycyjne zostały zatwierdzone uchwałą nr XIX/118/2008 przez Radę Gminy w Grudziądzu

WIELOLETNIE PROGRAMY INWESTYCYJNE GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2007 – 2010

L.p.	Program/Zadanie	Wartość koszt.	Termin		2007	2008	2009	2010	Uwagi
			Rozpocz.	Zakończ.					
1	2	3	4	5	7	8	9	10	
I	Rozbudowa i modernizacja bazy oświatowej	14.290	-	-	-	3.465	5.625	5.200	-
1	Remont i adaptacja segmentu Zespołu Szkół w Piaskach	800	IV-2008	XII-2008	-	800 200 – b.gminy 600- Unia Europejska	-	-	-
2	Budowa kompleksu boisk w miejscowości Wielki Węlcz i Mokre	665	IV-2008	XII-2008	-	665 166- b.gminy 499-Unia Europejska	-	-	-
3	Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii słonecznej poprzez przebudowę istniejących pokryć dachowych na panele solarne w budynkach zespołu szkół w Piaskach i Węgrowie	3.625	IV-2008	XII-2009	-	2.000 400- b. gminy 1.600- Unia Europejska	1.625 325-b.gminy 1.300-Unia Europejska	-	-
4	Budowa Sali Sportowo Rehabilitacyjnej przy Zespole Szkół w Mokrem	4.600	IV-2009	XII-2010	-	-	2.000 400-b.gminy 1600-Unia Europejska	2.600 520-b.gminy 2.080-Unia Europejska	-
5	Budowa Sali Sportowo Rehabilitacyjnej przy Zespole Szkół w Rudzie z siedzibą w Sztynwagu	4.600	IV-2009	XII-2010	-	-	2.000 400- b.gminy 1.600-Unia Europejska	2.600 520-b.gminy 2.080-Unia Europejska	-
II	Budowa i modernizacja dróg gminnych obiektów mostowych	7.400	-	-	-	3.417	3.983	-	-
1	Budowa nawierzchni drogi powiatowej Mokre-Zakurzewo z poszerzeniem – 8.300 mb	300	IX-2008	XII-2008	-	300 b.gminy	-	-	-

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

L.p.	Program/Zadanie	Wartość koszt.	Termin		2007	2008	2009	2010	Uwagi
			Rozpocz.	Zakończ.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	Rozwiązanie systemu komunikacji lokalnej w miejscowości Nowa Wieś poprzez kompleksową przebudowę dróg: ul. Grunwaldzka, ul.29- Października i ul.Świerkocińskiej na odcinku 3527,03 mb. Etap I ul. Grunwaldzka – odcinek 1019,78 mb. (od km 0+000,00 do km 1+019,78)	2.557	VIII-2008	IX -2009	-	39 b.gminy (38.634,-)	2.518 - razem (2.517.012,-) 2.018 - Budżet Gminy (2.017.127,-) 500 - EFRR (499.885,-)	-	
3	Rozwiązanie systemu komunikacji lokalnej w miejscowości Nowa Wieś poprzez kompleksową przebudowę dróg: ul. Grunwaldzka, ul.29 - Października i ul. Świerkocińskiej na odcinku 3527,03 mb. Etap II i III ulice 29 Października, ul, Świerkocińska	1.543	IV-2008	XII-2009	-	78 b.gminy	1.465 965- b.gminy 500- EFRR	-	-
4	Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Mokre (parafia- osiedle domków jednorodzinnych),ok.2500mb	3.000	VIII-2008	XII-2008	-	3.000 750- b.gminy 2.250 – Unia Europejska	-	-	-
III	Uporządkowanie	16.546	-	-	2.500	14.046	-	-	-
1	Budowa sieci wodociągowej w 11 miejscowościach Gminy Grudziądz – etap II	5.000	I-2008	XII-2008	2.500	2.500 625-b. gminy 1.875-Unia Europejska	-	-	-
2	Budowa kanalizacji sanitarnej w miejscowości Nowa Wieś, Świerkocin – etap I	2.397	I-2008	XII-2008	-	2.397 599-b. gminy 1.798-Unia Europejska	-	-	-
3	Budowa kanalizacji sanitarnej w miejscowości Nowa Wieś, Świerkocin – etap II	2.449	I-2008	XII-2008	-	2.449 612-b. gminy 1.837-Unia Europejska	-	-	-
4	Budowa przydomowych oczyszczalni ścieków w terenach trudnodostępnych Gminy Grudziądz	200	I-2008	XII-2008	-	200 50 – b.gminy 150- Unia Europejska	-	-	-
5	Budowa sieci wodociągowej i kanalizacyjnej dla wsi: Mokre, Lisie Kąty, Zakurzewo, Wielki Welcz	6.500	IV-2008	XII-2008	-	6.500 1.625 -b.gminy 4.875 – Unia Europejska	-	-	-

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

L.p.	Program/Zadanie	Wartość koszt.	Termin		2007	2008	2009	2010	Uwagi
			Rozpocz.	Zakończ.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
IV	<u>Pozostałe zadania</u>	4.164	-	-	-	4.164	-	-	-
1	Zadania inwestycyjne podejmowane przez SMWsi-	50	I-2008	XII-2008	-	50 b.gminy	-	-	-
2	Budowa linii oświetlenia drogowego na terenie gminy pod wnioski składane przez SMWsi	200	VIII-2008	XII-2008	-	200 b.gminy	-	-	-
3	Poprawa systemu opieki zdrowotnej w Gminie Grudziądz poprzez przebudowę i wyposażenie wiejskich Ośrodków zdrowia w miejscowościach Mokre i Mały Rudnik	1.080	IVI-2008	XII-2008	-	1.080 270 -b.gminy 810- Unia Europejska	-	-	-
4	Świetlice wiejskie w miejscowościach Wielkie Lniska i Sosnówka jako centra integracji społeczności lokalnej – remont i wyposażenie	665	VI-2008	XII-2008	-	665 166- b.gminy 499 – Unia Europejska	-	-	-
5	Świetlice wiejskie w miejscowościach Mały Rudnik i Parski jako centra integracji społeczności lokalnej	665	VI-2008	XII-2008	-	665 166- b.gminy 499- Unia Europejska	-	-	-
6	Przebudowa i wyposażenie świetlic wiejskich w miejscowościach Węgrowo i Świerkocin jako centra integracji społeczności lokalnej	665	VI-2008	XII-2008	-	665 166- b.gminy 499- Unia Europejska	-	-	-
7	Zakupy inwestycyjne	124	I-2008	XII-2008	-	124- b. gminy	-	-	-
8	Wniesienie udziałów do spółek	50	I-2008	XII-2008	-	50-b.gminy	-	-	-

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

L.p.	Program/Zadanie	Wartość koszt.	Termin		2007	2008	2009	2010	Uwagi
			Rozpocz.	Zakończ.					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
9	Remont świetlicy wiejskiej w Skarszewach wraz z wyposażeniem	665	VIII-2008	XII-2008	-	665 166-b.gminy 499-Unia Europejska	-	-	-
	<u>OGÓŁEM</u>	42.400	-	-	2.500	25.092	9.608	5.200	-

10. Powiązania inwestycji z celami szczegółowymi i działaniami strategii Gminy Grudziądz w latach 2004 – 2013

Harmonogram realizacji i działań oraz źródła finansowania. Okres realizacji strategii 2004 – 2013.

Strategia gminy Grudziądz została przyjęta uchwałą z dnia 22.02.2008 r. NR XVI/91/2008

CELE/ZADANIA	OD KIEDY	DO KIEDY	WYSOKOŚĆ BUDŻETU (w PLN)	ŹRÓDŁO POCHODZENIA BUDŻETU	JEDNOSTKA ODPOWIEDZIALNA
1.1.1.1 Drogi krajowe a) Przebudowa drogi krajowej Stolno-Malbork (ciągi pieszce wraz z oświetleniem) b) Obwodnica Grudziądz	a) 2005 b) 2006	2009 2013		Budżet państwa Środki pomocowe	Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad Oddział Bydgoszcz
1.1.1.2 Drogi wojewódzkie • Przebudowa drogi wojewódzkiej Grudziądz- Wąbrzeźno	2008	2010		Budżet państwa Budżet województwa Środki pomocowe	Wojewódzki Zarząd Dróg
1.1.1.3 Drogi powiatowe	2008	2013			
1.1.1.3.1 Przebudowa drogi powiatowej Mokre- Zakurzewo	2008	2009	300 000 (udział gminy)	Budżet powiatu Budżet miasta Grudziądz Budżet gminy Środki pomocowe	Powiatowy Zarząd Dróg we współpracy z samorządami gmin
1.1.1.3.2 Przebudowa drogi powiatowej Węgrowo- Marusza (Biała Droga)	2008	2013		Budżet powiatu Środki pomocowe	Powiatowy Zarząd Dróg
1.1.1.3.3 Przebudowa drogi powiatowej Grudziądz- Chelmo przez Gogolin	2009	2013		Budżet powiatu Środki pomocowe	Powiatowy Zarząd Dróg
1.1.1.3.4 Przebudowa drogi powiatowej Grudziądz- Parski (patrz pkt. 1.1.4.1)	2008	2013		Budżet powiatu Środki pomocowe	Powiatowy Zarząd Dróg

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

1.1.1.3.5 Przebudowa drogi powiatowej Biały Bór-Ruda	2008	2013		Budżet powiatu Środki pomocowe	Powiatowy Zarząd Dróg
1.1.1.3.6 Przebudowa drogi powiatowej Mokre (od pomnika do przystanku autobusowego), około 1500 mb	2008	2013		Budżet powiatu Środki pomocowe	Powiatowy Zarząd Dróg
1.1.1.4 Drogi gminne	2004	2013			
1.1.1.4.1 Budowa nawierzchni drogi gminnej 4413062 o dł. 652 mb w miejscowości Gogolin gmina Grudziądz dz. nr 169	2005	2006	476 281,36	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.2 Budowa nawierzchni drogi gminnej Piaski-Hanowo-Biały Bór I i II etap, ok. 1900 mb	2005	2006	2 179 547,40	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.3 Budowa nawierzchni drogi gminnej Piaski-Hanowo-Biały Bór III etap, ok. 700 mb					
1.1.1.4.4. Rozwiązanie systemu komunikacji lokalnej w miejscowości Nowa Wieś poprzez kompleksową przebudowę dróg: ul. Grunwaldzka, ul. 29-Października i ul. Świerkocińskiej na odcinku 3527,03 mb. Etap I ul. Grunwaldzka – odcinek 1019,78 mb (od km 0+000,00 do km 1+019,78)	2008	2009	2.555.645,27	Budżet Gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.4.1 Rozwiązanie systemu komunikacji lokalnej w miejscowości Nowa Wieś poprzez kompleksową przebudowę dróg: ul. Grunwaldzka, ul.29 -Października i ul. Świerkocińskiej na odcinku 3527,03 mb. Etap II i III ulice 29 Października, ul, Świerkocińska	2008	2009	1.543.000,00	Budżet Gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.5 Budowa nawierzchni drogi gminnej Grudziądz-Nowa Wieś-Parski-Zakurzewo	2008	2013	5 000 000	Budżet gminy, budżet miasta Grudziądza, budżet powiatu Środki pomocowe	Rada Gminy, wójt we współpracy z samorządem miasta i powiatu
1.1.1.4.6 Budowa nawierzchni drogi gminnej Szynych-Gogolin, ok. 2500 mb	2013	2013	800 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

1.1.1.4.7 Budowa nawierzchni drogi gminnej Skarszewy-Wiktorowo, ok. 800 mb	2009	2013	400 000	Budżety gmin Środki pomocowe	Rada Gminy, wójt we współpracy z samorządem gminy Gruta
1.1.1.4.8 Budowa nawierzchni drogi gminnej Nowa Wieś, Osiedle 6 Marca, ok. 800 mb	2012	2013	600 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.9 Budowa nawierzchni drogi gminnej Nowa Wieś, Osiedle Parkowe, ok.1000 mb	2012	2013	800 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.11 Budowa nawierzchni drogi gminnej Biały Bór, ul. Pańska (dom weselny-pomnik), ok. 3000 mb	2012	2013	1 300 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.12 Budowa nawierzchni drogi gminnej Węgrowo-Gać (Czarna droga), ok. 2000 mb	2009	2010	2 500 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.13 Budowa nawierzchni drogi gminnej Wałdowo-Mały Rudnik, ok. 500 mb	2012	2012	350 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.14 Budowa nawierzchni drogi gminnej Wałdowo-Piliewice, ok. 2500 mb	2012	2013	2 000 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.15 Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Mokre (koło tuczarni), ok. 2500 mb	2008	2013	1 000 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.16 Budowa nawierzchni drogi gminnej Mokre-Mokre (parafia-osiedle domków jednorodzinnych), ok. 2500 mb	2008	2013	1 000 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.17 Budowa nawierzchni drogi gminnej Piaski-Mniszek, ok. 1000 mb	2013	2013	400 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.1.4.18 Budowa nawierzchni drogi gminnej Linarczyk, ok. 600 mb	2008	2013	320 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

1.1.1.4.19 Budowa nawierzchni drogi gminnej Turznice-Hanowo (koło cmentarza)	2008	2013	300 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.2 Uregulowane stosunki wodne	2004	2013		Spółki wodne Budżet powiatu Środki pomocowe	Starostwo powiatowe we współpracy z gminami
1.1.2.1 Odbudowa urządzeń melioracyjnych na terenie gminy	2004	2013		Spółki wodne Budżet powiatu Środki pomocowe	Starostwo powiatowe we współpracy z gminami
1.1.3 Uporządkowana gospodarka odpadami	2004	2013		Budżet gminy Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska	Rada Gminy Wójt
1.1.3.1 Likwidacja dzikich wysypisk śmieci	2004	2013	100 000 (10 000 rocznie)	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
1.1.3.2 Zorganizowana zbiórka odpadów wielkogabarytowych (2 razy w roku)	2004	2013	50 000	Budżet gminy Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska	Rada Gminy Wójt
1.1.3.3 Segregacja odpadów	2004	2013	200 000	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
1.1.3.4 Likwidacja szamb na terenach objętych kanalizacją	2004	2013			Rada Gminy Wójt
1.1.4 Kanalizacja gminy	2004	2013			
1.1.4.1 Zakończenie kanalizacji Nowa Wieś-Świerkocin	2008	2013	10 000 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.4.2 Kanalizacja miejscowości Mokre-Leśniewo-Dusocin-Zakurzewo-Lisie Kąty-Wielki Welcz, ok. 65 km (łącznie z wodociągiem w jednym wykopie)	2008	2013	8 000 000	Budżety gmin , użytkownicy Środki pomocowe	Rada Gminy, wójt we współpracy z samorządem gminy Rogóżno
1.1.4.3 Kanalizacja miejscowości Piaski-Turznice-Skarszewy-Stary Folwark, ok.35 km	2008	2009	8 000 000	Budżet gminy, użytkownicy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

1.1.4.4 Kanalizacja miejscowości położonych w południowej części gminy (11 sołectw), 120 km	2009	2013	32 000 000	Budżet gminy, użytkownicy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.4.5 Budowa przydomowych oczyszczalni ścieków na terenie Gminy Grudziądz	2009	2013		Budżet gminy, użytkownicy Środki pomocowe Inwestorzy prywatni	Rada Gminy Wójt Inwestorzy prywatni
1.1.5 Wodociągi	2004	2010			
1.1.5.1 Budowa sieci wodociągowej w 11 miejscowościach Gminy Grudziądz (etap I i II)	2004	2008	9 000 000	Budżet gminy, użytkownicy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.5.2 Budowa sieci wodociągowej Mokre-Zakurzewo-Lisie Kąty, Świerkocin, Wielki Wełcz	2008	2013	1 500 000	Budżet gminy, użytkownicy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.5.3 Przebudowa sieci wodociągowej w Nowej Wsi	2008	2013	750 000	Budżet gminy, Odbiorcy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.1.6 Gazyfikacja	2005	2013		Środki własne inwestora	Pomorski Operator Systemy Dystrybucyjnego Sp. z o.o. w Bydgoszczy
1.1.6.1 Gazyfikacja gminy Grudziądz	2005	2013		Środki własne inwestora	Pomorski Operator Systemy Dystrybucyjnego Sp. z o.o. w Bydgoszczy
1.2 Przygotowanie terenów pod inwestycje gospodarcze i mieszkaniowe	2004	2013			
1.2.1 Przygotowanie planów miejscowych pod inwestycje: <ul style="list-style-type: none"> • Zakurzewo • Mokre • Biały Bór • Wielkie Lniska • Skarszewy • Węgrowo • Lisie Kąty 	2004	2013	1 500 000	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
1.2.2 Wykup gruntów pod inwestycje	2004	2013	500 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

1.2.3 Budownictwo socjalne - budowa obiektu na 10 mieszkań	2005	2013	2 000 000	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
1.3 Instrumenty wsparcia małych i średnich przedsiębiorstw	2004	2013			
1.3.1 Opracowanie systemu ulg i preferencji	2004	2013	-	-	Rada Gminy Wójt
1.3.2 Utworzenie i funkcjonowanie funduszu poręczeń kredytowych (we współpracy z samorządem powiatu oraz gmin)	2004	2013		Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe	Samorząd powiatu we współpracy z samorządami gmin
1.3.3 Utworzenie i funkcjonowanie inkubatora przedsiębiorczości	2004	2013		Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe	Samorząd powiatu we współpracy z samorządami gmin
1.4 Termomodernizacja budynku Urzędu Gminy	2004	2013		Budżet Gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.5 Poprawa systemu opieki zdrowotnej w Gminie Grudziądz poprzez przebudowę i wyposażenie wiejskich ośrodków zdrowia w miejscowościach Mokre i Mały Rudnik	2008	2009	3 000 000	Budżet Gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1.5.1 Poprawa systemu opieki zdrowotnej w Gminie Grudziądz poprzez przebudowę i wyposażenie wiejskiego ośrodka zdrowia w miejscowości Piaski	2010	2013	1 000 000	Budżet Gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
1. ATRAKCYJNA TURYSTYCZNIE GMINA					
2.1 Rozwinięta baza turystyczna					
2.1.1 Agroturystyka	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Uczestnicy szkoleń	Rada Gminy Wójt Rejonowy Zakład Doradztwa

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

					Rolniczego Organizatorzy szkoleń
2.1.1.1 Organizacja szkoleń i wyjazdów	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Uczestnicy szkoleń	Rada Gminy, wójt Rejonowy Zakład Doradztwa Rolniczego Organizatorzy szkoleń
2.1.1.2 Pomoc w pozyskiwaniu środków finansowych	2004	2013	-	-	Wójt Referaty Urzędu Gminy
2.1.1.3 Uczestnictwo w programach unii europejskiej w ramach Lokalnej Grupy Działania LEADER+	2007	2013		Budżet LGD Środki pomocowe	Rada LGD
2.1.2 Ośrodki turystyczne i wędkarskie	2006	2013	-	Inwestor strategiczny Budżet gminy Środki pomocowe	Inwestor Rada gminy Wójt
2.1.2.1 Przebudowa i wyposażenie Gminnego ośrodka sportów wodnych „Delfin” w Białym Borze	2006	2013	-	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
2.1.2.2 Przebudowa infrastruktury technicznej wokół lotniska Lisie Kąty (patrz pkt 1.1.5.2)	2008	2013			
2.1.2.3 Wykorzystanie źródeł geotermalnych	2004	2013			
2.1.2.4 Utworzenie funduszu na poprawę bezpieczeństwa turystów (służba zdrowia, straż pożarna, policja)	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
2.2 Atrakcyjna oferta turystyczna	2004	2013			
2.2.1 Budowa ścieżek rowerowych Nowa Wieś-Parski-Zakurzewo (patrz pkt 1.1.1.4.5)	2008	2013		Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
2.2.2 Współdziałanie w organizacji splotów wodnych (rzeka Osa)	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada Gminy Wójt Organizatorzy imprez
2.2.3 Wyznaczenie nowych szlaków turystycznych wraz z infrastrukturą techniczną	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
2.2.4 Przygotowanie warunków do uprawiania sportów zimowych wraz z infrastrukturą techniczną: <ul style="list-style-type: none"> • Zakurzewo • Gogolin • Skarszewy 	2004	2013	100 000	Budżet gminy Środki pomocowe Środki finansowe inwestorów	Rada Gminy Wójt Inwestorzy

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

<ul style="list-style-type: none"> • Jezioro Rudnickie • Nowa Wieś 					
2.2.5 Wymiana pokrycia dachowego na budynku kościoła pw św. Jana Chrzciciela w Wielkim Węlczu	2008	2009	300 000	Środki własne parafii Środki pomocowe	Rada parafialna Proboszcz
2.2.6 Przygotowanie materiałów promocyjnych: <ul style="list-style-type: none"> • foldery • strona internetowa itp. 	2004	2013	20 000 (2 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada Gminy Wójt
2.3 Czyste środowisko naturalne	2004	2013			
2.3.1 Likwidacja zrzutu ścieków w dorzeczu rzeki Osy i Jeziora Rudnickiego	2004	2013		Budżety samorządów Środki pomocowe	Samorządy gmin
2.3.2 Propagowanie pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych (siłownie wiatrowe, kolektory słoneczne, geotermia, biopaliwa itp.)	2004	2013	20 000 (2 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Zainteresowani użytkownicy
2.3.2.1 Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii słonecznej poprzez przebudowę istniejących pokryć dachowych na panele solarne w budynkach zespołu szkół w Piaskach i w Węgrowie	2008	2010	3 625 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
2.3.3 Czysta gleba i lasy	2004	2013	100 000 (10 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół Organizacje pozarządowe
2.3.3.1 Poprawa świadomości społecznej w zakresie troski o czystość środowiska naturalnego: <ul style="list-style-type: none"> • pikniki ekologiczne • szkolenia • konkursy • turnieje sołectw 	2004	2013	100 000 (10 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół Organizacje pozarządowe
2.3.4 Racjonalna gospodarka odpadami (patrz pkt 1.1.3 oraz 1.1.4)	2004	2013			
2. ZRÓŹNICOWANE ROLNICTWO					
3.1 Rozwój usług i drobnej wytwórczości	2004	2013			

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

3.1.1 Rozwinięta baza przetwórstwa rolno-spożywczego	2004	2013			
3.1.1.1 Wzmocnienie tradycyjnej produkcji roślinnej i zwierzęcej	2004	2013	patrz pkt 3.1.1.4		Rada Gminy Wójt
3.1.1.2 Rozwój produkcji ogrodniczej i warzywnej	2003	2013	patrz pkt 3.1.1.4		Rada Gminy Wójt
3.1.1.3 Koncentrowanie produkcji i przetwórstwa w ramach grup producenckich (spółki prawa handlowego, spółdzielnie, stowarzyszenia)	2004	2013	patrz pkt 3.1.1.4		Rada Gminy Wójt
3.1.1.4 Współpraca z ośrodkami doradczymi: seminaria, szkolenia, wyjazdy studyjne, itp.	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt Organizacje doradczo-szkoleniowe
3.1.1.5 Tworzenie zachęt inwestycyjnych dla przetwórstwa (patrz pkt 3.1.2.1)	2004	2013			
3.1.2 Usługi doradcze i techniczne	2004	2013			
3.1.2.1 Tworzenie korzystnych warunków na prowadzenie działalności usługowej	2004	2013		Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe	Samorząd powiatu we współpracy z samorządami gmin
3.1.2.1.1 Wprowadzenie ulg podatkowych i preferencji dla inwestorów	2004	2013	-	-	Rada gminy Wójt
3.1.2.1.2 Utworzenie i funkcjonowanie funduszu poręczeń kredytowych	2004	2013		Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe	Samorząd powiatu we współpracy z samorządami gmin
3.1.2.1.3 Utworzenie i funkcjonowanie inkubatora przedsiębiorczości	2004	2013		Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe	Samorząd powiatu we współpracy z samorządami gmin
3.2 Uprawa roślin energetycznych	2004	2013			
3.2.1 Biopaliwa	2004	2013	10 000 (1000 rocznie)	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

3.2.1.1 Propagowanie upraw roślin do produkcji biopaliw	2004	2013	10 000 (1000 rocznie)	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
3.2.2 Zagospodarowanie terenów podmokłych	2004	2013	30 000	Budżet gminy Sponsorzy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt Organizacje doradczo- szkoleniowe
3.2.2.1 Opracowanie mapy upraw roślin energetycznych	2004	2013	30 000	Budżet gminy	Rada Gminy Wójt
3.2.2.2 Współpraca z ośrodkami doradczymi i wymiana doświadczeń	2004	2013	patrz pkt 3.1.1.4	Budżet gminy Sponsorzy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt Organizacje doradczo- szkoleniowe
3.3 Zalesienia gruntów o niskiej bonitacji	2004	2013			
3.3.1 Opracowanie mapy terenów pod zalesienia	2004	2013	30 000	Budżet gminy Budżet powiatu Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
3.3.2 Opracowanie i wspomaganie realizacji planu zadrzewień	2004	2013	12 000	Budżet gminy Budżet województwa Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Zainteresowani
3.4 Rozwój gospodarstw agroturystycznych	2004	2013			
3.4.1 Tworzenie zachęt poprzez organizowanie szkoleń, konkursów, wyjazdów studyjnych itp.	2004	2013	30 000 (3000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada Gminy Wójt
3.4.2 Inspirowanie współpracy pomiędzy gospodarstwami agroturystycznymi i ekologicznymi	2004	2013	10 000 (1000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

Przygotowanie i rozpropagowanie materiałów informacyjnych	2004	2013	10 000 (1000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt
3. AKTYWNE I WYKSZTAŁCONE SPOŁECZEŃSTWO					
4.1 Szeroko pojęta informacja w gminie	2004	2013			
4.1.1 Utworzenie centrum informacji i promocji gminy	2004	2013			
4.1.1.1 Przygotowanie materiałów informacyjnych i promocyjnych	2004	2013	100 000 (10 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.1.1.2 Oznakowanie granic gminy tablicami informacyjnymi	2004	2013	30 000 (3 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada gminy Wójt
4.1.1.3 Aktualizowanie informacji w internecie	2004	2013	200 000 (20 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada gminy Wójt
4.1.1.4 Organizacja wystaw, pokazów i festynów okolicznościowych	2004	2013	200 000 (20 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Fundusze organizacji pozarządowych	Rada gminy Wójt Stowarzyszenia
4.1.1.5 Współdziałanie w organizacji imprez o charakterze ponadlokalnym	2004	2013	75 000 (7 500 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada gminy Wójt
4.1.1.6 Współpraca z organizacjami pozarządowymi.	2004	2013	20 000 (2000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.1.1.6.1 Realizacja programów integracyjnych dla osób niepełnosprawnych przez Stowarzyszenie „Promyk”	2004	2013		Budżet Stowarzyszenia Środki pomocowe Sponsorzy	Rada gminy Zarząd Stowarzyszenia
4.1.1.6.2 Wsparcie dla tworzenia i funkcjonowania Klubu Integracji Społecznej	2008	2010	120 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.1.1.6.3 Profilaktyka dla osób z grup szczególnego ryzyka szansą na rozwój społeczny.	2008	2010	144 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

4.2 Inspirowanie powstawania stowarzyszeń i organizacji	2004	2013			
4.2.1 Pomoc przy powstawaniu organizacji pozarządowych	2004	2013	patrz pkt 4.1.1.6	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3 Udział i organizacja kursów, szkoleń oraz pokazów	2004	2013	100 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3.1 Wykorzystanie istniejącej bazy szkolnej oraz świetlic	2004	2013	50 000 (5000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt Dyrektorzy szkół Organizacje szkoleniowe
4.3.1.1 Rozbudowa remizo-świetlicy w Piaskach	2008	2010	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3.1.2 Świetlice wiejskie w miejscowościach Wielkie Lniska i Sosnówka jako centra integracji społeczności lokalnej – remont i wyposażenie	2008	2010	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3.1.3 Świetlice wiejskie w miejscowościach Mały Rudnik i Parski jako centra integracji społeczności lokalnej – remont i wyposażenie	2008	2009	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3.1.4 Przebudowa i wyposażenie świetlic wiejskich w miejscowościach Węgrowo i Świerkocin jako centra integracji społeczności lokalnej	2008	2009	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3.1.5 Remont świetlicy wiejskiej w Skarszewach wraz z wyposażeniem	2008	2009	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.3.1.6 Budowa świetlicy wiejskiej w miejscowości Turznice	2008	2013	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.4 Dobrze funkcjonujące szkolnictwo podstawowe i ponadpodstawowe	2004	2013			
4.4.1 Koła zainteresowań	2004	2013	1 400 000 (140 000 rocznie)	Budżet państwa Budżet gminy	Ministerstwo Oświaty i Turystyki Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

4.4.2 Stałe podnoszenie kwalifikacji nauczycieli - wielokierunkowe	2004	2013	500 000 (50 000 rocznie)	Budżet państwa Budżet gminy	Ministerstwo Oświaty i Turystyki Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.3 Rozbudowa gminnej bazy sportowo-rekreacyjnej	2004	2013		MENIS Budżet gminy Budżet województwa Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.3.1 Rozwój bazy sportowo-rekreacyjnej w Rudzie i Mokrem (szkolna i pozaszkolna)	2004	2013	10 000 (1000 rocznie)	Budżet gminy Budżet województwa Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.3.2 Budowa Sali sportowo rehabilitacyjnej przy Zespole Szkół w Mokrem	2008	2013	4 600 000	Budżet gminy Środki pomocowe MENIS	Rada gminy Wójt
4.4.3.3 Budowa Sali sportowo rehabilitacyjnej przy Zespole Szkół w Rudzie z siedzibą w Sztynwagu	2008	2013	4 600 000	Budżet gminy Środki pomocowe MENIS	Rada gminy Wójt
4.4.3.4 Budowa kompleksu boisk w miejscowości Wielki Węlcz i Mokre	2008	2013	665 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.4.3.5 Przebudowa boiska sportowego w miejscowości Węgrowo	2008	2013		Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.4.3.6 Remont i adaptacja segmentu Zespołu Szkół w Piaskach	2008	2009	800 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.4.3.7 Budowa sali gimnastycznej w Zespole Szkół w Wałdowie Szlacheckim	2009	2013	3 000 000	Budżet gminy Środki pomocowe	Rada gminy Wójt
4.4.4 Tworzenie nowoczesnej bazy dydaktycznej: <ul style="list-style-type: none"> • doposażenie pracowni komputerowych • tworzenie pracowni językowych • środki audiowizualne i pomoce naukowe 	2004	2013	1 000 000 (100 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Sponsorzy	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.5 Biblioteka nowoczesnym nośnikiem informacji	2004	2013	1 000 000 (100 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Sponsorzy	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

4.4.5.1 Komputeryzacja księgozbioru Biblioteki Gminnej	2008	2013		Budżet gminy Środki pomocowe	Rada Gminy Wójt Dyrektor Biblioteki
4.4.6 Dostępność bazy szkolnej dla społeczności lokalnej – centrum doształcania	2004	2013		Fundusze organizacji pozarządowych Uczestnicy szkoleń Środki pomocowe	Organizacje szkolące Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.7 Przygotowanie bazy socjalnej w szkołach na terenie Gminy <ul style="list-style-type: none"> ▪ stołówka z zapleczem kuchennym • świetlice 	2005	2013	200 000 (20 000 rocznie)	Budżet gminy Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej	Dyrektorzy szkół Kierownik Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej
4.4.8 Wyrównywanie szans edukacyjnych dla uczniów mniej zdolnych (zajęcia korekcyjno-wyrównawcze)	2004	2013	100 000 (10 000 rocznie)	Budżet gminy Wolontariat	Dyrektorzy szkół
4.4.9 Promowanie uczniów i młodzieży uzdolnionej: <ul style="list-style-type: none"> • stypendia naukowe • stypendia socjalne • stypendia sportowe • stypendia kulturalne • kursy 	2004	2013	150 000 (15 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Sponsorzy	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.10 Tworzenie klas o optymalnej ilości uczniów (16-20). Zmiana rejonizacji szkół	2005	2013	-	-	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół
4.4.11 Wspomaganie działalności kulturalnej: <ul style="list-style-type: none"> • Gminny Ośrodek Kultury • świetlice wiejskie • szkoły • Biblioteka Gminna 	2004	2013		Budżet gminy Środki pomocowe Sponsorzy	Rada Gminy Wójt Dyrektorzy szkół Dyrektor GOK Dyrektor Gminnej Biblioteki
4. SKUTE CZNA PROMOCJA GMINY					
5.1 Profesjonalna baza informacyjna	2004	2013			
5.1.1 Współpraca z lokalnymi mediami	2004	2013	-	-	Wójt

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

5.1.2 Przygotowanie własnych materiałów promocyjnych: <ul style="list-style-type: none"> • informatory • foldery • mapy • cykliczny biuletyn informacyjny o gminie • gadżety 	2004	2013	150 000 (15 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada Gminy Wójt
5.2 Kultywowanie regionalnych tradycji	2004	2013			
5.2.1 Wzbogacenie programów szkolnych na temat gminy i regionu	2004	2013	-	-	Dyrektorzy szkół
5.2.2 Organizacja cyklicznych imprez: <ul style="list-style-type: none"> • festyny • dożynki • zawody sportowe • konkursy patrz pkt 4.1.1.4 oraz 4.1.1.5	2004	2013			
5.2.3 Promocja gminy poprzez sport	2004	2013	940 000 (94 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada Gminy Wójt
5.2.3.1 Wspomaganie działalności Ludowych Zespołów Sportowych, Uczniowskich Klubów Sportowych itp.	2004	2013	900 000 (90 000 rocznie)	Budżet gminy Sponsorzy	Rada Gminy Wójt
5.3 Organizacja i udział w targach oraz wystawach: <ul style="list-style-type: none"> • lokalne • regionalne 	2004	2013			
5.3.1 Wspólne stoisko z sąsiednimi samorządami, patrz pkt 4.1.1.4 oraz 4.1.1.5	2004	2013			
5.3.2 Przygotowanie oferty inwestycyjnej, patrz pkt 1.2	2004	2013			
5.3.3 Przygotowanie oferty turystycznej, patrz pkt 2.2	2004	2013			
5.4 Współpraca z zaprzyjaźnionymi regionami	2004	2013			
5.4.1 Samorzady i organizacje pozarządowe	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy Środki pomocowe Fundusze organizacji pozarządowych	Rada Gminy, wójt we współpracy z samorządami oraz organizacjami pozarządowymi

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

5.4.2 Współpraca pomiędzy firmami	2004	2013		Budżet gminy Środki pomocowe Fundusze samorządu gospodarczego	Rada Gminy, wójt we współpracy z samorządami gospodarczymi
5.4.3 Turystyka: <ul style="list-style-type: none"> • przygotowanie materiałów informacyjnych w językach obcych (patrz pkt 5.1.2) • działania podejmowane w ramach realizacji celu „Atrakcyjna turystycznie gmina” 	2004	2013			
5. PARTNERSKIE ZWIĄZKI Z SAMORZĄDAMI					
6.1 Współpraca z sąsiednimi samorządami	2004	2013			
6.1.1 Porozumienie z miastem Grudziądz na temat wspólnie prowadzonych inwestycji (kanalizacja, wodociągi, drogi itp.)	2004	2013			Samorząd miasta Grudziądza i Gminy
6.1.2 Współpraca ze starostwem powiatowym oraz gminami (drogi, sieć wodociągowa, kanalizacja sanitarna itp.)	2004	2013			Samorząd powiatu Samorządy gmin
6.1.3 Wspólna organizacja imprez sportowych i kulturalnych	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie, udział gminy)	Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe Sponsorzy	Samorząd powiatu Samorządy gmin Wójtowie Burmistrzowie Prezydent miasta Starosta
6.1.4 Ochrona środowiska	2004	2013			
6.1.4.1 Opracowanie programów gospodarki odpadami wspólnego dla miasta, powiatu i gminy	2004	2004	2 000 udział gminy	Budżet powiatu Budżety gmin	Samorząd powiatu Samorządy gmin Wójtowie Burmistrzowie Prezydent miasta Starosta
6.1.4.2 Segregacja odpadów stałych, patrz pkt 1.1.3	2004	2013			

PLAN ROZWOJU LOKALNEGO GMINY GRUDZIĄDZ NA LATA 2008-2013

6.1.5 Zapewnienie bezpieczeństwa	2004	2013			
6.1.5.1 Działania profilaktyczne	2004	2013	10 000 (1 000 rocznie)	Budżet gminy	Rada gminy Wójt Dyrektorzy szkół Służba zdrowie Policja Ochotnicze Straże Pożarne
6.1.5.2 Wspomaganie działań policji	2004	2013	50 000 (5 000 rocznie)	Budżet gminy	Rada gminy Wójt Policja
6.2 Współpraca z samorządem województwa	2004	2013			
6.2.1 Infrastruktura kolejowa – przewozy regionalne	2004	2013		Budżet województwa	Urząd Marszałkowski Zarząd spółki
6.2.2 Pozyskiwanie inwestycji krajowych i zagranicznych: <ul style="list-style-type: none"> • wspólne pozyskiwanie środków pomocowych na inwestycje realizowane w ramach strategii rozwoju województwa • budowa obwodnicy miasta Grudziądza 	2004	2013		Budżet państwa Budżet województwa Budżet powiatu Budżety gmin Środki pomocowe	Samorząd województwa Samorząd powiatu Samorzady gmin Wójtowie Burmistrzowie Prezydent miasta Starosta
6.3 Wymiana zagraniczna	2004	2013			
6.3.1 Nawiązanie partnerskich kontaktów pomiędzy samorządami, szkołami, organizacjami samorządowymi itp.	2004	2013	55 000	Budżet gminy Fundusze własne organizacji pozarządowych Środki pomocowe	Rada gminy Wójt Organizacje pozarządowe Dyrektorzy szkół
6.3.2 Współpraca kulturalna, sportowa i wymiana doświadczeń	2004	2013	10 000	Budżet gminy	Rada gminy Wójt
6.3.3 Współpraca gospodarcza	2004	2013	5 000	Budżet gminy	Rada gminy Wójt
6.4 Współpraca z samorządami gospodarczymi i zawodowymi	2004	2013			
6.4.1 Promocja lokalnych firm w materiałach informacyjnych gminy, patrz pkt 5.1.2					

11. PRZEWIDYWANY BUDŻET GMINY NA LATA 2008-2013

	2008 (tys. PLN)	2009 (tys. PLN)	2010 (tys. PLN)	2011 (tys. PLN)	2012/2013 (tys. PLN)
Dochody ogółem	42 250	36 000	33 000	30 000	30 000
Wydatki ogółem	49 236	42 000	39 000	37 000	36 000
Wydatki inwestycyjne ogółem	29 075	5 625	5 200	5 100	5 000

Finansowanie inwestycji odbywać się będzie przy udziale środków zewnętrznych według następującego schematu:

- a) Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko – Pomorskiego na lata 2007 – 2013
- b) Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2007 – 2013
- c) Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013
- d) pozostałe zadania ze środków własnych przy udziale partnerów.

Przewidywany budżet zakłada realne wydatki na inwestycje na poziomie średnim. Na tę pozycję składa się finansowanie nowych zadań oraz remonty i utrzymanie istniejącej infrastruktury będącej własnością gminy.

Szacowany poziom wydatków pozwala na bezpieczne przyjęcie kwoty 6 000 tys. zł PLN na finansowanie nowych inwestycji, z możliwością jej zwiększenia do 7 500 tys. zł PLN

W związku z tym przyjęto model inwestowania, zakładający pokrycie wydatków inwestycyjnych ze środków własnych, pozostawiając kredyty i pożyczki jako ewentualne zabezpieczenie na wypadek zachwiania budżetu

12. REZULTATY DO OSIĄGNIĘCIA

Stopa bezrobocia w Gminie Grudziądz jest porównywalna ze stopą bezrobocia w całym powiecie i wynosi 24,19 %, co na tle kraju jest wynikiem niekorzystnym i wysokim.

Długofalowym spodziewanym rezultatem podjętych działań związanych z modernizacją infrastruktury gminy Grudziądz powinien być realny spadek bezrobocia w ciągu najbliższych 6 lat.

Założony plan realizacji wskazanych inwestycji spowoduje znaczne zwiększenie atrakcyjności gminy. Działania te przyczynia się do powstania ok. 100 miejsc nowych pracy.

Rozwiązanie problemów ochrony środowiska oraz wykorzystanie walorów rekreacyjnych gminy powinno być sprawą priorytetową podjętych działań jak również głównym kierunkiem jego rozwoju.

13. RYS HISTORYCZNY ORAZ UWARUNKOWANIA DOTYCZĄCE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

13.1. Zagadnienia historyczno-kulturowe

13.1.1. Informacje historyczne dotyczące gminy

Teren gminy położony jest na obszarze historycznej ziemi chełmińskiej, która od 1230 roku znalazła się we władaniu Zakonu Krzyżackiego. Po odzyskaniu przez Polskę terytoriów, nazwanych Prusami Królewskimi, podzielono je w 1454 roku na trzy województwa: pomorskie, malborskie i chełmińskie, w którego granicach znalazła się ziemia chełmińska. Północna granica województwa chełmińskiego, dzielącego się od roku 1560 na dwa powiaty: chełmiński, w którego granicach znajdował się obszar dzisiejszej gminy Grudziądz, oraz michałowski, była także granicą państwową, do roku 1525 - z państwem krzyżacki, a następnie z lennem Rzeczypospolitej - Prusami Książęcymi, a od roku 1701 z Królestwem Pruskim.

W roku 1772 województwo chełmińskie znalazło się pod zaborem pruskim. Wsie i folwarki, będące własnością Zakonu, które po roku 1454 stały się własnością królewską, a także dobra biskupie i klasztorne przejął skarb państwa pruskiego.

W latach 1807-1815 województwo chełmińskie wchodziło w skład Księstwa Warszawskiego, po czym ponownie znalazło się w zaborze pruskim. Po reformie administracyjnej w Prusach w 1818 roku utworzono powiat grudziądzki, którego granice objęły w całości obszar dzisiejszej gminy Grudziądz i gmin sąsiednich (Rogoźno, Łasin, Świecie nad Osą i Gruta).

W roku 1920 powiat grudziądzki znalazł się w województwie pomorskim (z siedzibą władz wojewódzkich w Toruniu), a po roku 1950 - w nowoutworzonym województwie bydgoskim.

Po likwidacji powiatów, w ramach reformy administracyjnej w 1975 roku, gmina Grudziądz znalazła się w nowopowstałym województwie toruńskim, którego obszar, z niewielkimi korektami, pokrywa się z obszarem dawnego województwa chełmińskiego, a od 01.01.1999 w nowoutworzonym województwie kujawsko-pomorskim.

Pod względem jurysdykcji kościelnej ziemia chełmińska a później województwo chełmińskie i powiat grudziądzki należały do biskupstwa chełmińskiego, od dnia 25 marca 1992 roku - do nowoutworzonej diecezji toruńskiej.

13.1.2. Charakterystyka zasobów kulturowych na obszarze gminy

Cechą wyróżniającą zasoby kulturowe gminy Grudziądz jest to, że na jej obszarze znajduje się znaczna część obiektów zespołu fortyfikacji twierdzy grudziądzkiej oraz duża liczba wsi zamieszkałych od połowy XVI wieku do końca II wojny światowej przez osadników holenderskich - mennonitów.

Zespół twierdzy grudziądzkiej

Zbudowany w okresie od XVIII do XX wieku składa się z: położonej w północnej części miasta, na krawędzi skarpy wiślanej, twierdzy właściwej - cytadeli; pierścienia wewnętrznego potężnych fortów, położonych w odległości od 1,5 do 1,7 km od środka twierdzy oraz zewnętrznej linii oporu tj. pierścienia kilkudziesięciu betonowych schronów piechoty, położonych w odległości około 6,5 do 9,0 km od środka twierdzy.

Twierdza grudziądzka, mimo poważnego zniszczenia jej części - zespołu dzieła rogowego w obrębie cytadeli, jest stosunkowo dobrze zachowanym zespołem fortecznym, unikalnym ze względu na rozmiary i stopień zachowania, zabytkiem architektonicznym nowożytnego budownictwa obronnego.

Z uwagi na ogromne bogactwo form, reprezentujących rozwój fortyfikacji od XVIII po początek XX wieku, zespół twierdzy posiada także duże walory dydaktyczne, a z powodu położenia - również znaczne walory krajobrazowe.

Osadnictwo holenderskie w dolinie Wisły

Osadnicy holenderscy, mennonici (odłam protestantów) przybyli do Polski w połowie XVI wieku wskutek nasilenia prześladowań religijnych we własnym kraju i osiedlili się najpierw na Żuławach a w 2. połowie XVI wieku zasiedlili dolinę Wisły od Tczewa po Toruń (dotarli w okolice Warszawy!). Ze źródeł historycznych wynika, że mennonici zamieszkiwali w całości lub części 121 miejscowości położonych na wyżej wymienionym obszarze, głównie na terenach podmokłych.

Osadnictwu holenderskiemu patronowali królowie polscy, biskupi chełmińscy, rady miejskie Elbląga, Malborka, Chełmna i Torunia oraz właściciele ziemscy. Rozkwit osadnictwa mennonickiego przypada na wiek XVIII, a jego koncentracja wystąpiła na dwóch obszarach: w okolicy Żuław Wielkich i Malborskich oraz w dolinie Wisły, w Basenach grudziądzkim i chełmińskim.

W okolicy Grudziądza mennonici osiedlili się w miejscowościach: Wielki Wełcz (1564), Mały Wełcz (1573), Tuszewo (1590), Rozgarty (1590), Sosnowka (1595), Owczarki i Parski (1618), Brankówka (1682).

Ze spisów ludności z lat 80-tych XIX wieku wynika, że mennonici zamieszkiwali również wsie: Gać, Mały Rudnik, Małe Tarpno, Rudę Szlachecką, Skarszewy, Sztynwag, Szynych, Węgrowo Polskie i Zakurzewo.

Mennonici, odznaczający się wielką pracowitością, surową moralnością, skromnością strojów i obyczajów, przynieśli wyższy poziom gospodarki rolnej, usprawnili system odwadniania terenów podmokłych, budowania kanałów i tam, przyczyniając się w ten sposób do lepszego zagospodarowania żyznych ziem na Żuławach i w dolinie Wisły.

Do naszych czasów zachowały się materialne ślady osadnictwa mennonickiego w postaci: kościołów, kaplic, cmentarzy, budownictwa mieszkalnego oraz systemu kanałów odwadniających. Ewidencja, tj. inwentaryzacja konserwatorska wyżej wymienionych obiektów jest w toku, stąd załączone wykazy wymagać będą aktualizacji i uzupełnienia.

Z uwagi na wielką wartość historyczną i kulturową, wszystkie obiekty, będące świadectwem materialnym prawie 400-letniej obecności osadników holenderskich na naszym terenie, winny być zachowane i objęte ochroną przede wszystkim przez społeczności lokalne.

Ochrona obu wymienionych zespołów tj. twierdzy grudziądzkiej oraz reliktyw osadnictwa mennonickiego, stanowiących cechę wyróżniającą krajobraz kulturowy gminy Grudziądz, winna być zaliczona do podstawowych elementów zagospodarowania przestrzennego wraz z ochroną pozostałych zasobów, wymienionych w załączonych wykazach.

13.2. Stan środowiska kulturowego

13.2.1. Obiekty w rejestrze zabytków

1. Dusocin - Zagroda wiejska złożona z: 1) domu mieszkalnego, murowanego z 2. ćwierci XIX w., 2) obory murowanej z 3. ćwierci XIX w., 3) podwórza gospodarczego i sadu, która w latach 1844-1853 należała do rodziców słynnego chirurga dra Ludwika Rydygiera. Wpisana do rej. zabytków decyzją Nr A/637/1-3 z dnia 3.07. 1993 r.

Zdjęcie. Dom w którym urodził się Ludwik Rydygier – Dusocin.

2. Mokre - Kościół parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP, murowany z pocz. XIV w., odbudowany 1641-1650.
Wpisany do rej. zabytków decyzją Nr A/174/84 z dnia 13.07.1936 r.

Zdjęcie. Ołtarz wraz z obrazem Matki Boskiej Mokrzańskiej.

Zdjęcie. Zabytkowa ambona drewniana zdobiona 17 olejnymi obrazami.

Zdjęcie. Kościół w Mokrem

3. Szynych - Kościół parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Mikołaja, murowany z 1742 r. wraz z urządzeniem wnętrza.
Wpisany do rej. zabytków decyzją Nr A/22/20 z dnia 30.11.1929 r.

Zdjęcie. Kościół w Szynychu.

Zdjęcie. Pamiątkowa stela menonicka przy kościele w Szynychu.

4. Węgrowo - Park dworski o powierzchni 3,5 ha o układzie krajobrazowym, założony w poł. XIX w. Wpisany do rej. zabytków decyzją Nr A/511 z dnia 25.11.1986 r.

Zdjęcie. Aleja dębowa w Węgrowie

5. Wielkie Lniska - Park dworski o powierzchni 1,26 ha o układzie krajobrazowym, założony w pocz. XX w. Wpisany do rejestru zabytków decyzją Nr A/510 z dnia 24.11.1986 r.
6. Wielkie Lniska - Fort grupowy Wielka Księża Góra z lat 1890-1914 wewnętrznego obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz.
Wpisany do rej. zabytków decyzją Nr A/709/1-17 z dnia 04.12.1998 r. w granicach terenu, oznaczonego na załączniku graficznym do decyzji. Wpisem objęto następujące elementy: Schrony piechoty, Schron amunicyjny, Schron opatrunkowy, Baterię pancerną, Siedem wartowni, Baterię ziemną, Pięć podwójnych stanowisk wieżyczek pancernych przewoźnych, Dom wałmistrza.

13.2.2. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków

1. Dusocin - Cmentarz ewangelicki, założony w 1 poł. XIX w., nieczynny
2. Gać - Cmentarz ewangelicki, założony w 2 poł. XIX w., nieczynny
3. Mokre –
  - Cmentarz przykościelny parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP, założony w XIV w., nieczynny.
  - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny
4. Nowa Wieś –
  - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny
  - Forty Parski płd., Nowa Wieś i Świerkocin wewnętrznego obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, zbudowane w l. 1889-1903
  - Bateria Północna (w sąsiedztwie fortu Parski) wewnętrznego obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, zbudowana w l.1889-1903
  - Lunety III i IV na przedpolu Cytadeli, zbudowane w pocz. XIX w.
5. Parski –
  - Cmentarz mennonicki, założony w poł. XIX w., nieczynny
  - Fort Parski płn. wewnętrznego obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, zbudowany ok. 1903 r.
6. Ruda –
  - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny
  - Zespół młyński (młyn, dwór i park) z XVIII/XIX w.
7. Skarszewy - Cmentarz ewangelicki, założony w 2 poł. XIX w., nieczynny
8. Sosnówka - Cmentarz mennonicki, założony w 1691 r., nieczynny
9. Stary Folwark - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny
10. Szynych –
  - Cmentarz przykościelny parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Mikołaja (starsza część)
  - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny
11. Wielkie Lniska - Fort grupowy Mała Księża Góra wewnętrznego obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, zbudowany w l. 1889-1903
12. Wielki Wełcz - Cmentarz mennonicki, założony w końcu XVIII w., nieczynny

13.3. Obiekty w ewidencji konserwatorskiej

13.3.1. Obiekty architektury i budownictwa (w tym obiekty sakralne, techniki i kultury materialnej).

1. Biały Bór

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w. (Biały Dwór)
- d. szkoła podstawowa, mur., XIX/XX w.
- dom dróżnika przy linii kolejowej Chełmża-Grudziądz, mur., k. XIX w.
- leśniczówka Biały Bór, mur., pocz. XX w. (Biały Dwór)
- leśniczówka Rudnik, mur., pocz. XX w.
- leśniczówka Zielony Grunt, mur., pocz. XX w.

2. Brankówka

- chata nr 1, drewn., 2 poł.XIX w.
- dom nr 3, mieszkalno-inwentarski, drewniano-murowany, 1 ćwierć XX w.,
- dom nr 6, mieszkalno-inwentarski, mur., k. XIX w.,
- dom nr 8, mieszkalno-inwentarski, mur., ok. 1900,
- dom nr 10, drewn., 2 poł. XIX w., pierw. mieszkalno-inwentarski, część inwentarska - murowana została rozebrana,
- chata nr 11, mieszkalno-inwentarski, drewniano-murowany, 2 poł. XIX w.,

- dom nr 12, mieszkalno-inwentarski, mur., 1935/36,
  - chata nr 14, drewn., 1 ćwierć XIX w.,
  - dom nr 16, mur., 1936,
  - budynek inwentarski przy domu nr 16, mur. ok. 1900,
  - budynek inwentarski przy domu nr 16, mur., 1906,
  - dom nr 17, mur., 1916,
  - budynek inwentarski przy domu nr 17, mur., 1 ćwierć XX w.,
- 3. Daszkowo** - młyn wodny, drewniano-murowany, 1875 r.

4. Dusocin

- d. szkoła podstawowa, mur., k. XIX w.
- dom nr 4, mur., XIX/XX w.,
- dom nr 6, mur., XIX/XX w.,
- dom nr 20, mur., 1908, ob. Poczta
- chata nr 28 (d. nr 34), drewn., 1 poł. XIX w.,
- chata nr , drewn., 2 poł. XIX w.,
- dom nr 39, mur., 2 ćwierć XIX w.,
- obora przy domu nr 39, mur., 3 ćwierć XIX w.,

5. Grabowiec

- schron piechoty I 15 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 16 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron - stacja wodna zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/1915

6. Gogolin - d. szkoła podstawowa, mur., ok. 1900

7. Kobylanka - d. szkoła podstawowa, mur. 1900

8. Leśniewo

- schron piechoty I 29 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 30 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron - stacja wodna zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/1915

9. Lisie Kąty

- d. szkoła podstawowa, mur., ok. 1900
- schron piechoty I 20 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 21 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron - stacja wodna zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15

10. Małe Lniska

- pałac, mur., ok. 1925, przebud. 1955
- dom mieszkalny w zespole dworskim, mur., ok. 1927
- obora (ob. magazyn) w zespole dworskim, mur. ok. 1925
- owczarnia (ob. chlewnia) w zespole dworskim, mur., ok. 1930
- wieża transformatorowa w zespole dworskim, mur., ok. 1925

11. Mały Rudnik

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- dom dróżnika przy linii kolejowej Chełmża-Grudziądz, mur. k. XIX w.
- chata nr 18, mieszk. inwentarska, murowano-drewniany, 1759,
- chata nr 36, mieszk. inwentarska, drewniano-murowany z XVIII/XIX w.,
- chata nr 15, drewniano-murowany, 2 poł. XIX w.,
- chata nr 16, mur., 2 poł. XIX w.,
- chata nr 23, mur., k. XIX w.,
- chata nr 24, mur. k. XIX w.,
- chata nr 68, drewniano-murowany, 1 poł. XIX w.,
- chata nr 86, mur., XIX/XX w.,
- chata nr 99, mur., XIX/XX w.,

12. Marusza

- dwór, mur., 1863 r.
- magazyn w zespole dworskim, mur., 1890

- spichrz w zespole dworskim, mur., 1890, przebud. w l. 70. XX w.
- obora w zespole dworskim, mur. 1863
- owczarnia w zespole dworskim, ob. chlewnia, mur. 1870
- wieża zielarska w zespole dworskim, ob. archiwum, mur., 1861
- młyn wodny, mur., pocz. XX w.
- mleczarnia, mur., k. XIX w.

13. Mokre

- kościół parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP, murowany z pocz. XIV w., odbud. 1641-1650
- plebania parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP, mur. XVIII/XIX w.
- organistówka przy kościele pw. Wniebowzięcia NMP, od 1985 - muzeum parafialne, mur., k. XIX w.
- kościół ewangelicki, od 1984 filialny pw. Miłosierdzia Bożego parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Mokrem, mur., 1870
- d. pastorówka, nr 20, mur., 1870
- szkoła podstawowa, ob. punkt biblioteczny, mur., k. XIX w.
- dwór, nr 43, mur. k. XIX w.
- budynek gospodarczy w zespole dworskim, przy domu nr 43, mur. k. XIX w.
- leśniczówka "Białochowo", mur., k. XIX w.
- budynek gospodarczy przy leśniczówce "Białochowo", mur., k. XIX w.
- dom nr 52, mur., XIX/XX w.,
- poczta, mur., k. XIX w.
- d. karczma, mur., XIX/XX w.

14. Nowa Wieś

- stara szkoła podstawowa, mur., ok. 1900
- dom, ul. Grudziądzka 23, mur., k. XIX w.,
- chałupa, ul. Grudziądzka 25, mur., k. XIX w.,
- d. dwór, ul. Grudziądzka 39, mur., k. XIX w.,
- dom, ul. Grudziądzka 45, mur., k. XIX w.,
- fort Parski Płd. wewnątrz. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1889-1903
- fort Nowa Wieś wewnątrz. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1889-1903
- fort Świerkocin wewnątrz. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1889-1903
- bateria północna wewnątrz. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1889-1903
- luneta III wewnątrz. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1 poł. XIX w.
- luneta IV wewnątrz. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1 poł. XIX w.
- radiostacja forteczna, pocz. XX w.
- schron - stacja wodna wewn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron amunicyjny wewn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- 2 schrony fortyfikacji linii Osy z 1939 r.

15. Parski

- d. szkoła podstawowa, mur., k. XIX w.
- fort Parski Płn. wewnętrznego obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1889-1903
- 2 schrony fortyfikacji linii Osy z 1939 r.

16. Piaski

- kościół ewangelicki, od 1949 r. filialny pw. Matki Bożej Królowej Polski parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Józefa w Turznicach, mur., 1900
- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- poczta, mur., pocz. XX w.
- chata nr 12, drewniano-murowany, pocz. XIX w.

17. Pieńki Królewskie - kościół ewangelicki, od 1948 r. katolicki, od 1958 r. pw. Św. Andrzeja Boboli, mur., 1911 parafia Pieńki Królewskie,

18. Rozgarty

- d. szkoła podstawowa, mur., k. XIX w.

- dom nr 5, mur., 1897

19. Ruda

- d. szkoła podstawowa, mur., k. XIX w.
- młyn wodny nad Młynówką, mur., 1921 (zbud. na zrębach wcześniejszego budynku)
- dom młynarza nr 8, mur., drewn., otynkowany, k. XVIII w., rozbud. pocz. XX w.
- budynek gospodarczy przy młynie, mur., pocz. XX w.
- dom nr 51, mur., ok. 1900

20. Skarszewy

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- d. karczma, mur., k. XIX w.

21. Sosnówka

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
  - dom nr 1, mieszkalno-inwentarski, mur., ok. 1900,
  - dom nr 6, mieszkalno-inwentarski, mur., ok. 1900,
  - budynek inwentarski przy domu nr 8, mur., ok. 1900,
  - d. stodoła przy domu nr 11, ob. mieszkalno-inwentarski nr 10, mur., 1908, przebud.1920,
  - dom nr 11, drewn., 2 poł. XIX w.,
  - dom nr 14, mieszkalno-inwentarski, mur., ok. 1900,
  - dom nr 15, mur., ok. 1900,
  - dom nr 21, mieszkalno-inwentarski, mur., 1 ćwierć XX w.,
  - dom nr 29, mur., l. 30-te XX w.,
  - dom nr 30, murowano-drewniany, ok. 1900, wł. Urząd Gminy (przy nie istniejącej kaplicy mennonitów)
  - dom nr 31, mur., poł. XIX w. (1851 - data na zamku drzwi drewnianej werandy),
  - budynek inwentarski przy domu nr 31, mur. 2 poł. XIX w.,
  - budynek inwentarski przy domu nr 31, mur., 2 poł. XIX w., przebud.,
  - dom nr 33, mieszkalno-inwentarski, mur., ok. 1900,
- 22. Stary Folwark** - d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.

23. Sztyrwag

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- dom nr 1, mieszkalno-inwentarski, mur., ok. 1900

24. Szynych

- kościół parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Mikołaja, mur., 1742
- plebania parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Mikołaja, mur., ok. 1900
- mleczarnia, mur., k. XIX w.
- chata nr 1, mieszk.-inwent., drewn., 1797, dobud. stodoła 1827,
- chata nr 6, mieszk.-inwent., drewn., XVIII, XIX w.,
- chata nr 13, mieszk.-inwent., drewn., 1 poł. XIX w.,
- chata nr 16, mur., k. XIX w.
- chata nr 24 (d. nr 15 i 15a), drewn., XVIII/XIX w.,
- dom nr 36, mieszkalno-inwentarski, mur., k. XIX w.
- chata nr 49, mieszk.-inwent., drewn.glin., XIX w.,
- dom nr 55, (d. karczma), mur., pocz. XX w.

25. Świerkocin - 2 schrony fortyfikacji linii Osy z 1939 r.

26. Turznice

- kościół parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Józefa, drewn. otynkowany, 1936
- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- młyn wodny, drewn., k. XIX w.
- d. karczma, mur., pocz. XX w.

27. Wałdowo Szlacheckie

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- przystanek kolejowy przy linii Chełmża-Grudziądz, mur., k. XIX w.
- dom dróżnika przy linii Chełmża-Grudziądz, mur., k. XIX w.

- d. dom młynarza, nr 109, mur., pocz. XX w.,

28. Węgrowo

- budynek gospodarczy w zespole dworskim, mur., k. XIX w.
- dom w zespole dworskim, mur., 1913
- dom w zespole dworskim, mur., 1914
- dom w zespole dworskim, mur., 1914
- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- schron piechoty I 8 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 11 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 12 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron - stacja wodna zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- wieża obserwacyjna stalowa na wzgórzu 80 w zewnętrzzn. obwodzie fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15

29. Wełcz Wielki

- kościół filialny (od 1641) pw. Św. Jana Chrzciciela parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP w Mokrem, mur., XIV w., odbud. 1737
- d. szkoła podstawowa, mur., ok. 1900
- chata nr 31, mieszk.inwentarska, mur.glin., 2 poł. XIX w.,
- chata nr 35, drewn., 1867,
- obora przy chacie nr 35, mur., poł. XIX w. (1867),
- chata nr , mieszk.inwentarska, drewn., XVIII/XIX w.,
- chata nr 84, drewn., 1845,
- schron piechoty I 32 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 33 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- 3 zbiorniki wodne w zewnętrzzn. obwodzie fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- 2 stacje wodne w zewnętrzzn. obwodzie fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron - wartownia w zewnętrzzn. obwodzie fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15

30. Wielkie Lniska

- d. dwór, mur., ok. 1910
- budynek mieszkalny w zespole dworskim, mur., k. XIX w.
- czworaki w zespole dworskim, mur., pocz. XX w.
- chlewnia w zespole dworskim, mur., pocz. XX w.
- chlewnia w zespole dworskim, mur., pocz. XX w.
- chlewnia w zespole dworskim, mur., pocz. XX w.
- obora w zespole dworskim. mur., pocz. XX w.
- schron piechoty I 13 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 14 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron piechoty I 15 zewnętrzzn. obwodu fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron dowódcy artylerii w zewnętrzzn. obwodzie fortyfik. Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- 2 stacje wodne w zewnętrzzn. obwodzie fortyfikacji Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- Fort grupowy Wielka Księża Góra, zbudowany w l. 1890-1914
- Fort grupowy Mała Księża Góra, zbudowany w l. 1890-1914

31. Zakurzewo

- d. szkoła podstawowa, mur., pocz. XX w.
- budynek gospodarczy przy szkole, mur., pocz. XX w.
- chata nr 25, mieszk.-inwent., drewn. otynkowana, XIX w.,
- chata nr 29, szach.otynk., XIX w., wł.
- schron - stacja wodna w zewnętrzzn. obwodzie fortyfik. Twierdzy Grudziądz, 1914/15
- schron - zbiornik wodny w zewn. obwodzie fortyfik. Twierdzy Grudziądz, 1914/15

13.3.2. Zespoły dworsko – parkowe

1. Małe Lniska

Zespół złożony z murowanego pałacu, zbudowanego w 1925 r. na zrębach wcześniejszego, z przylegającym od wschodu niewielkim parkiem, założonym w 3 ćwierci XIX w.; zabudowań gospodarczych po stronie zachodniej pałacu, zbudowanych w latach 20. XX w., z których zachowały się: obora, owczarnia, stodoła i wieża transformatorowa; kolonii budynków mieszkalnych po północnej stronie drogi z Grudziądza do Nicwałdu, z których zachował się jeden budynek, pozostałe wzniesione w końcu lat 50. XX w. na miejscu dawnych czworaków).

Zespół o walorach kulturowo-krajobrazowych a park również przyrodniczych. Postulowana rewaloryzacja parku.

2. Marusza

Zespół złożony z dworu murowanego, zbudowanego w 1863 r. na zrębach wcześniejszego, otoczonego okazałym parkiem o układzie krajobrazowym, założonym w początku XIX w., kompleksu zabudowań gospodarczych, z których zachowały się murowane: magazyn z 1890 r., spichrz z 1890 r., obora z 1863 r., owczarnia z 1870 i wieża zielarska z 1861 r. oraz młyn wodny z pocz. XX w.; kolonii mieszkaniowej, usytuowanej po zachodniej stronie drogi z Grudziądza do Okonina.

Zespół o znacznych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych, a park również przyrodniczych.

3. Mokre

Zespół złożony z: okazałego, murowanego budynku mieszkalnego - dworu, nr 43, zbudowanego w k. XIX w., z relikdami niewielkiego założenia ogrodowego z tegoż czasu, zespołu murowanych budynków gospodarczych z k. XIX w., usytuowanych po południowej stronie dworu.

Zespół o znacznych walorach historycznych i krajobrazowych (dominanta architektoniczna), postulowana restytucja parku z odtworzeniem zieleni wysokiej w celu podkreślenia wartości krajobrazowych zespołu.

4. Nowa Wieś

Zespół złożony z murowanego budynku mieszkalnego - dworu, nr 39, zbudowanego w k. XIX w. i reliktdów niewielkiego parku z tegoż czasu, przylegającego do dworu od strony północno-wschodniej, w którym znajduje się ujęcie wody z okresu, kiedy obiekt był w posiadaniu Spółdzielni Kółek Rolniczych.

Zespół o walorach historycznych i krajobrazowych, postulowana rewaloryzacja parku z odtworzeniem zieleni wysokiej w celu podkreślenia wartości krajobrazowych zespołu.

5. Ruda

Zespół młyński, jedyny zachowany z trzech młynów (Ruda, Wałdowo i Szynych), nad rzeką Młynówką, położony po wschodniej stronie drogi z Grudziądza do Stolna.

Z zespołu zachowały się: murowany budynek młyna, zbudowanego w 1921 r. na zrębach wcześniejszego obiektu, dom mieszkalny, drewniany z k. XVIII w., rozbudowany w 1 ćwierci XX w., dwa budynki gospodarcze z pocz. XX w., znacznie przebudowane oraz założenie ogrodowe z okazałym, różnogatunkowym drzewostanem (graby, lipy, klony, świerki, tuje etc.), w którym najstarsze drzewa są w wieku ponad 200 lat oraz aleja kasztanowców przy drodze prowadzącej do młyna od drogi Grudziądz-Stolno na osi której usytuowany jest budynek mieszkalny - dwór. Założenie o znacznych walorach historycznych - młyn wodny funkcjonował w tym miejscu od końca XIII w. - oraz krajobrazowych i przyrodniczych (park) postulowane do wpisu w rejestr zabytków.

Wszelkie przedsięwzięcia inwestycyjne, zmiany własności, remonty, adaptacje dotyczące terenu zespołu i znajdujących się na nim budynków, także rewaloryzacja parku wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

6. Turznice

Założenie dworsko-parkowe, z którego zachowały się jedynie niektóre budynki gospodarcze dawnego folwarku oraz relikty parku, założonego w 2 połowie XIX w. w postaci elementów układu przestrzennego tj. rzeźby terenu, układu wodnego i drzewostanu z okazami drzew o rozmiarach pomnikowych.

Zespół o niewielkich walorach kulturowo-krajobrazowych, postulowana restytucja parku ze względów historycznych i krajobrazowych a także jako regulatora lokalnych stosunków wodnych i klimatycznych.

7. Węgrowo

Założenie dworsko-parkowe złożone z trzech kompleksów: dworu, zbudowanego w końcu XVIII w., rozebranego w k. lat 70. XX w., z którego pozostały jedynie sklepione kolebkowo piwnice i otaczającego go parku o układzie krajobrazowym, założonego w poł. XIX w., o powierzchni 3,50 ha; zespołu zabudowań gospodarczych, zgrupowanych wokół prostokątnego podwórza po południowej stronie dworu oraz kolonii mieszkaniowej, położonej po zachodniej stronie drogi w kierunku Grudziądza.

Zespół o znacznych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych a park również przyrodniczych (park został wpisany do rejestru zabytków dawnego województwa toruńskiego decyzją Nr A/511 z dnia 25.11.1986 r.)

8. Wielkie Lniska

Założenie dworsko-parkowe złożone z trzech kompleksów: dworu murowanego, zbudowanego ok. 1910 r. na wcześniejszych zrębach i otaczającego go parku, o układzie krajobrazowym, założonego w pocz. XX w., o powierzchni 1,30 ha; kompleksu budynków gospodarczych, murowanych z pocz. XX w., zgrupowanych wokół prostokątnego podwórza i kolonii mieszkaniowej, położonej po obu stronach drogi w kierunku Grudziądza.

Zespół o znacznych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych a park również przyrodniczych (park został wpisany do rejestru zabytków dawnego województwa toruńskiego decyzją Nr A/510 z dnia 24.11.1986 r.)

13.3.3. Cmentarze i miejsca pamięci narodowej

1. Biały Bór - Cmentarz ewangelicki założony w poł. XIX w., rozszerzony na pocz. XX w., nieczynny. Zachowany układ przestrzenny, tumby nagrobne i starodrzew (lipy, klony, dąb o rozmiarach pomnika przyrody), także krzewy lilaka.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.

2. Dusocin - Cmentarz ewangelicki założony w 1 poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany układ przestrzenny, liczne tumby nagrobne i mogiły, najstarsze zachowane nagrobki z 1848, 1878, okazały starodrzew (lipy, kasztanowce, klony, jesiony), także krzewy, w runie bluszcz i barwinek.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu z wpisem do rejestru zabytków.

3. Gać - Cmentarz ewangelicki założony w 2 poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany układ przestrzenny, alejowo-kwaterowy z aleją główną, obsadzoną klonami, liczne tumby nagrobne i mogiły, najstarsze nagrobki z 1884 r., okazały starodrzew (dęby), krzewy (lilak, głóg).

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia z wpisem do rejestru zabytków.

4. Gogolin - Cmentarz ewangelicki założony w poł. XIX w., nieczynny.
Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowane relikty mogił (nagrobki usunięte), okazały starodrzew (dęby w wieku ponad 120 lat) w pełnym rozwoju.
Ochrona układu przestrzennego i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.
5. Hanowo - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Zachowany czytelnie układ przestrzenny w pierwotnych granicach, nieliczne tumby nagrobne i starodrzew (lipy i dęby)
w pełnym rozwoju, zakrzewiony, w runie konwalia.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.
6. Kobylanka - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Czytelny układ przestrzenny w pierwotnych granicach, zachowane nieliczne tumby nagrobne i relikty bramy głównej –
2 murowane słupy i metalowe zwieńczenie, starodrzew (przerzedzony) i krzewy lilaka.
Ochrona układu przestrzennego, zachowanych sepulkraliów, drzewostanu i reliktyw bramy bez wpisu do rejestru zabytków.
7. Leśniewo - Cmentarz ewangelicki, założony w końcu XIX w., nieczynny.
Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowane nieliczne tumby nagrobne i mogiły oraz starodrzew (przerzedzony), krzewy, w runie - barwinek.
Ochrona układu przestrzennego, starodrzewia i sepulkraliów bez wpisu do rejestru zabytków.
8. Leśniewo - Cmentarz ewangelicki, założony w 2 poł. XIX w., nieczynny.
Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowany starodrzew w 50% (9 lip, 1 dąb, 4 sosny i 1 świerk), liczne tumby nagrobne, najstarszy nagrobek z 1892 r. Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia bez wpisu do rejestru zabytków.
9. Linarczyk - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowane nieliczne nagrobki, najstarsze z lat 1898, 1904 i okazały starodrzew (dęby, jesiony, robinie) i krzewy.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.
10. Lisie Kąty - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowane liczne tumby nagrobne, najstarsze nagrobki z 1878 r., starodrzew (dęby, jesiony, robinie), krzewy i runo.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.
11. Lniska Wielkie - Miejsce Pamięci Narodowej - pomnik w miejscu straceń ponad 500 mieszkańców powiatu i miasta Grudziądza oraz uczestników powstania warszawskiego, zamordowanych w Księżych Górach w latach 1939-1945, wzniesiony w 1945 r. Pomnik usytuowany na skraju lasu, rosnącego na stokach Wielkiej Księżej Góry, otoczony żywopłotem z karagany, symbole i napisy na pomniku nieczytelne.
Ochrona miejsca bez wpisu do rejestru zabytków.
12. Mały Rudnik - Cmentarz ewangelicki, założony w końcu XIX w., nieczynny.
Zachowane relikty mogił i zadrzewienia.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.
13. Mokre - Cmentarz przykościelny parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP, założony w XIV w., nieczynny. Zachowane murowane ogrodzenie cmentarza, nagrobek

proboszcza z 1899 r., nieliczne drzewa, wśród których lipa o rozmiarach pomnika przyrody.

Ochrona układu przestrzennego terenu przykościelnego, starodrzew z wpisem do rejestru zabytków.

14. Mokre - Cmentarz parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia NMP, założony w 2 poł. XIX w., czynny. Zachowany czytelnie układ przestrzenny alejowo-kwaterowy w pierwotnych granicach (4 kwatery), nieliczne stare nagrobki i drzewa.

Ochrona układu przestrzennego, zachowanych nagrobków i drzew bez wpisu do rejestru zabytków.

15. Mokre - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowane murowane mauzoleum rodziny Borsch z 1881 r., nagrobek Wilhelminy Horst z 1867 r., liczne nagrobki z 2 poł. XIX i pocz. XX w., okazały starodrzew (dęby, lipy, klony, robinie) i krzewy lilaka. Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia z wpisem do rejestru zabytków.

16. Nowa Wieś - Cmentarz parafii rzymskokatolickiej pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarpnie, przy ul. Poniatowskiego, założony w 1935 r., nieczynny (zamknięty). Zachowany układ przestrzenny alejowo-kwaterowy, nagrobki w większości powojenne, drzewostan w pełnym rozwoju.

Ochrona układu przestrzennego, starych nagrobków i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.

17. Nowa Wieś - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany układ przestrzenny alejowo-kwaterowy, murowane mauzoleum rodziny Wirth z 2 poł. XIX w. (neogotyckie) na osi głównego wejścia, liczne nagrobki i mogiły, okazały starodrzew w wieku ponad 100 lat, krzewy lilaka i jaśminowca.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu z wpisem do rejestru zabytków.

18. Parski - Cmentarz mennonicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany czytelny układ przestrzenny alejowo-kwaterowy (na trzech tarasach), liczne nagrobki, najstarszy z 1887 r., relikty bramy, starodrzew (przerzedzony), krzewy lilaka.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia bez wpisu do rejestru zabytków(?).

19. Parski - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Czytelny zarys granicy cmentarza, układ jednokwaterowy. Zachowane nieliczne tumbry nagrobne i gęste zakrzaczenie lilaka oraz podrost robinii.

Ochrona układu przestrzennego bez wpisu do rejestru zabytków.

20. Piaski - Cmentarz ewangelicki, założony w końcu XIX w., nieczynny.

Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, zachowane liczne tumbry nagrobne i mogiły, najstarszy datowany nagrobek z 1895 r., krzewy lilaka i trzmieliny, podrost robinii i klonu.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.

21. Pieńki Król. - Cmentarz wojenny żołnierzy radzieckich, poległych w 2 wojnie światowej, założony w 1946 r., zamknięty.

Pomnik w formie obelisku na osi głównej, rzędy mogił, w których złożono ciała 578 żołnierzy 65 armii 2 Frontu Białoruskiego i zieleni - murawa.

Ochrona układu przestrzennego, mogił i zieleni bez wpisu do rejestru zabytków

22. Ruda - Miejsce Pamięci Narodowej - pomnik w formie obelisku, wzniesiony w 1968 r. w hołdzie ofiarom hitlerowskiego barbarzyństwa.

Ochrona MPN bez wpisywania do rejestru zabytków.

23. Ruda - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany czytelnie układ przestrzenny w pierwotnych granicach, liczne tumby nagrobne i mogiły (92 obiekty), okazały starodrzew (36 dębów, brzozy, robinie), luźne zakrzewienie lilaka i czarnego bzu, relikty kaplicy murowanej w pld.- wschodniej części cmentarza.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia z wpisem do rejestru zabytków.

24. Skarszewy - Cmentarz ewangelicki, założony w 2 poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany układ przestrzenny w pierwotnych granicach, liczne mogiły i nagrobki, z których najstarszy datowany z 1890 r., głaz z tablicą inskrypcyjną, upamiętniającą mieszkańców wsi, poległych w czasie 1 wojny światowej, okazały starodrzew (kasztanowce, jesiony, dąb) w formie rzędów na obrzeżu i pojedynczych drzew we wnętrzu cmentarza, zakrzewienie śnieguliczka i bzem czarnym, w runie - barwinek.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia z wpisem do rejestru zabytków.

25. Sosnówka - Cmentarz mennonicki, założony w 1691 r., nieczynny.

Zachowany czytelnie układ przestrzenny, liczne nagrobki o wybitnej wartości historycznej (ponad 100 obiektów), najstarsze datowane z lat 1691, 1836, 1861 etc., relikty bramy głównej, nieliczne okazy starodrzewia, gęste zakrzewienie lilaka. Szereg nagrobków i innych elementów wyposażenia cmentarza przeniesiono we wrześniu 1992 r. na teren skansenu przy Muzeum Etnograficznym w Toruniu.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów, reliktyw bramy z wpisem do rejestru zabytków.

26. Stary Folwark - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany czytelnie układ przestrzenny, liczne nagrobki, częściowo zniszczone, najstarsze z lat 1894 i 1900, starodrzew (klony, jesiony, dęby), zakrzewienie lilaka i czarnego bzu.

Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu z wpisem do rejestru zabytków.

27. Sztynwag - Cmentarz katolicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Zachowany czytelnie układ przestrzenny, znaczna liczba tumb nagrobnych i mogił (88 obiektów), przerzedzony starodrzew, gęste zakrzewienie lilaka.

Ochrona układu przestrzenn. i sepulkraliów bez wpisu w rejestr zabytków.

28. Sztynwag - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.

Czytelne granice pierwotnego układu przestrzennego, nagrobki usunięto, drzewa wycięte, o istnieniu cmentarza świadczy gęste zakrzewienie lilaka.

Ochrona i upamiętnienie miejsca bez wpisu w rejestr zabytków.

29. Szynych - Cmentarz przykościelny parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Mikołaja, założony w XIV w., powiększony w kierunku północno-zachodnim, czynny.

Zachowany czytelnie układ przestrzenny alejowo-kwaterowy, liczne nagrobki z 2 poł. XIX i pocz. XX w., najstarsze z lat 1867, 1869, 1886 i n., starodrzew (lipy, klony, jesiony) w wieku ponad 100 lat, krzewy w formie żywopłotów oraz aleja lipowa od drogi z Grudziądza do Chelмна. Przy murze kościoła od strony wschodniej - kamień, wystawiony w dniu 8.06.1911 r., upamiętniający fakt przekazania przez diakona gminy mennonickiej w Sosnówce, Abrahama Nickla, w dniu 8.XI.1806 r. królowi pruskiemu Fryderykowi Wilhelmowi III, pieniędzy zebranych przez gminy mennonickie Prus Wschodnich i Zachodnich, przeniesiony w latach 80-tych z Sosnówki, gdzie stał przy domu modlitwy (nie istniejącym).

Ochrona układu przestrzennego starej części cmentarza, sepulkraliów i starodrzewia z wpisem do rejestru zabytków.

30. Szynych - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Zachowany układ przestrzenny alejowo-kwaterowy, liczne nagrobki o dużej wartości historycznej i artystycznej, najstarsze z lat 1870, 1872, 1894, starodrzew (lipy i kasztanowce) w postaci alei i szpaleru przy północnej granicy cmentarza, krzewy lilaka.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu z wpisem do rejestru zabytków.

31. Świerkocin - Cmentarz ewangelicki z 2 poł. XIX w., nieczynny.
Czytelne granice układu przestrzennego, zachowane tumby nagrobne, starodrzew (kasztanowce, robinie, brzozy), zakrzewienie lilaka i czarnego bzu.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.

32. Świerkocin - Cmentarz wojenny żołnierzy radzieckich, poległych w 2 wojnie światowej, założony w 1949 r., zamknięty.
Zachowany układ przestrzenny cmentarza z rzędami mogił, w których złożono ciała 361 żołnierzy 65 armii 2 Frontu Białoruskiego, pomnik z tablicą inskrypcyjną, zieleń urządzona - murawa.
Ochrona układu przestrzennego bez wpisu do rejestru zabytków.

33. Turznice - Cmentarz parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Józefa, założony w 1936 r., czynny.
Zachowany układ przestrzenny, dwukwaterowy, liczne nagrobki z 1 i 2 połowy XX w., nieliczne drzewa (jesiony, robinie).
Ochrona układu przestrzennego, starych nagrobków bez wpisu do rejestru zabytków.

34. Wałdowo Szlacheckie - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Cmentarz jednokwaterowy o czytelnych granicach, zachowane nieliczne nagrobki i mogiły, drzewostan wycięty, pozostały lipy i brzozy, podrost robinii z krzewami lilaka.
Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.

35. Wałdowo Szlacheckie - Miejsce Pamięci Narodowej w formie głazu z umieszczoną na nim tablicą inskrypcyjną, upamiętniające miejsce straceń Polaków w latach 1939-1945, ustawiony w 1946 r. Ochrona pomnika bez wpisu do rejestru zabytków.

36. Węgrowo - Cmentarz ewangelicki, założony w poł. XIX w., nieczynny.
Czytelne granice cmentarza, nagrobki usunięte, zachowany starodrzew (lipy i dęby), podrost robinii i dębów, w runie - bluszcz.
Ochrona układu przestrzennego i starodrzewia bez wpisu do rejestru zabytków.

37. Wielki Wełcz - Cmentarz przykościelny parafii rzymskokatolickiej pw. Św. Jana Chrzciciela, założony w 1920 r., czynny.
Zachowany układ przestrzenny alejowo-kwaterowy, najstarsze nagrobki z lat 1927, 1931 i 1939, nieliczne drzewa (lipa, kasztanowce, świerki).
Ochrona układu przestrzennego, nagrobków sprzed 1945 r. i drzewostanu bez wpisu do rejestru zabytków.

38. Wielki Wełcz - Cmentarz mennonicki, założony w końcu XVIII w., nieczynny.
Czytelne granice cmentarza, zachowany układ przestrzenny alejowo-kwaterowy (dwie kwatery), liczne nagrobki (stalle nagrobne) z inskrypcjami, najstarsze z lat 1842, 1871, 1885, 1895, 1897, 1901-19, 1911 o dużej wartości historycznej i artystycznej oraz okazały

starodrzew (klony, lipy) w wieku ok. 200 lat w rzędach wzdłuż alei głównej i granic cmentarza, zakrzewienie lilaka. Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia z wpisem do rejestru zabytków.

39. Zakurzewo - Cmentarz ewangelicki, założony w 2 poł. XIX w., nieczynny. Czytelne granice układu przestrzennego, zachowane nieliczne tumby nagrobne, najstarsze datowane z 1914 r., mogiły oraz przeredzony starodrzew (kasztanowce, świerki, sosny), krzewy lilaka i murawa. Ochrona układu przestrzennego, sepulkraliów i starodrzewia bez wpisu do rejestru zabytków.

40. Zakurzewo - Cmentarz ewangelicki, założony w pocz. XIX w., nieczynny. Czytelne granice cmentarza, nie zachowane nagrobki, starodrzew (3 lipy, 2 wiązy, 1 dąb) o rozmiarach pomników przyrody, z czasu założenia cmentarza. Ochrona układu przestrzennego i starodrzewia bez wpisu do rejestru zabytków.

13.3.4. STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

Obszar AZP 28-45

1. Zakurzewo, stanowisko 1 - neolit, halsztat, okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
2. Zakurzewo, stanowisko 2 - halsztat, późne średniowiecze
3. Zakurzewo, stanowisko 3 - neolit
4. Wełcz Wielki, stanowisko 1 - późne średniowiecze
5. Wełcz Wielki, stanowisko 2 - późne średniowiecze
6. Wełcz Wielki, stanowisko 3 - okres rzymski, późne średniowiecze
7. Wełcz Wielki, stanowisko 4 - późne średniowiecze
8. Wełcz Wielki, stanowisko 5 - późne średniowiecze
9. Wełcz Wielki, stanowisko 6 - neolit, okres rzymski, późne średniowiecze
10. Wełcz Wielki, stanowisko 7 - późne średniowiecze
11. Wełcz Wielki, stanowisko 8 - okres rzymski
12. Wełcz Wielki, stanowisko 9 - halsztat, okres rzymski, późne średniowiecze
13. Wełcz Wielki, stanowisko 10 - okres rzymski
14. Wełcz Wielki, stanowisko 11 - późne średniowiecze
15. Wełcz Wielki, stanowisko 12 - neolit, późne średniowiecze
16. Wełcz Wielki, stanowisko 13 - późne średniowiecze
17. Wełcz Wielki, stanowisko 14 - późne średniowiecze
18. Mokre, stanowisko 2 - późne średniowiecze
19. Mokre, stanowisko 3 - późne średniowiecze
20. Mokre, stanowisko 4 - późne średniowiecze
21. Mokre, stanowisko 5 - późne średniowiecze

Obszar AZP 28-46

276. Mokre, stanowisko 6 - okres lateński, późne średniowiecze
277. Białochowo, stanowisko 21 - okres lateński
278. Dusocin, stanowisko 1 - późne średniowiecze
279. Dusocin, stanowisko 2 - późne średniowiecze
280. Dusocin, stanowisko 3 - późne średniowiecze

Obszar AZP 29-45

22. Mokre, stanowisko 7 - późne średniowiecze
23. Mokre, stanowisko 8 - późne średniowiecze
24. Mokre, stanowisko 9 - późne średniowiecze
25. Mokre, stanowisko 10 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
26. Mokre, stanowisko 11 - późne średniowiecze
27. Lisie Kąty, stanowisko 7 - późne średniowiecze
28. Nowa Wieś, stanowisko 1 - halsztat, wczesny okres rzymski

29. Nowa Wieś, stanowisko 2 - wczesny okres rzymski
30. Nowa Wieś, stanowisko 3 - wczesny okres rzymski, późne średniowiecze
31. Nowa Wieś, stanowisko 4 - schyłkowy neolit, wczesne średniowiecze
32. Nowa Wieś, stanowisko 5 - wczesny okres rzymski, późne średniowiecze
33. Nowa Wieś, stanowisko 6 - wczesny okres rzymski
34. Nowa Wieś, stanowisko 7 - wczesne średniowiecze
35. Nowa Wieś, stanowisko 8 – halsztat
36. Nowa Wieś, stanowisko 9 – neolit
37. Parsk, stanowisko 1 – halsztat
38. Parsk, stanowisko 2 - halsztat, wczesne średniowiecze
39. Parsk, stanowisko 3 - halsztat, wczesny okres rzymski, późne średniowiecze
40. Parsk, stanowisko 4 - późny laten, wczesny okres rzymski
41. Parsk, stanowisko 5 - wczesny okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
42. Parsk, stanowisko 6 - chronologia nieokreślona
43. Parsk, stanowisko 7 - okres rzymski
44. Świerkocin, stanowisko 1 - wczesny okres rzymski
45. Świerkocin, stanowisko 2 - halsztat

Obszar AZP 29-46

46. Lisie Kąty, stanowisko 1 - neolit, epoka brązu, halsztat
47. Lisie Kąty, stanowisko 2 - wczesny okres lateński
48. Lisie Kąty, stanowisko 3 – neolit
49. Lisie Kąty, stanowisko 4 – neolit
50. Lisie Kąty, stanowisko 5 - chronologia nieokreślona
51. Lisie Kąty, stanowisko 6 - późne średniowiecze

Obszar AZP 30-46

52. Lniska Wielkie, stanowisko 1 - wczesny okres lateński
53. Lniska Wielkie, stanowisko 2 - wczesny okres lateński
54. Lniska Wielkie, stanowisko 3 - okres lateński, okres rzymski, późne średniowiecze
55. Lniska Wielkie, stanowisko 4 – neolit
56. Lniska Wielkie, stanowisko 5 – halsztat
57. Lniska Wielkie, stanowisko 6 – neolit
58. Lniska Wielkie, stanowisko 7 - okres lateński
59. Lniska Wielkie, stanowisko 8 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
60. Lniska Wielkie, stanowisko 9 - późne średniowiecze
61. Lniska Wielkie, stanowisko 10 - epoka brązu, późne średniowiecze
62. Lniska Wielkie, stanowisko 11 – halsztat
63. Lniska Wielkie, stanowisko 12 – neolit
64. Lniska Wielkie, stanowisko 13 - chronologia nieokreślona
65. Lniska Wielkie, stanowisko 14 – halsztat
66. Stanisławowo*, stanowisko 1 – neolit
67. Stanisławowo, stanowisko 2 – halsztat
68. Stanisławowo, stanowisko 3 – neolit
69. Stanisławowo, stanowisko 4 - chronologia nieokreślona
70. Stanisławowo, stanowisko 5 – neolit
71. Stanisławowo, stanowisko 6 – neolit
72. Węgrowo, stanowisko 3 - neolit, późne średniowiecze

Obszar AZP 31-43

73. Sosnówka, stanowisko 11 - chronologia nieokreślona

Obszar AZP 31-44

74. Sosnówka, stanowisko 1 - okres rzymski
75. Sosnówka, stanowisko 2 - okres rzymski
76. Sosnówka, stanowisko 3 – halsztat
77. Sosnówka, stanowisko 4 - laten, okres rzymski
78. Sosnówka, stanowisko 5 - halsztat, laten, wczesne średniowiecze

79. Sosnówka, stanowisko 6 - neolit, wczesne średniowiecze
80. Sosnówka, stanowisko 7 - neolit, wczesne średniowiecze
81. Sosnówka, stanowisko 8 - wczesne średniowiecze
82. Sosnówka, stanowisko 9 - neolit, wczesne średniowiecze
83. Sosnówka, stanowisko 10 - neolit, laten, wczesne średniowiecze
84. Brankówka, stanowisko 5 - okres rzymski
85. Brankówka, stanowisko 6 - neolit, laten, okres rzymski, wczesne średniowiecze
86. Brankówka, stanowisko 7 - neolit(?)
87. Brankówka, stanowisko 8 - neolit, okres rzymski, wczesne średniowiecze
88. Szynych, stanowisko 1 - późne średniowiecze
89. Szynych, stanowisko 2 - chronologia nieokreślona
90. Szynych, stanowisko 3 - chronologia nieokreślona
91. Szynych, stanowisko 4 - neolit
92. Szynych, stanowisko 5 - laten
93. Szynych, stanowisko 6 - późne średniowiecze
94. Szynych, stanowisko 7 - laten, okres rzymski, wczesne średniowiecze
95. Szynych, stanowisko 8 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
96. Szynych, stanowisko 9 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
97. Szynych, stanowisko 10 - chronologia nieokreślona
98. Szynych, stanowisko 11 - okres rzymski
99. Szynych, stanowisko 12 - okres rzymski, późne średniowiecze
100. Szynych, stanowisko 13 - laten, okres rzymski, późne średniowiecze
101. Szynych, stanowisko 14 - halsztat, okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
102. Szynych, stanowisko 15 - chronologia nieokreślona
103. Szynych, stanowisko 16 - okres rzymski
104. Szynych, stanowisko 17 - laten, okres rzymski, wczesne średniowiecze
105. Szynych, stanowisko 18 - halsztat
106. Sztynwag, stanowisko 3 - neolit
107. Sztynwag, stanowisko 4 - neolit, wczesne średniowiecze
108. Sztynwag, stanowisko 5 - neolit, halsztat, wczesne średniowiecze
109. Mały Rudnik, stanowisko 3 - neolit
110. Pieńki Królewskie, stanowisko 1 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
111. Pieńki Królewskie, stanowisko 2 - chronologia nieokreślona
112. Pieńki Królewskie, stanowisko 3 - neolit, okres rzymski
113. Pieńki Królewskie, stanowisko 4 - wczesny okres rzymski
114. Pieńki Królewskie, stanowisko 5 - epoka brązu, laten, okres rzymski
115. Pieńki Królewskie, stanowisko 6 - wczesne średniowiecze

Obszar AZP 31-45

116. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 1 - mezolit, późne średniowiecze
117. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 2 - późne średniowiecze
118. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 3 - późne średniowiecze
119. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 4 - późne średniowiecze
120. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 5 - późne średniowiecze
121. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 8 - neolit, późne średniowiecze
122. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 9 - mezolit, późne średniowiecze
123. Grudziądz-Biały Bór, stanowisko 10 - mezolit, późne średniowiecze
124. Grudziądz-Mniszek, stanowisko 4 - późne średniowiecze
125. Grudziądz-Mniszek, stanowisko 5 - mezolit
126. Kobylanka, stanowisko 1 - mezolit, późne średniowiecze
127. Kobylanka, stanowisko 2 - późne średniowiecze
128. Linarczyk, stanowisko 2 - kult. łużycka
129. Linarczyk, stanowisko 3 - późne średniowiecze
130. Linarczyk, stanowisko 4 - mezolit, neolit, późne średniowiecze
131. Linarczyk, stanowisko 5 - późne średniowiecze
132. Linarczyk, stanowisko 6 - mezolit
133. Marusza, stanowisko 1 - późne średniowiecze

134. Marusza, stanowisko 2 - laten, późne średniowiecze
135. Marusza, stanowisko 3 - późne średniowiecze
136. Piaski, stanowisko 1 - późne średniowiecze
137. Piaski, stanowisko 2 - mezolit, laten, późne średniowiecze
138. Piaski, stanowisko 3 - mezolit, neolit, późne średniowiecze
139. Skarszewy, stanowisko 4 - późne średniowiecze
140. Skarszewy, stanowisko 5 - późne średniowiecze
141. Turznice, stanowisko 1 - laten
142. Turznice, stanowisko 2 - późne średniowiecze
143. Turznice, stanowisko 3 - mezolit
144. Turznice, stanowisko 4 - chronologia nieokreślona
145. Turznice, stanowisko 5 - laten, późne średniowiecze
146. Turznice, stanowisko 6 - laten, późne średniowiecze
147. Turznice, stanowisko 7 - późne średniowiecze
148. Turznice, stanowisko 8 - późne średniowiecze
149. Turznice, stanowisko 9 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
150. Turznice, stanowisko 10 - późne średniowiecze
151. Węgrowo, stanowisko 1 - laten, późne średniowiecze
152. Węgrowo, stanowisko 2 - późne średniowiecze

Obszar AZP 31-46

153. Skarszewy, stanowisko 1 - halsztat, laten, okres rzymski
154. Skarszewy, stanowisko 2 - halsztat, laten
155. Skarszewy, stanowisko 3 - późne średniowiecze
156. Skarszewy, stanowisko 21 - okres rzymski
157. Skarszewy, stanowisko 22 - halsztat, laten, okres rzymski
158. Skarszewy, stanowisko 23 - okres rzymski
159. Skarszewy, stanowisko 24 - okres rzymski
160. Skarszewy, stanowisko 25 - okres rzymski
161. Skarszewy, stanowisko 26 - późne średniowiecze-czasy nowożytnie
162. Skarszewy, stanowisko 27 - schyłkowy neolit
163. Skarszewy, stanowisko 28 - KPL, chronologia nieokreślona
164. Skarszewy, stanowisko 29 - schyłkowy neolit
165. Skarszewy, stanowisko 30 - pradziej
166. Skarszewy, stanowisko 31 - okres rzymski
167. Skarszewy, stanowisko 32 - halsztat, laten
168. Skarszewy, stanowisko 33 - okres rzymski
169. Skarszewy, stanowisko 34 - późne średniowiecze, chronologia nieokreślona
170. Skarszewy, stanowisko 35 - późne średniowiecze, chronologia nieokreślona
171. Skarszewy, stanowisko 36 - okres rzymski
172. Stary Folwark, stanowisko 1 - halsztat, laten
173. Stary Folwark, stanowisko 2 - okres rzymski
174. Stary Folwark, stanowisko 3 - neolit
175. Stary Folwark, stanowisko 4 - schyłkowy neolit
176. Stary Folwark, stanowisko 5 - schyłkowy neolit
177. Stary Folwark, stanowisko 6 - epoka kamienia, okres rzymski
178. Stary Folwark, stanowisko 7 - okres rzymski
179. Stary Folwark, stanowisko 8 - KPL, chronologia nieokreślona
180. Stary Folwark, stanowisko 9 - schyłkowy neolit
181. Stary Folwark, stanowisko 10 - halsztat, laten
182. Stary Folwark, stanowisko 11 - epoka kamienia
183. Stary Folwark, stanowisko 12 - pradziej
184. Stary Folwark, stanowisko 13 - pradziej
185. Stary Folwark, stanowisko 14 - schyłkowy neolit, halsztat-laten
186. Stary Folwark, stanowisko 15 - późne średniowiecze
187. Stary Folwark, stanowisko 16 - schyłkowy neolit
188. Stary Folwark, stanowisko 17 - okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
189. Stary Folwark, stanowisko 18 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze

190. Stary Folwark, stanowisko 19 - I okres epoki brązu
191. Stary Folwark, stanowisko 20 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
192. Stary Folwark, stanowisko 21 - schyłkowy neolit
193. Stary Folwark, stanowisko 22 - epoka kamienia

Obszar AZP 32-44

194. Brankówka, stanowisko 1 – neolit
195. Brankówka, stanowisko 2 – neolit
196. Brankówka, stanowisko 3 - neolit, późne średniowiecze
197. Brankówka, stanowisko 4 – laten
198. Gogolin, stanowisko 1 - neolit, halsztat
199. Gogolin, stanowisko 2 - wczesne średniowiecze
200. Gogolin, stanowisko 3 - laten, późne średniowiecze
201. Gogolin, stanowisko 4 - laten, późne średniowiecze
202. Gogolin, stanowisko 5 - okres rzymski
203. Gogolin, stanowisko 6 – laten
204. Gogolin, stanowisko 7 – halsztat
205. Gogolin, stanowisko 8 - halsztat-laten
206. Gogolin, stanowisko 9 – neolit
207. Gogolin, stanowisko 10 - neolit, wczesne średniowiecze
208. Gogolin, stanowisko 11 – neolit
209. Gogolin, stanowisko 12 - laten, wczesne średniowiecze
210. Gogolin, stanowisko 13 - neolit, laten
211. Gogolin, stanowisko 14 – neolit
212. Gogolin, stanowisko 15 – neolit
213. Gogolin, stanowisko 16 - halsztat-laten, okres rzymski
214. Gogolin, stanowisko 17 - laten, okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
215. Gogolin, stanowisko 18 - laten, okres rzymski, późne średniowiecze
216. Gogolin, stanowisko 19 - neolit, halsztat, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
217. Gogolin, stanowisko 20 - epoka brązu, laten, okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
218. Mały Rudnik, stanowisko 1 - II okres epoki brązu
219. Mały Rudnik, stanowisko 2 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
220. Ruda, stanowisko 1 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
221. Ruda, stanowisko 2 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
222. Ruda, stanowisko 3 - neolit, halsztat-laten, okres rzymski, wczesne średniowiecze
223. Ruda, stanowisko 4 - neolit, halsztat-laten, okres rzymski
224. Ruda, stanowisko 5 - neolit, laten, wczesne średniowiecze
225. Ruda, stanowisko 6 - halsztat-laten
226. Ruda, stanowisko 7 - okres rzymski, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
227. Ruda, stanowisko 8 - laten, wczesne średniowiecze
228. Ruda, stanowisko 9 - laten, późne średniowiecze
229. Ruda, stanowisko 10 - późny okres lateński
230. Ruda, stanowisko 11 - okres rzymski, wczesne średniowiecze
231. Ruda, stanowisko 12 - laten, późne średniowiecze
232. Ruda, stanowisko 13 - laten, późne średniowiecze
233. Ruda, stanowisko 14 - okres rzymski
234. Ruda, stanowisko 15 - neolit, okres rzymski
235. Ruda, stanowisko 16 - neolit, halsztat, okres rzymski
236. Ruda, stanowisko 17 - neolit, okres rzymski, wczesne średniowiecze
237. Ruda, stanowisko 18 - wczesne średniowiecze
238. Ruda, stanowisko 19 - okres rzymski, późne średniowiecze
239. Ruda, stanowisko 20 – laten
240. Ruda, stanowisko 21 - laten, późne średniowiecze
241. Sztynwag, stanowisko 1 – laten
242. Sztynwag, stanowisko 2 - późne średniowiecze

Obszar AZP 32-45

243. Biały Bór, stanowisko 11 - halsztat-laten
244. Biały Bór, stanowisko 12 - późne średniowiecze
245. Biały Bór, stanowisko 13 - późne średniowiecze
246. Biały Bór, stanowisko 14 - okres rzymski, późne średniowiecze
247. Biały Bór, stanowisko 15 - chronologia nieokreślona
248. Piaski, stanowisko 4 - późne średniowiecze
249. Piaski, stanowisko 5 - późne średniowiecze
250. Piaski, stanowisko 6 - wczesna epoka brązu
251. Piaski, stanowisko 7 - halsztat-laten
252. Piaski, stanowisko 8 - halsztat-laten
253. Piaski, stanowisko 9 - halsztat-laten, okres rzymski
254. Piaski, stanowisko 10 - halsztat-laten, późne średniowiecze
255. Piaski, stanowisko 11 - chronologia nieokreślona
256. Piaski, stanowisko 12 - okres rzymski
257. Turznice, stanowisko 11 - okres rzymski
258. Turznice, stanowisko 12 - halsztat, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
259. Turznice, stanowisko 13 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
260. Turznice, stanowisko 14 - laten, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
261. Turznice, stanowisko 15 - halsztat, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
262. Turznice, stanowisko 16 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
263. Turznice, stanowisko 17 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
264. Turznice, stanowisko 18 - późne średniowiecze
265. Turznice, stanowisko 19 - późne średniowiecze
266. Turznice, stanowisko 20 - chronologia nieokreślona
267. Turznice, stanowisko 21 - halsztat-laten
268. Turznice, stanowisko 22 - późne średniowiecze
269. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 1 - neolit, halsztat-laten, okres rzymski
270. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 2 - halsztat-laten
271. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 3 - halsztat-laten, okres rzymski
272. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 4 - okres rzymski, późne średniowiecze
273. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 5 - okres rzymski
274. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 6 - wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
275. Wałdowo Szlacheckie, stanowisko 7 - neolit

13.4. Karty miejscowości (wsi)

1. Biały Bór

Dawne nazwy: Biali Bór, Weisse Heide, niem. Weissheide

Położenie: Na skraju kompleksu leśnego na południe od jez. Rudnik, w Basenie Grudziądzkim, w odległości ok. 10 km na południe od centrum Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś i leśnictwo; pierwsza wzmianka w wizytacjach bpa Strzesza z lat 1667-1672, który opisał B. , jako niezamieszkałe tereny leśne, należące do biskupstwa chełmińskiego.

W 1762 bp chełmiński wydał lasy w miejscowości Bialibór w długoterminową dzierżawę (na okres 40 lat) nadwornemu łowczemu Wacławowi Ziółkowskiemu, który obok pełnienia obowiązków leśniczego, miał również prawo poboru czynszów, warzenia i wyszynku piwa, etc.

W 1784 Wacław Ziółkowski sprzedał mająteczek B. ze wszystkimi budynkami (domem mieszkalnym, browarem, szopą, stajnią, wozownią i kaplicą za 2500 flor. Janowi Mallon.

W 1797 nieduży majątek, obejmujący 296 mórg nabył Jan Schroder, który w 1804 r. otrzymał go w wieczystą dzierżawę.

W 1829 wdowa po nim otrzymała 2 włóki w B. za czynszem 14 talarów na własność, również inni dzierżawcy gruntów otrzymali je w latach 1818/29 na własność.

W 2 poł. XIX w. grunty leśnictwa obejmowały 1154,3 ha i należały do nadleśnictwa Jamy, a administratorem był wówczas Jan Kreklau. W XIX w. obie oddzielne dotąd jednostki administracyjne Biały Bór i Biały Dwór zostały połączone w jedną.

W 1885 r. wieś obejmowała 106,0 ha obszaru, najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Mniszku, parafia katolicka w Sarnowie, ewangelicka w Piaskach-Rudniku.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 j. niżej:

1885 - 75 domów mieszkalnych i 346 mieszkańców (kat. 54; ewang. 292)

1905 - 55 domów mieszkalnych i 295 mieszkańców (kat. 24; ewang. 271)

1921 - 57 domów mieszkalnych i 287 mieszkańców (kat. 85; ewang. 202)

Układ historyczny: wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej, z zagrodami na wyniesieniach terenu.

1/1. Biały Dwór obecnie część wsi Biały Bór

Dawne nazwy: 1387 Weissenhof, Wyssenhof, Wiesenhuf, 1587 Weysendorf alias Byalidwor, niem. Weisshof

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, przy granicy wsi Wałdowo Szlacheckie, ok. 11 km na południe od centrum Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

W czasach krzyżackich folwark, własność Zakonu, wymieniany w dokumentach od 1387 roku. W 1565 własność biskupstwa chełmińskiego, w 1578 bp Piotr Kostka wydał Danielowi Plemięckiemu miejscowość Byalidwór, graniczącą ze wsiami Ruda i Wałdowo Król., w długoterminową dzierżawę (na 30 lat).

Po konfiskacie majątków kościelnych, rząd pruski wydał dobra w 1879 r. osadnikom przyległych miejscowości z obowiązkiem płacenia 100 talarów rocznego czynszu i odszkodowania spadkobiercom po biskupie Leskim.

W 1829 we wsi było 12 gospodarstw chłopskich i 17 gospodarstw dzierżawców.

W 1885 r. wieś obejmowała 165, 0 ha gruntów, najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Gorzuchowie, szkoła w miejscu, parafia katolicka w Sarnowie, ewangelicka w Piaskach-Rudniku (od 1900 r.)

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 j. niżej

1885 - 48 domów mieszkalnych i 308 mieszkańców (kat. 86; ewang. 222)

1905 - 49 domów mieszkalnych i 243 mieszkańców (kat.59; ewang.182; in.chrz.2)

1921 - 48 domów mieszkalnych i 209 mieszkańców (kat.98; ewang.110; in.chrz.1)

Układ historyczny: wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej z zagrodami usytuowanymi na wyniesieniach terenu, z dojazdami do poszczególnych zagród od lokalnej drogi zbiorczej na osi północ-południe

2. Brankówka obecnie część sołectwa Sosnówka-Brankówka

Dawne nazwy: Brankowy, niem. Jamerau

Położenie: W dolinie Wisły, ok. 15 km. na północny wschód od Chełmna, po południowej stronie drogi z Grudziądza do Chełmna przez Podwiesiek

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona w 1628 r. na gruntach należących do m. Chełmna, zasiedlona przez osadników holenderskich - mennonitów, sprowadzonych przez radę miejską Chełmna.

W 1880 wieś obejmowała 1040 mórg gruntów, dzierżawionych na podstawie długoterminowych kontraktów.

Przynależność do parafii: mennonickiej w Sosnówce, katolickiej w Chełmnie, ewangelickiej w Wielkich Łunawach

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1880, 1905 i 1921 j. niżej:

1880 - 13 domów mieszkalnych i 112 mieszkańców (kat. 4; nie wyszczególniono)

1905 - 26 domów mieszkalnych i 163 mieszkańców (kat. 5; ewang. 132; menn. 26)

1921 - 27 domów mieszkalnych i 163 mieszkańców (kat.38; ewang. 125)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej, z zagrodami rozmieszczonymi na wyniesieniach terenu (naturalnych i sztucznych)

2/1. Sosnówka obecnie część sołectwa Sosnówka-Brankówka

Dawne nazwy: 1796 Schonsee, niem. Schonsee

Położenie: W dolinie Wisły ok. 15 km. na północny wschód od Chełmna, po północnej stronie drogi z Grudziądza do Chełmna przez Podwiesk

Podstawowe dane historyczne:

Wieś, założona w 1595 r. na gruntach należących do m. Chełmna przez, sprowadzonych przez Radę Miejską Chełmna, osadników holenderskich - mennonitów. W r. 1667 odnotowano, że wieś S. zamieszkała jest przez Holendrów (Olędrów).

W 1880 r. do wsi należało 454 ha gruntów, w tym: 28 lasu, 32 łąk i 297 ha roli.

Sosnówka była drugim, obok Wielkiego Węłcza ośrodkiem mennonickim w dolinie Dolnej Wisły. We wsi był dom modlitwy z domem mieszkalnym kaznodziei i przytułkiem oraz duży cmentarz. Kaznodzieją gminy mennonickiej w 1921 r. był Jan Bartel.

Przynależność do parafii innych grup wyznaniowych: katolickiej w Chełmnie, ewangelickiej w Wielkich Łunawach.

Większa własność ziemska w Sosnówce w 1921 r.:

Bartel Jan, mennonita - 73,0 ha

Franz Willy Ernest, mennonita - 65,0 ha

Kliewer Jan, mennonita - 54,0 ha

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 j. niżej:

1885 - 21 domów mieszkalnych i 193 mieszkańców (kat. 9; ewang. 134; menn. 50)

1905 - 20 domów mieszkalnych i 168 mieszkańców (kat. 3; ewang. 117; menn.48)

1921 - 21 domów mieszkalnych i 141 mieszkańców (kat. 30; ewang. 63; menn. 48)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

3. Dusocin

Dawne nazwy: 1285 Duschezin, 1437 Ubitz, Uswitz, Auswitz, 1526 Dusocin, Duszoczino, 1796 Doszoczyn, niem. Schontal

Położenie: Na wysoczyźnie, w odległości 11 km na północny wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1285 r., w czasach krzyżackich wieś i folwark (wymieniony w dokumentach w 1434 r.), własność Zakonu w komturstwie grudziądzkim.

W 1438 wieś o 66 łanach, w tym 63 łany osiadłe, pozostałe opustoszałe, karczmarz płacił 1 i 1/2 grzywny czynszu.

W 1511 r. sołectwo we wsi Dusocin należało do Bartłomieja Łunawskiego.

W 1526 r. król Zygmunt I odnowił przywilej sołtysowi wsi D. Pawłowi, z 60 włók osadzonych na prawie chełmińskim czynsz wynosił 15 szkojców od włóki, 6 włók sołtysa było zwolnionych z opłat, ponadto sołtys miał prawo połowu ryb w małym jeziorze, leżącym na włókach sołeckich.

W 1570 wieś o 43 łanach, 10 zagrodnikach, 3 rzemieślnikach i karczmie stanowi własność królewską w powiecie chełmińskim, starostwie grudziądzkim.

W 1664 wyludniona, jak szereg innych wsi po 2 wojnie szwedzkiej, sołectwo nie było obsadzone, karczma zaginęła, także folwark Ubice był opustoszały.

Ponownie zasiedlona w końcu XVII w., osadnicy otrzymali grunty w długoterminową dzierżawę (na okres 40 lat), także karczma była wydana w dzierżawę na 40 lat.

W 1779 założona została we wsi szkoła.

W 1832 zakończono separację gruntów, prawo własności otrzymali dotychczasowi dzierżawcy w 1839 r., roczny czynsz od 2.839 mórg wynosił 279 talarów.

W r. 1881 do wsi należało 3.044 mórg obszaru, w 1905 - 774,5 ha

Parafia katolicka i ewangelicka w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1881, 1905 i 1921 j. niżej:

1881 - 120 budynków mieszkalnych i 600 mieszkańców (kat. 53, ewang. 547)

1905 - 68 budynków mieszkalnych 485 mieszkańców (kat. 28, ewang. 457)

1921 - 66 budynków mieszkalnych 402 mieszkańców (kat.182, ewang. 220)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej w typie przydrożnicy, z zagrodami usytuowanymi po obu stronach drogi z Grudziądza do Kwidzyna

3/1. Białochówko obecnie część sołectwa Dusocin

Dawne nazwy: 1324, 1411 Schillingsdorf, 1570 Białochówko, niem. Klein Bialochowo

Położenie: Na wysoczyźnie, w odległości 6 km na północny-wschód od Grudziądza i 2 km na północny-zachód od majątku Białochowo, po północnej stronie drogi ze wsi Mokre do wsi Zakurzewo, w sąsiedztwie leśniczówki Białochowo

Podstawowe dane historyczne:

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1324 r. W czasach krzyżackich własność Zakonu w komturstwie grudziądzkim.

W 1411 Mikołaj z S. uczestniczył w pertraktacjach pokojowych Zakonu z Polską także w 1422 r. pośredniczył przy zawieraniu pokoju w Mielnie.

W 1424 w.m. Paweł Rusdorf wystawił Mikołajowi z Białochówka przywilej na prawie chełmińskim dla wsi Białochowo i Białochówko z sądownictwem niższym i wyższym i obowiązkiem 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W 1445 r. wsie Białochowo, Białochówko, Kłódka i Sapoty odmawiają oddawania czynszu w zbożu powołując się na swe przywileje.

W 1482 kupił B. Hojko ze Smoląga, a już w 1484 właścicielami byli Paschke i Gunter v. Damerau. Od XVI w. Białochowo i Białochówko należą do rodziny Białochowskich.

W 1777 Paweł Dąbski, kasztelan brzeski, ówczesny właściciel B. sprzedał dobra białochowskie królowi pruskiemu Fryderykowi II za 101 tys. talarów.

W 1800 r. Henryk Klingraf otrzymał B. w wieczystą dzierżawę, w 1848 prawnie zamienioną we własność prywatną.

Przynależność do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1905 i 1921 (Białochówko spisano łącznie z Białochowem jako obszar dworski):

1905 - 1 dom mieszkalny i 8 mieszkańców (przynależność wyznaniowa - brak danych)

1921 - 1 dom mieszkalny i 5 mieszkańców (ewang. 5)

Układ historyczny: Folwark z budynkiem mieszkalnym i gospodarczymi (nie istniejącymi)

3/2. Leśniewo obecnie część sołectwa Dusocin

Dawne nazwy: niem. Walddorf

Położenie: Na wysoczyźnie, na urzeźbionym, lesistym terenie strefy przykrawędziowej doliny Wisły (Basenu Grudziądzkiego), w odległości ok. 9,0 km na północny-wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś nowo założona w latach 20-tych XIX w. na gruntach leśnych, należących do nadleśnictwa Jamy.

W 1821 r. sprzedano karczmarzowi Chrystianowi Hinz parcelę, wydzieloną z lasu Jamy.

Przynależność do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1905 i 1921 we wsi Leśniewo (miejscowość spisano w obszarze nadleśnictwa Jamy) j. niżej:

1905 - 46 domów mieszkalnych i 264 mieszkańców (brak danych odn. przynależności wyznaniowej)

1921 - 41 domów mieszkalnych i 213 mieszkańców (kat. 55, ewang. 158)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej, w typie przydrożnicy, z zagrodami usytuowanymi w pewnej odległości od siebie, po obu stronach lokalnej drogi

4. Gogolin

Dawne nazwy: 1364, 1396 Gogelin, Gogolin, niem. Gogolin

Położenie: Na krawędzi doliny Wisły, w odległości 11 km na południowy-zachód od Grudziądza, przy drodze z Grudziądza do Chełmna przez Łunawy

Podstawowe dane historyczne:

Wieś i folwark, własność m. Chełmna, wymieniona w dokumencie z 1396 r., dotyczącym układu kapituły chełmińskiej z m. Chełmnem o biskupi korzec z posiadłości miasta.

Od końca XV w. Gogolin wraz ze Sztynwagiem stanowił uposażenie Akademii Chełmińskiej, na mocy przywileju rady miejskiej Chełmna z 1489 r., która nadała wsie Gogolin i Sztynwag zgromadzeniu Braci Wspólnego Życia na potrzeby prowadzonej przez nich szkoły.

W 1519 r. biskup chełmiński Jan Konopacki zatwierdził wsie Gogolin i Sztynwag, odebrane braciom przez miasto, kościołowi parafialnemu w Chełmnie. W 1525 r. po długotrwałym procesie, spór o posiadanie Gogolina i Sztynwagu między miastem a Szkołą został rozstrzygnięty na korzyść Szkoły. Miasto, wyrokiem sądu, odstąpiło obie wsie na wieczne czasy Szkole.

Od XVII w. wieś Gogolin jest w części zamieszkała przez osadników holenderskich.

Przynależność do parafii: katolickiej w Sarnowie, ewangelickiej w Wielkich Łunawach, mennonickiej w Sosnowce.

W danych spisowych z lat 1905 i 1921 Gogolin występuje jako gmina wiejska a folwark spisany jest odrębnie jako obszar dworski.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wsi i obszaru dworskiego j. niżej:

Wieś:

1905 - 19 domów mieszkalnych i 138 mieszkańców (kat. 8, ewang. 121, inn. chrześc. 9)

1921 - 18 domów mieszkalnych i 110 mieszkańców (kat. 2, ewang. 87)

Obszar dworski:

majątek liczący 137 ha, w 1921 r. własność Drobińskiej, poprzedni właściciel Klaucke)

1905 - 3 domy mieszkalne i 41 mieszkańców (kat. 2, ewang. 39)

1921 - 5 domów mieszkalnych i 41 mieszkańców (kat. 27, ewang. 14)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki

5. Grabowiec

Dawne nazwy: inaczej Grabowice, niem. Grabowitz, 1939 Grabenau

Położenie: W strefie przykrawędziowej Doliny Wisły (Basenu Grudziądzkiego), około 7,5 km na wschód od Grudziądza, przy drodze z Nicwałdu do Owczarek

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona w 1606 r. na gruntach należących do starostwa pokrzywieńskiego.

W dokumencie z 1606 r. dotyczącym przeniesienia dzierżawy opustoszałych terenów w Grabowcu z Wincentego Schmidta, mieszczanina grudziądzkiego, na szlachcica Adama

Wybczyńskiego. Schmidt otrzymał te tereny w długoterminową dzierżawę (na okres 40 lat) z rąk starosty pokrzywieńskiego Ludwika Mortangena, prawdopodobnie przed 1600 r.

Wg lustracji starostwa pokrzywieńskiego z 1765 r. grunty o powierzchni 9 włók w Grabowcu dzierżawili, wymienieni po nazwisku, chłopci: Buchau, Kremin, Rottman, Nass i Schwenke. Termin dzierżawy, upływający w 1771 r. został im przedłużony na 40 lat przez ówczesnego starostę pokrzywieńskiego Otto v. Keyserlincka.

Łącznie dzierżawcy płacili roczny czynsz w wysokości 500 guldenów.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. Grabowiec był wsią o 6 dymach, własnością królewską, wydawaną w wieczystą dzierżawę.

W 1829 r. dotychczasowi dzierżawcy zostali uwłaszczeni.

W 1896 r. wieś obejmowała 274 ha gruntów, w miejscu była szkoła, najbliższa stacja pocztowa była w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1881, 1905 i 1921 j. niżej:

1881 - 20 domów mieszkalnych i 154 mieszkańców (kat. 6, ewang. 148)

1905 - 20 domów mieszkalnych i 138 mieszkańców (kat. 52, ewang. 82, inn.chrz. 4)

1921 - 18 domów mieszkalnych i 112 mieszkańców (kat. 55, ewang. 57)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

6. Mały Rudnik

Dawne nazwy: 1796 Adamsdorf, niem. Adamsdorf

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w odległości 10 km na południe od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Osada, założona w końcu XVII w. na terenach, położonych między Rudnikiem a Rudą, jako wybudowanie do wsi Rudnik, na nowo zasiedlonej w 1681 r. przez osadników holenderskich - mennonitów, sprowadzonych tu przez starostę grudziądzkiego Marcina Borowskiego.

W 1840 r. mieszkał tu Jan Kreklau, należący do znanej w powiecie grudziądzkim rodziny nauczycielskiej, ewangelickiej.

W 1885 r. wieś obejmowała 286 ha gruntów (181 roli, 81 łąk i 2 lasu) i 439 mieszkańców. W 1905 r. występuje jako odrębna osada pod nazwą Adamsdorf, zaś Mały Rudnik, liczący 7 budynków mieszkalnych i 18 mieszkańców, został spisany łącznie ze wsią Rudnik.

Obie jednostki administracyjne zostały połączone zapewne przed 1921 r., bowiem w danych ze spisu wówczas przeprowadzonego, występuje już tylko jednostka - Mały Rudnik.

W 1905 r. we wsi była szkoła, a mieszkańcy należeli do parafii: katolickiej w Sarnowie, ewangelickiej w Piaskach-Rudniku.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 j. niżej:

1885 - 84 domy mieszkalne i 439 mieszkańców (kat. 37, ewang. 384, dyssyd. 18)

1905 - 82 domy mieszkalne i 427 mieszkańców (kat. 10, ewang. 405, inn.chrz. 12)

1921 - 78 domy mieszkalne i 363 mieszkańców (kat.105, ewang. 258, -)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

7. Mokre

Dawne nazwy: 1323 Mucker, Mockere, Mockeraw, Mocker, 1570 Mokre, niem. Mockrau

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, około 7,5 km na północny wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś, własność Zakonu w komturstwie grudziądzkim, po raz pierwszy wymieniona w dokumentach źródłowych w 1323 r.

W 1324 komtur grudziądzki Sieghard ze Schwarzburga rozszerzył wcześniejsze przywileje wsi: do pierwotnego obszaru 30 łanów dodał 7 łanów bagien, do sołtysa należało 5 i 1/2 łana z obowiązkiem 1 służby konnej na wezwanie Zakonu, uposażenie kościoła parafialnego wynosiło 6 łanów.

W 1438 wieś, własność Zakonu, obejmowała 19 i 1/2 łana, w tym do sołtysa należały 4 łany.

W 1505 r. wymieniona jest karczma należąca do Stefana Króla.

W 1565 wieś była własnością królewską w starostwie grudziądzkim i liczyła 29 łanów, w tym 4 i 1/2 łana sołtysich, 6 łanów kościelnych, 18 i 1/2 łana chłopskich.

Istniejąca we wsi karczma nazywała się Osa.

Wg wizytacji kan. Strzesza z l. 1667-72, wojska Gustawa Adolfa zniszczyły w 1628 r. część wsi z kościołem parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP, którego odbudowę rozpoczęto w 1650 r.

W 1662 r. do wyludnionej wsi sprowadzono osadników holenderskich.

Wg lustracji starostwa grudziądzkiego z 1765 r. na podstawie długoterminowych kontraktów (na 40 lat) w dzierżawie było 21 włók i 15 mórg.

W 1830 w Mokrem było sołectwo, karczma, młyn, probostwo, 11 gburskich posiadłości w wieczystej dzierżawie i dwie szkoły. Dotychczasowi dzierżawcy zostali uwłaszczeni w 1833 r.

W 1886 r. do wsi należało 2.680,44 mórg, był kościół parafialny rzymsko-katolicki i szkoła katolicka, najbliższa stacja pocztowa - w Grudziądzu.

W 1903 r. gmina ewangelicka wybudowała we wsi kościół, dom pastora, dom starców i salę zebrań na gruncie ofiarowanym na ten cel przez Karola Horsta, jednego z większych posiadaczy ziemskich. Ostatnimi właścicielami tego majątku, w 1939 r. liczącego 125,0 ha obszaru byli synowie Willy Horsta. Do przodków W. Horsta należał Jerzy Zick, syn Michała, dzierżawiącego grunty w Mokrem na podstawie kontraktu z 1765 r. Obecnie kościół wraz z przyległościami został przejęty przez parafię rzymsko-katolicką. Przynależność do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Mokrem.

Liczba domów mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1868, 1905 i 1921 j. niżej:

1868 - 35 domów mieszkalnych i 379 mieszkańców (kat. 79, ewang. 300)

1905 - 45 domy mieszkalne i 379 mieszkańców (kat.135, ewang. 243, żyd. 1)

1921 - 45 domy mieszkalne i 327 mieszkańców (kat.129, ewang. 198)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej w typie rzędówki, z zagrodami w pewnej odległości od siebie po obu stronach drogi w kierunku wsi Parski.

7/1. Lisie Kąty obecnie część sołectwa Mokre

Dawne nazwy: Lisie Kątki, Fosswinkel, 1796 Foswinkel, niem. Fuchswinkel, Vosswinkel

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego i doliny rzeki Osy, około 7 km na północny-wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś z młynem wodnym, założona w XVIII w. na gruntach majątku Białochowo. W 1776 r. obejmowała 21 włók, wydanych 10-ciu osadnikom w dzierżawę na 10 lat.

W 1779 właścicielką młyna zbudowanego na rzece Osie, na zachód od ujścia Pręczawy do Osy, była wdowa Block, po niej syn Jan Block.

W 1802 major Klingraf, właściciel dóbr białochowskich, zawarł z dzierżawcami gruntów w Lisich Kątach nowe kontrakty dzierżawne, potwierdzone przez rząd pruski w 1834 r. Uwłaszczenie nastąpiło w 1852 r.

W 1884 r. wieś obejmowała 2.290 mórg, w 1905 r. - 585,4 ha, we wsi była szkoła, najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Grudziądzu.

W 1905 przynależność do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Mokrem.

W okresie międzywojennym powstało w Lisich Kątach lotnisko sportowe, znane w Polsce i świecie z urządzanych tu zawodów szybowcowych.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1884, 1905 i 1921 r. j. niżej:

1884 - 22 domy mieszkalne i 176 mieszkańców (kat. 7, ewang. 169)

1905 - 26 domy mieszkalne i 172 mieszkańców (kat.36, ewang. 136)

1921 - 26 domy mieszkalne i 155 mieszkańców (kat.39, ewang. 116)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

8. Nowa Wieś

Dawne nazwy:1438 Segersberge, Sigarthsberg, 1565 Nowa Wieś, 1613 Nowa Wieś seu. Sigarth, 1796 Neudorf, niem. Neudorf

Położenie: W północnej części Kępy Fortecznej, 3 km na północny wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś o metryce średniowiecznej, lokowana w pocz. XIV w., własność Zakonu w komturstwie grudziądzkim.

W 1438 wieś czynszowa, obejmująca 38 i 1/2 łanów chłopskich, w tym 11 i 1/2 łana opustoszałe.

1565 wieś, własność królewska o 53 łanach, w tym 5 łanów sołtysa, 42 łany chłopskie na których 18 chłopów; pisarz posiadał 2 łany czynszowe i 4 łany dożywotnio, 6 łanów opustoszałych.

1570 wieś, własność królewska o 43 łanach, karczma, 9 zagrodników, 2 luźni.

W 1613 król Zygmunt III odnowił Maciejowi Goszczyńskiemu przywilej na sołectwo.

Wg lustracji z 1664 r. wieś spustoszona w czasie wojen szwedzkich - zarówno 28 włók chłopskich, jak i włóki lemańskie leżały odłogiem.

W latach 1748, 1759 i 1765 w długoterminowej dzierżawie było 26 i 1/2 włóki, wydanych 17 chłopom za czynszem rocznym 830 florenów. Sołectwo, obejmujące 5 włók i złączone z nim lemaństwo (2 włóki) należało do małżeństwa Gaworzewskich, karczmę miał w dzierżawie na 30 lat Marcin Miller, trzy włóki dzierżawili mieszkańcy wsi Parski.

Po 1772 r. sołectwo i lemaństwo, obejmujące 12 włók zostały wydane w wieczystą dzierżawę z rocznym czynszem 174 talary i obowiązkiem osadzenia 2 rodzin chłopskich z działem po 6 mórg dla każdej oraz licznymi, innymi świadczeniami.

Po separacji gruntów, przeprowadzonej tu w 1810 r., włościanie otrzymali dzierżawione grunty na własność w 1821 r.

W 1905 r. wieś obejmowała 800,4 ha, mieszkańcy należeli do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Grudziądzu.

Liczba domów mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1883, 1905 i 1921 j. niżej:

1883 - 53 domy mieszkalne i 431 mieszkańców (kat. 93, ewang. 337)

1905 - 88 domów mieszkalnych i 901 mieszkańców (kat. 244, ewang. 646, inn.chrz. 11)

1921 - 113 domów mieszkalnych i 880 mieszkańców (kat. 478, ewang. 395, inn.chrz. 7)

(spisano łącznie Nową Wieś fort i wieś, Parski fort i Świerkocin fort)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej w typie ulicówki, z zagrodami usytuowanymi po obu stronach drogi

9. Parski

Dawne nazwy: 1618 Ostrów, 1796 Parschken, niem. Parsken

Położenie: Na skraju doliny Osy u jej ujścia do Wisły, przy północnym skraju Kępy Fortecznej, w odległości ok. 4 km na północ od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona w 1618 r. na gruntach należących do starostwa grudziądzkiego, zasiedlona przez osadników holenderskich - mennonitów.

W 1618 r. starosta grudziądzki Jakub Szczepański wydał pastwisko pn. Ostrów, przy granicy z Zakurzewem, obejmujące 8 włók, 5-ciu holendrom w dzierżawę na 30 lat. W wizytacjach kan. Strzesza 1667 r. Parski są wymienione jako wieś o 7 łanach.

W 1706 sołtysem wsi Parski był Isaak Barthelson. W lustracji starostwa grudziądzkiego z 1765 r. wymienieni są osadnicy: Jerzy Harm, Piotr Ketler, Abraham Bartel, Henryk Frank i Jan Nickel, dzierżawiący łącznie 4 włóki, z których czynsz roczny wynosił 150 florenów.

W 1772 r. w Parskach było 6 dzierżawców, w tym 5 mennonitów. Po regulacji gruntów, przeprowadzonej w l. 1817-22, otrzymali dzierżawione grunty na własność. Około 1817 na gruntach wsi Parski powstał przysiółek - wybudowanie.

W 1868 do wsi Parski należało 1.112,66 mórg, do wybudowania - 14,68 mórg, w 1905 r. wieś łącznie z wybudowaniem obejmowała 288,8 ha, we wsi była szkoła a najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Grudziądzu, mennonickiej w Wielkim Wełczu.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1868, 1905 i 1921 (spisy z l. 1905 i 1921 podają łącznie wieś z wybudowaniem) j. niżej:

1868 - 5 domów mieszkalnych i 42 mieszkańców (kat. 2, ewang. 23)

wybud. 24 domów mieszkalnych i 155 mieszkańców (kat. 9, ewang.141)

1905 - 38 domów mieszkalnych i 297 mieszkańców (kat. 13, ewang.283, inn.chrz.1)

1921 - 37 domów mieszkalnych i 205 mieszkańców (kat. 33, ewang. 172)

Układ historyczny: Wieś w części o zabudowie skupionej w typie ulicówki, osadnictwo w dolinie Wisły - zabudowa rozproszona w typie rzędówki

10. Piaski

Dawne nazwy: niem. Sandfelde

Położenie: Na terenie Basenu Grudziądzkiego, w odległości około 8 km na płd. wschód od Grudziądza i 1,5 km na północny zachód od Turznic.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona między r. 1773 a 1787 na gruntach majątku Turznic, po sekularyzacji dóbr klasztornych (majątek T. należał od 1637 r. do klasztoru benedyktynek w Grudziądzu).

W 1788 r. osadnicy dzierżawili obszar 4 włók za czynszem 15 talarów od włóki i tzw. łąkę młynarską za 2 talary i 10 srebrników czynszu.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. Piaski były wsią o 4 dymach, własność królewska. W k. XIX w. do wsi należało 471,71 mórg obszaru, w 1905 r. - 120, 2 ha.

W r. 1900 na gruntach wsi zbudowano kościół oraz założono duży cmentarz dla gminy ewangelickiej, obejmującej mieszkańców sąsiednich wsi: Biały Bór, Kobylanka, Pastwisko, Skarszewy i inne. We wsi znajdowała się szkoła ewangelicka, karczma, najbliższa stacja pocztowa była w Grudziądzu.

Po 1939 r. wsie Piaski i Linarczyk zostały administracyjnie połączone pod wspólną nazwą Conradsfelde.

Przynależność do parafii katolickiej w Błędowie.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1868, 1905 i 1921 j. niżej

1868 - 13 domów mieszkalnych i 98 mieszkańców (kat. - , ewang. 98)

1905 - 16 domy mieszkalne i 105 mieszkańców (kat. 8, ewang. 97)

1921 - 16 domy mieszkalne i 105 mieszkańców (kat.26, ewang. 79)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

10/1. Daszkowo in. Daszkowo Młyn obecnie część sołectwa Piaski

Dawne nazwy: ok. 1423-4 Daske, 1796 Dasznowo, niem. Daszkowo Muhle

Położenie: Młyn wodny na Turznicy, dopływie Maruszy, uchodzącej do jez. Rudnik, w odległości ok. 1,5 km na południowy zachód od Turznic a 10,5 km na płd. wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Około 1423-4 własność rycerska w komturstwie pokrzywnieńskim, z obowiązkiem 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W 1422-41 w.m. Paweł Russdorf nadał młyn wodny w Daszkowie Hansowi Legendorf z zastrzeżeniem, że Zakon może go odkupić za 170 grzywien.

W XVI w. młyn był własnością Turznickich, w 1637 dobra Turznice (wraz z młynem w D.) nabyły benedyktynki z Grudziądza.

W 1773 r. majątek Turznice, jako dobra klasztorne został przejęty przez skarb państwa pruskiego i w r. 1790 sprzedany Janowi Reichel.

W 1892 młyn w Daszkowie, wchodzący w skład dóbr turznickich był własnością spadkobierców Jana Reichel. Przed 1 wojną światową młynarzem w Daszkowie był Czarski.

Mieszkańcy osady młyńskiej należeli do parafii: katolickiej w Błędowie, ewangelickiej w Grudziądzu (następnie w Piaskach - od 1900 r.)

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 (w l. 1905 i 1921 osada młyńska spisana przy wsi Hanowo) j. niżej:

1885 - 2 domy mieszkalne i 16 mieszkańców (brak danych odn. wyznania)

1905 - 2 domy mieszkalne i 14 mieszkańców (jak wyżej)

1921 - domy mieszkalne i 7 mieszkańców (kat. 1, ewang. 6)

Układ historyczny: Osada młyńska złożona z młyna wodnego, domu mieszkalnego młynarza i zabudowań gospodarczych

10/2. Hanowo obecnie część sołectwa Piaski

Dawne nazwy: niem. Hannowo, Hannenwalde

Położenie Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w jego południowo-wschodniej części, w odległości 10 km na południowy wschód od Grudziądza i 2 km na zachód od majątku Turznice, na skraju dużego kompleksu leśnego

Podstawowe dane historyczne:

Hanowo jest osadą założoną w końcu XVIII w. na gruntach majątku Turznice, od 1637 r. stanowiącego własność klasztoru benedyktynek w Grudziądzu.

Po sekularyzacji dóbr klasztornych, reprezentujący skarb państwa pruskiego komisarz Reichel w 1785 r. wydał w dzierżawę siedmiu osadnikom grunt, położony między karczmą w Hanowie a młynem w Daszkowie, z czynszem płaconym do dworu w Turznicach.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. Hanowo było wsią o 5 dymach i z karczmą.

W 1821 istniały tu 22 parcele o powierzchni około 20 mórg każda, z których czynsz roczny w wysokości 63 talarów oraz inne powinności świadczone do dworu w Turznicach. Teren wsi powiększony został przez zakup gruntu należącego do Białego Boru.

W nowszych czasach do Hanowa zostało przyłączone Daszkowo.

W 1905 r. wieś obejmowała 84,4 ha gruntów.

Przynależność do parafii: katolickiej w Błędowie, ewangelickiej w Grudziądzu (od 1900 r. - w Piaskach).

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1905 i 1921 j. niżej

1905 - 30 domów mieszkalnych i 166 mieszkańców (kat. 4, ewang. 162)

1921 - 29 domów mieszkalnych i 144 mieszkańców (kat.26, ewang. 118)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki liniowej, z zagrodami po zachodniej stronie drogi z Wałdowa w kierunku Linarczyka.

10/3. Kobyłanka obecnie część spłectwa Piaski

Pod nazwą Kobylanka kryją się odrębne niegdyś jednostki osadnicze: Kobylanka Wielka i Kobylanka Panieńska

a) Kobylanka Wielka

Dawne nazwy: 1796 Kabilunken, niem. Gr. Kabilunken

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, przy lokalnej drodze ze wsi Piaski do wsi Marusza, w odległości 8 km na południowy wschód od Grudziądza i 2,5 km na wschód od jeziora Rudnik

Podstawowe dane historyczne:

Wieś wymieniana w dokumentach począwszy od 1664 r., własność królewska w starostwie pokrzywnieńskim. Od 1732 r. dzierżawił ją starosta pokrzywnieński książę Radziwiłł, kontrakt dzierżawy przedłużono w 1762 r.

W 1766 wieś została wydana w długoterminową dzierżawę (na 40 lat) przez starościnę pokrz. Jadwigę hrabinę Dąbską. Wieś obejmowała wówczas 7 włók, wydanych w dzierżawę 9 osadnikom. W wizytacji z 1765 r. wymienieni zostali dzierżawcy: Jan, Michał i Jakub Strehl; Hermann Schwerdtfeger, Jakub Kilmann, Dawid Schroeder, Dawid Fencki, Tomasz Nickel, Jan Dau i Jerzy Stolmach. Osadnicy mieli prawo wyboru sołtysa.

W 1789 Kobylanka była wsią o 12 dymach, własność królewska.

W 1829 dotychczasowi dzierżawcy, w liczbie 9-ciu, zostali uwłaszczeni otrzymując łącznie 7 włók i 7 mórg gruntów, z których czynsz roczny wynosił 194 talary.

W 1883 r. do wsi należało 506 mórg, w miejscu była szkoła, najbliższa stacja pocztowa w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Piaskach (od 1900 roku)

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1883, 1905 i 1921 j. niżej:

1883 - 14 domów mieszkalnych i 100 mieszkańców (kat. 1, ewang. 99)

1905 - 14 domów mieszkalnych i 93 mieszkańców (kat. 7, ewang. 86)

1921 - 16 domów mieszkalnych i 101 mieszkańców (kat. 29, ewang. 70, inn.chrz.2)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej wzdłuż drogi lokalnej z Piasków do Maruszy, w typie ulicówki

b) Kobylanka Panieńska

Dawne nazwy: Nonnenkabilunken, niem. Kl. Kabilunken

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego w odległości 8 km na południowy wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Osada założona na gruntach starostwa pokrzywieńskiego w połowie XVII w., niemal jednocześnie z Kobylanką Wielką.

Przed 1700 r. należała do klasztoru benedyktynek w Grudziądzu, do których należały 3 i 3/4 włóki wydawane w dzierżawę. Po 1772 r. grunty stały się własnością skarbu państwa pruskiego, wydawaną w dzierżawę i obejmowały 3 parcele. W 1833 dzierżawców uwłaszczono.

W 1883 r. wieś obejmowała 440 mórg, w 1905 - 162,0 ha, najbliższa szkoła znajdowała się w Piaskach, stacja pocztowa i kolejowa w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Błędowie, ewangelickiej w Piaskach (po 1900)

W 1939 Kobylanka Wielka i Kobylanka Panieńska zostały administracyjnie połączone pod nazwa Gross Stutwiesen.

Liczba domów mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1883, 1905 i 1921 j. niżej:

1883 - 4 domy mieszkalne i 43 mieszkańców (kat. 1, ewang. 42)

1905 - 10 domów mieszkalnych i 63 mieszkańców (kat. 1, ewang. 66)

w tym w osadzie Borowo 3 d.m. i 21 mk.

1921 - 10 domów mieszkalnych i 70 mieszkańców (kat. 10, ewang. 60)

w tym w osadzie Borowo 1 d.m. i 5 mk. (kat.1, ewang. 5)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

10/4. Linczyk obecnie część sołectwa Piaski

Dawne nazwy: 1796 Linczyk, niem. Conradsfelde, Konradsfelde

Położenie: W Basenie Grudziądzkim, przy ujściu Maruszy do jeziora Rudnik, na skraju kompleksu leśnego, łączącego się z Lasem Rudnickim, w odległości 7 km na południowy wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś nowo założona około połowy XVIII w. na gruntach należących do starostwa grudziądzkiego.

Wg zapisu w lustracji starostwa grudziądzkiego z 1765 r. dzierżawcy: Jan Jeszke, Herman Hey i Piotr Karzmin płacili łącznie czynsz w wysokości 25 florenów i 24 gr. W 1768 osadzono tu czwartego dzierżawcę.

W latach 1781, 1803 i 1828 poszczególne gospodarstwa wydawano w wieczystą dzierżawę, a w 1838 wszyscy dzierżawcy zostali uwłaszczeni.

W 1884 r. wieś obejmowała 171 mórg gruntów, w 1905 - 103,1 ha, najbliższa szkoła znajdowała się w Piaskach, agencja pocztowa i stacja kolejowa - w Grudziądzu.

W 1939 r. nowa osada wraz ze starszymi wsiami Linczykiem i Piaskami została administracyjnie połączona pod nazwą Konradsfelde.

Przynależność do parafii: katolickiej w Błędowie, ewangelickiej w Piaskach

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1884, 1905 i 1921 j. niżej:

1884 - 7 domów mieszkalnych i 38 mieszkańców (ewang. 38)

1905 - 17 domów mieszkalnych i 83 mieszkańców (ewang. 83)

1921 - 18 domów mieszkalnych i 81 mieszkańców (kat. 10, ewang. 71)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej w typie rzędówki liniowej

11. Pieńki Królewskie

Dawne nazwy: 1796 Pientki, niem. Koeniglich Pientken

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, na obszarze ograniczonym drogą z Grudziądza do Stolna od wschodu, z Grudziądza do Chełmna przez Szynych od południa, drogą do dawnego folwarku Rządź od zachodu i rz. Rudnianką - od północy, w odległości ok. 8 km na południe od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona w 1756 r. na gruntach należących do starostwa grudziądzkiego, przez Ludwika Karczewskiego. Przywilej lokacyjny został potwierdzony przez króla Augusta III w 1761 r.

Wg lustracji starostwa grudziądzkiego z 1765 r. wieś obejmowała 4 włóki, wydane w dzierżawę 5 osadnikom o nazwiskach: Chrystian Mallon, Chrystian Meller, Dawid Finte, Michel Lewart i Peter Luft, za czynszem rocznym 72 floreny.

W topografii Goldbecka z 1789 r. Pientki są wymienione jako wieś o 4 dymach, własność królewska.

W 1896 wieś obejmowała 123,0 ha obszaru i liczyła 42 mieszkańców.

Przynależność do parafii katolickiej i ewangelickiej w Grudziądzu. W 1911 r. zbudowano dla mieszkańców wyznania ewangelickiego niewielki kościół, w którym raz w miesiącu pastor z Grudziądza odprawiał nabożeństwo. Obecnie jest to kościół parafii rzymsko-katolickiej pw. Św. Andrzeja Boboli w Mniszku, do której należą też miejscowości Biały Bór II, Mały Rudnik, Pieńki Królewskie i Sztynwag.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1868, 1905 i 1921 j. niżej:

1868 - 4 domy mieszkalne i 27 mieszkańców (kat. 1, ewang. 26)

1905 - 12 domów mieszkalnych i 64 mieszkańców (kat.10, ewang. 53, inn. chrz. 1)

1921 - 12 domów mieszkalnych i 69 mieszkańców (kat.34, ewang. 35)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej, w typie rzędówki bagiennej

12. Rozgarty

Dawne nazwy: 1802 Rosgarten, niem. Rossgarten Culmisch

Położenie: W dolinie Wisły, w odległości około 7,5 km na południowy zachód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona w 1590 r. na gruntach należących do miasta Chełmna, zasiedlona przez osadników holenderskich - mennonitów, sprowadzonych przez radę miejską Chełmna. W 1888 r. należało do wsi 334,0 ha gruntów, w tym: 17 ha lasu, 26 ha łąk i 207 ha gruntów ornych. We wsi była szkoła podstawowa, dwuklasowa, najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Szynychu, ewangelickiej w Grudziądzu (następnie w Wielkich Łunawach), mennonickiej - w Sosnowce.

Większa własność ziemska w Rozgartach w 1921 r.:

Goertz Ernest, mennonita - 70,0 ha

Unrau Jan, ewangelik - 54,0 ha

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1868, 1887, 1905 i 1921 j. niżej:

1868 - 10 domów mieszkalnych i 90 mieszkańców (kat. 4, ewang. 69, menn. 17)

1887 - 13 domów mieszkalnych i 132 mieszkańców (kat. 22, ewang. 79, menn. 31)

1905 - 12 domów mieszkalnych i 95 mieszkańców (kat. 7, ewang. 68, menn. 20)

1921 - 19 domów mieszkalnych i 114 mieszkańców (kat. 59, ewang. 52, menn. 3)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

13. Ruda

Dawne nazwy: 1222 Ruth , 1251 Rude, Ruden, Rawden, 1570 Ruda, niem. Ruda

Położenie: W Basenie Grudziądzkim, po wschodniej stronie drogi z Grudziądza do Stolna, w odległości 11 km na południe od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś nadana w 1222 r. biskupowi Chrystianowi przez Konrada Mazowieckiego.

W 1336 wieś o 28 i 1/2 łana z młynem i karczmą, własność Zakonu w komturstwie grudziądzkim. W 1438 było we wsi 27 i 1/2 łanów chłopskich osiadłych, 1 łan sołtysa, karczma i młyn.

W 1565 wieś, własność królewska, starostwa grudziądzkiego, położona przy gościńcu toruńskim, na terenach w połowie piaszczystych, w połowie leśnych; liczyła 33 i 1/2 łana, w tym 3 i 1/2 łana sołtysa, 22 łany chłopskie na których było 8 chłopów, 8 łanów opustoszałych, karczmę i młyn o 1 kole na "zdrojowiskach".

W 1670 r., z nadania króla Michała, karczmę z 3 włókami roli i 40 mórg łąki zwanych Bindugą otrzymał na prawie chełmińskim Tomasz Kierszkowicz, czynsz wynosił 40 florenów. Maciej Kierszkowicz (syn) nabył też młyn i sołectwo. Po nim odziedziczyli ten majątek Jakub i Anna Kierszkowicz, w 1765 Marcin, po nim Wojciech Kierszkowicz, po śmierci którego dobra podzielono między 3 dzieci.

Wg topografii Goldbecka w 1789 Ruda obejmowała 3 wolne sołectwa (lemaństwa) i młyn, razem 20 dymów.

W 1888 r. wieś obejmowała 104,0 ha gruntów, we wsi była szkoła ewangelicka, najbliższa stacja pocztowa - w Trzebiefuchu.

W 1905 r. do wsi należało 550,0 ha gruntów (ponieważ została spisana łącznie z Rudą Szlachecką).

W 1921 r. właścicielem młyna wodnego w Rudzie był Fryderyk Marohn, do którego ponadto należało 85 ha gruntów. Większa własność ziemską w rękach polskich wynosiła 75 ha gruntów, należących do Józefa Kowalskiego.

Przynależność do parafii: katolickiej w Sarnowie, ewangelickiej w Wielkich Łunawach.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1868, 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1868 - 25 domów mieszkalnych i 172 mieszkańców (kat. 36, ewang.136)

1885 - 23 domów mieszkalnych i 119 mieszkańców (kat. 25, ewang. 94)

1905 - 76 domów mieszkalnych i 394 mieszkańców (kat.120, ewang.263, inn.chrz.11

(spisano łącznie z Rudą Szlachecką)

1921 - 81 domów mieszkalnych i 407 mieszkańców (kat.180, ewang.227)

(spisano łącznie z gajówką Ruda - ob. leśnictwo Rudnik w soł. Biały Bór)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

Ruda Szlachecka

Dawne nazwy: niem. Adlig Ruda

Położenie: W Basenie Grudziądzkim, po zachodniej stronie drogi z Grudziądza do Stolna, w odległości 11 km na południowy zachód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Dobra, w 1885 r. obejmujące 440 ha gruntów, w tym 33 ha lasu, 21 ha łąk i 354 roli ornej; razem z folwarkami Średnią Rudą (2 domy mieszk. 19 mieszkańców) i Górną Rudą (1 dom mieszk. i 10 mieszk.) liczące 30 domów mieszkalnych i 211 mieszkańców.

W 1667 r. dwór w Rudzie dawał mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa.

Dobra zapewne rozparcelowane między rokiem 1885 a 1905. W spisie z 1905 r. widoczny znaczny wzrost liczby domów, mieszkańców i obszaru wsi Ruda, ponieważ spisano łącznie obie jednostki administracyjne.

Układ historyczny:

Nie zachowały się w terenie ślady założenia dworsko-parkowego, innego niż zespół młyna wodnego nad Młynówką, złożony z dworu drewnianego z k. XVIII w., otoczonego parkiem założonym w tymże czasie, z okazałym różnogatunkowym drzewostanem w wieku ponad 200 lat oraz budynku młyna wodnego, wzniesionego na wcześniejszych zrębach w 1921 r.

14. Skarszewy

Dawne nazwy: 1414 Skchasschaw, Karssau, Cossaw, 1521 Skoschewo, Skarzewo, 1667 Skaszewo, 1796 Skarszewen, niem. Skarszewo

Położenie: Na urzeźbionym terenie strefy krawędziowej Basenu Grudziądzkiego, w odległości około 10,5 km na południowy wschód od Grudziądza, przy lokalnej drodze z Maruszy do Dębieńca

Podstawowe dane historyczne:

W 1414-16 wieś o 37 łanach, z karczmą, własność Zakonu w komturstwie pokrzywieńskim.

Ok. 1423-4 ma obowiązek jednej służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W 1435 wieś o 43 łanach chłopskich, w tym 6 łanów należało do sołtysa, 1 łan opustoszały, istniała karczma. W 1442 r. było 37 łanów chłopskich, z czego 7 opustoszałych.

W 1521 r. Ludwik Mortęski otrzymał od króla Zygmunta I wsie S. i inne w ziemi chełmińskiej "in feudum"

W 1570 wieś o 34 łanach, 5 zagrodnikach i 2 komornikach, własność królewska, starostwa pokrzywieńskiego, w powiecie chełmińskim.

W 1667 r. w wizytacjach bpa Strzesza odnotowano, że wieś zamieszkiwali olędrzy. W lustracjach starostwa grudziądzkiego z 1765 r. wymienieni są dzierżawcy, w rękach których pozostawało 29 i 1/2 łana, czynsz roczny wynosił łącznie 707 florenów.

W tym samym roku, starościna pokrzywnieńska Jadwiga Teresa Dębska, wydała 30 łanów w S. w długoterminową dzierżawę, na 40 lat, z czynszem rocznym 36 florenów od łana. W 1768 r. wojewoda Podoski potwierdził ten kontrakt.

Dotychczasowi dzierżawcy zostali uwłaszczeni w 1830 r.

W 1885 do wsi należało 703 ha, w tym 553 roli, 78 łąk i 13 lasu, najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Wiewiórkach.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Piaskach-Rudniku.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 j. niżej:

1885 - 29 domów mieszkalnych i 235 mieszkańców (kat. 10, ewang. 221, dyss.4)

1905 - 27 domów mieszkalnych i 214 mieszkańców (kat. 48, ewang. 166)

w tym w folwarku S. - 1 dom mieszkalny i 7 mieszkańców

1921 - 23 domy mieszkalne i 182 mieszkańców (kat. 78, ewang. 104)

w tym w folwarku S. - 3 domy mieszkalne i 38 mieszkańców (kat.5, ew.33)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej, w typie rzędówki bagiennej.

15. Marusza

Dawne nazwy: 1425, 1446 Marusche, 1570 Marusza, 1796 Marusch Muchle, niem. Marusch Muchle

Położenie: W Basenie Grudziądzkim, w strefie przykrawędziowej, nad rz. Maruszą, w odległości 5 km od jej ujścia do jez. Rudnik, około 8 km na południowy wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Młyn wodny na strudze Maruszy w pobliżu Pokrzywna, wymieniany w dokumentach od 1425 r., własność Zakonu, wójtostwa rogozińskiego.

W 1425 r. wójt rogoziński Jan Bychau nadał Hansowi Wenzel młyn w Maruszy, od dawna opuszczony, z czynszem w postaci 2 łasztów zboża i obowiązkiem bezpłatnego przemiału zboża i siodu dla zamku w Pokrzywnie, za co otrzymał w użytkowanie 2 morgi łąki, drewno na opał, zagrodę i prawo rybołówstwa w stawie młyńskim.

Ponownie opuszczony i zrujnowany młyn, wraz należącą do niego rolą, otrzymał w 1446 r. Jakub Schotczen, który go odbudował.

W 1570 młyn o 2 kołach w M. był własnością królewską, starostwa pokrzywieńskiego, w 1592 król Zygmunt III nadał go Bartłomiejowi Dubskiemu.

W 1664 starosta pokrzywieński Jan Działyński wydał młyn w Maruszy, zniszczony po raz kolejny w czasie 2 wojny szwedzkiej, Andrzejowi Duchenau i jego spadkobiercom w wieczystą dzierżawę z obowiązkiem odbudowy wraz z tamami i śluzami oraz budowy tartaku. Po nim objął młyn jego zięć, Paweł Jaschke.

W latach 1726-1766 młyn należał do Jakuba i Sary Racht.

W 1830 młyn, do którego należał znaczny obszar gruntów, został zatwierdzony jako własność.

Przed 1871 r. właścicielem młyna był Gottfried Mehrlein, po nim syn Gustaw.

W 1885 dobra obejmowały 316,36 ha obszaru i zaliczały się do dużych majątków.

W 1890 właścicielem liczącego 217 ha majątku był Willy Woggon, w 1903 kupił dobra August Ventzki, właściciel fabryki maszyn rolniczych w Grudziądzu (późn. "Unia"), do którego należały do 1921 r. Od 1921 r. właścicielką była Wanda Donimirska. W latach 1939-45 dobra były pod zarządem państwowym niemieckim, po 1945 utworzono tu PGR.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Piaskach.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców w obszarze dworskim Marusza wg danych spisowych z lat 1868, 1905 i 1921 jak niżej:

1868 - 3 domy mieszkalne i 43 mieszkańców (kat. 29, ewang. 13, inn. chrz. 1)

1905 - 7 domów mieszkalnych i 100 mieszkańców (kat. 63, ewang. 36, inn. chrz. 1)

1921 - 6 domów mieszkalnych i 106 mieszkańców (kat. 80, ewang. 24, inn. chrz. 2)

Układ historyczny: Osada folwarczna, złożona z 3 kompleksów: dworu z parkiem o układzie krajobrazowym, zespołu zabudowań gospodarczych i kolonii mieszkaniowej (zespołu czworaków)

16. Stary Folwark

Dawne nazwy: 1743 Folwark, 1796 Altvorwerk, niem. Altvorwerk

Położenie: Na urzeźbionym terenie strefy przykrawędziowej Basenu Grudziądzkiego, w odległości 8 km na południowy wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

W czasach krzyżackich stanowił część Nowej Wsi, własności Zakonu w komturstwie pokrzywnieńskim, wskutek wojen wyludniony i opuszczony, ponownie zasiedlony w 1 połowie XVIII w.

Jako odrębna osada występuje w dokumentach źródłowych od 1743 r. pod nazwą Folwark, od 1787 - pod nazwą Stary Folwark.

W 1771 r. starosta pokrzywnieński Jan Keyserling przedłużył dotychczasowy kontrakt dzierżawy 12 włók tut. osadnikom na dalszych 30 lat z czynszem 40 florenów od włóki. Zgodnie z kontraktem osadnicy mieli prawo wyboru sołtysa, utrzymywania nauczyciela, powinni jednak płacić proboszczowi w Okoninie od chrztu, zapowiedzi i pogrzebu. W sprawach kryminalnych jurysdykcję miał jedynie starosta, który ją odstąpił sądowi miejskiemu w Grudziądzu.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. było tu 7 dymów (gospodarstw domowych).

W 1885 wieś obejmowała 302,0 ha obszaru, w tym 248,0 ha roli, najbliższa stacja pocztowa w Radzynie.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Radzynie.

W latach 20-tych XX w. do gruntów wsi Stary Folwark została przyłączona resztówka domeny w Pokrzywnie.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 12 domów mieszkalnych i 115 mieszkańców (kat. 10, ewang. 105)

1905 - 19 domów mieszkalnych i 150 mieszkańców (kat. 65, ewang. 85)

1921 - 18 domów mieszkalnych i 128 mieszkańców (kat. 79, ewang. 49)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej - zagrody samotnicze

17. Sztynwag

Dawne nazwy: 1364, 1409 Steinwege, Steynwege, Steinweg, Steinwegk, 1796 Steinwege, niem. Steinwage

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w odległości 9 km na południowy zachód od Grudziądza, w środkowym biegu rz. Młynówki, uchodzącej do jez. Rząd

Podstawowe dane historyczne:

Wieś i folwark, własność m. Chełmna, wymieniona w dokumencie z 1396 r., dotyczącym układu kapituły chełmińskiej z miastem Chełmnem o korzec biskupi z posiadłości miasta.

Od k. XV w. (1489) folwark o 12 łanach w S. został nadany przez radę m. Chełmna zgromadzeniu Braci Wspólnego Życia na potrzeby prowadzonej przez nich szkoły tzw. Akademii Chełmińskiej.

W 1519 bp chełmiński Jan Konopacki potwierdził kościołowi parafialnemu w Chełmnie użytkowanie i dochody ze wsi Gogolin i Sztynwag. W 1525, po długotrwałym procesie, Rada

Pruska rozstrzygnęła spór między miastem a szkołą chełmińską o posiadanie Gogolina i Sztynwagu na korzyść szkoły.

Od XVII w. wieś Sztynwag jest w części zamieszkała przez osadników holenderskich. W 1885 r. do wsi należało 247,0 ha gruntów, szkoła w miejscu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Sarnowie, ewangelickiej w Wielkich Łunawach, mennonickiej w Sosnowce.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 27 domów mieszkalnych i 178 mieszkańców (kat. 28, ewang. 147, menn. 3)

1905 - 32 domów mieszkalnych i 181 mieszkańców (kat. 18, ewang. 151, menn. 12)

1921 - 33 domów mieszkalnych i 164 mieszkańców (kat. 22, ewang. 142)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej, w typie rzędówki bagiennej

18. Szynych

Dawne nazwy: 1402-16 Neuwekirche, ok. 1423-4 Schoneyche, 1588 Schymeth, 1667 Synych, 1802 Schoneich, niem. Schoneich

Położenie: W dolinie Wisły, w odległości 9 km na południowy zachód od Grudziądza, przy drodze z Chełmna do Grudziądza przez Nowe Dobra

Podstawowe dane historyczne:

Wieś w dobrach miasta Chełmna, po raz pierwszy wymieniona w dokumentach w 1340 r. Przywilej lokacyjny z 1364 r., wznowiony w 1472 r. na 80 łanów, z czego 64 łany nadano mieszkańom chełmińskim (po 4 łany dziedziczne na prawie chełmińskim), 4 łany otrzymał jako uposażenie kościoła. Z dokumentów 1423-4 wynika, że mieszkańcy Szynycha mają obowiązek 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W XVI w. własność m. Chełmna, w XVII w. zasiedlona częściowo osadnikami holenderskimi.

Parafia w Szynychu erygowana przed 1364 r., w 1445 w planie synodu laickiego biskupstwa chełmińskiego. Pierwszy kościół zniszczony w czasie wojen szwedzkich w XVII w., obecny pw. Św. Mikołaja wzniesiony w 1742 r.

W 1892 r. do wsi należało 652,0 ha gruntów, w tym: 277 ha roli, 98 ha łąk i 60 ha lasu.

Większa własność ziemską w r. 1921: Hermann Bartel, menn. - 57 ha. We wsi była szkoła i mleczarnia.

Przynależność do parafii: katolickiej w miejscu, ewangelickiej w Wielkich Łunawach, mennonickiej w Sosnowce.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 58 domów mieszkalnych i 432 mieszkańców (kat.198, ewang. 201, menn. 33)

1905 - 67 domów mieszkalnych i 460 mieszkańców (kat.195, ewang. 241, menn. 24)

1921 - 65 domów mieszkalnych i 354 mieszkańców (kat.193, ewang. 149, menn. 12)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej po obu stronach drogi z Chełmna do Grudziądza, część zabudowań rozproszona.

19. Świerkocin

Dawne nazwy: 1311 Świrkozcin, Swyrkoczzen, Swirkoczyn, Szwierkoczyno, Swirkotzyn, 1796 Swierkoczyn, niem. Tannerode.

Położenie: Na północno-wschodnim skraju Kępy Fortecznej, w odległości 4 km na wschód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś, ok. 1423-4 własność rycerska w komturstwie grudziądzkim, z obowiązkiem 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W 1481 r. Maciej v. Markyn i Augustyn v. d. Laune (z Suchostrzyg) kupili 9 łanów w S. za 40 grzywien, w 1501 wieś była własnością starosty grudziądzkiego Pawła Sokołowskiego, w

1560 - Melchiora Mortęskiego, starosty pokrzywnieńskiego, w 1570 - własność Działyńskich o 9 łanach chłopskich.

W 1649 wieś należała do Czapskiego, kasztelana chełmińskiego, który dobra obejmujące wówczas 18 łanów zapisał franciszkanom w Chełmnie.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. Świerkocin liczył 18 dymów.

Po kasacie zakonu franciszkanów w 1806 r. Fryderyk Wilhelm III zapisał dobra klasztorne wraz ze Ś. siostrami miłosierdzia w Chełmnie, które je wydawały w dzierżawę. W 1806 było 10 dzierżawców, których uwłaszczono w 1824 r.

W 1885 wieś obejmowała 261 ha gruntów, w tym: 194 ha roli, 35 ha łąk i 5 ha lasu, najbliższa stacja pocztowa znajdowała się w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Grudziądzu, ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 24 domy mieszkalne i 183 mieszkańców (kat. 36, ewang. 147)

1905 - 30 domów mieszkalnych i 260 mieszkańców (kat. 54, ewang. 203, inn. chrz. 3)

1921 - 30 domów mieszkalnych i 197 mieszkańców (kat. 83, ewang. 114)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej w typie ulicówki.

20. Turznice

Dawne nazwy: 1277 Turnitz, Thugirnicz, Tuwernitz, Thuernitz, Theuwernitz, Thoyernitz, Tewernitz, Tewernicz, Tuwerninitcz, Turnitcze, Turenitz, 1796 Tursznitz, niem. Tursnitz.

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w odległości 9,5 km na południowy wschód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

W 1277 gród T. oblegany przez Jaćwingów.

W czasach krzyżackich własność rycerska o 40 łanach w komturstwie grudziądzkim z obowiązkiem 1 służby w zbroi ciężkiej w wyprawach Zakonu.

W 1498 część wsi (2/3) jest własnością Jerzego Czedlitz a 1/3 należy do Szymona z T., którzy nadali młyn, zagrodę i prawo rybołówstwa w stawie młyńskim młynarzowi Wojtkowi za czynszem 2 i 1/2 łasztu mąki. W 1501 r. kontrakt anulowano.

W latach 1540-1572 własność Jana Turznickiego obejmująca 14 łanów chłopskich, 12 zagrodników, młyn i karcznię.

W 1601 oba młyny turznickie - duży i mały kupił młynarz Wysocki za 400 guldenów.

W 1637 dobra T. kupiły benedyktyнки z Grudziądza. Po kasacie zakonu i sekularyzacji dóbr klasztornych, skarb państwa pruskiego sprzedał w 1790 r. dobra Janowi Reichel, którego potomkowie posiadali je do 1945 r.

W 1885 majątek obejmował 921 ha obszaru, karcznię, browar, gorzelnię, nad rz. Maruszą folusz sukieny i 2 młyny, 2 jeziora i oprócz turznickiego folwarki Skrobacz i Hanowo oraz leśnictwo. Szkoła ewangelicka w miejscu, najbliższa stacja pocztowa w Wiewiórkach.

W 1913 majątek obejmujący 602 ha został sprzedany Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (do 1920 r. nie rozparcelowany).

Przynależność do parafii: katolickiej w Błędowie, ewangelickiej w Piaskach-Rudniku.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców w obszarze dworskim Turznice wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 18 domów mieszkalnych i 251 mieszkańców (kat. 155, ewang. 96)

w tym: w Brzezinach - 1 dom mieszkalny i 16 mieszkańców

w Daszkowskim Młynie - 2 domy mieszkalne i 16 mieszkańców

w Skrobaczu - 2 domy mieszkalne i 21 mieszkańców

1905 - 14 domów mieszkalnych i 211 mieszkańców (kat. 148, ewang. 63)

1921 - 18 domów mieszkalnych i 253 mieszkańców (kat. 228, ewang. 18, inn. chrz. 6)

(spisano łącznie z folwarkami Brzeziny i Skrobacz)

Układ historyczny: Osada folwarczna złożona z dworu z parkiem, kompleksu zabudowań gospodarczych i zespołu czworaków.

21. Wałdowo Szlacheckie

Dawne nazwy: ok. 1423-4 Waldaw, 1570 Wałdowo, 1796 Waldowo, niem. Waldau Adlig.

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w odległości 11,5 km na południowy zachód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś i młyn o metryce średniowiecznej, w czasach krzyżackich ok. 1423-4 wieś była własnością rycerską w wójtostwie lipienieckim z obowiązkiem 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu, młyn w 1438 własność Zakonu prokuratorii papowskiej. W 1476 Kazimierz Jagiellończyk pozwolił Janowi Bażyńskiemu zastawić młyn w Wałdowie.

W 1505 okręg papowski łącznie z Wałdowem został nadany przez Aleksandra Jagiellończyka biskupowi chełmińskiemu.

W 1539 kapituła chełmińska nadała przywilej młynarzowi Janowi na młyn w W. kupiony przez niego od Jerzego Gorzechowskiego z prawem rybołówstwa w stawie młyńskim oraz posiadania roli, łąk i pastwisk przynależnych z dawna do młyna.

W 1570 młyn o 2 kołach jest własnością kapituły chełmińskiej, do Feliksa Mełdzyńskiego należy 7,5 łanów chłopskich, 2 zagrodników, młyn we wsi W. w powiecie chełmińskim.

W 1885 właścicielem majątku, obejmującego 407 ha w tym 116 ha roli, 39 ha łąk i 222 ha lasu był Piottuch-Koblicki, w większej części już rozparcelowanego.

We wsi była szkoła ewangelicka i stacja kolejowa przy linii kolejowej z Chełmy do Grudziądza, zbudowanej w 1882 r.

W 1921 r. właścicielem młyna był Otto Schilling.

Przynależność do parafii: katolickiej w Sarnowie, ewangelickiej w Wielkich Łunawach (od 1855 r.)

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 37 domów mieszkalnych i 455 mieszkańców (kat. 455, ewang. 5)

1905 - 66 domów mieszkalnych i 450 mieszkańców (kat. 280, ewang. 170)

1921 - 71 domów mieszkalnych i 403 mieszkańców (kat. 326, ewang. 77)

w tym: Wałdowo Młyn - 1 dom mieszkalny i 5 mieszkańców (kat. 1, ewang. 4)

Wałdowo st.kol. - 2 domy mieszkalne i 17 mieszkańców (kat. 17)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

22. Węgrowo

Dawne nazwy: 1386, 1414-16 Weger, 1570 Węgrowo, 1625 Poln. Wangerau, Deutsch Wangerau, niem. Polnisch Wangerau, Deutsch Wangerau

Wieś o metryce średniowiecznej, w 1386 własność Zakonu w komturstwie pokrzywnieńskim.

W 1435 r. wieś o 26 łanach chłopskich i 3 łanach, należących do sołtysa.

W 1521 nadana "in feudum" Ludwikowi Mortęskiemu przez króla Zygmunta I.

W 1570 wieś, własność królewska w powiecie chełmińskim, starostwie pokrzywnieńskim, 4 łany chłopskie, 4 zagrodników, 1 rzemieślnik, karczma.

Wieś, zniszczona w czasie wojny trzynastoletniej (1454-1466), w 1618 na nowo zasiedlona osadnikami holenderskimi - mennonitami, sprowadzonymi przez starostę grudziądzkiego Jana Działyńskiego. Otrzymali oni grunty w długoterminową dzierżawę, na okres 40 lat, za czynszem rocznym 30 groszy od morgi.

Podział na Węgrowo Polskie i Węgrowo Niemieckie nastąpił w 1625 r.

a) Węgrowo Polskie

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w odległości 4,5 km na południowy wschód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

W 1725 w Węgrowie był dwór murowany, szachulcowy z zabudowaniami gospodarczymi.

W lustracji starostwa pokrzywnieńskiego z 1765 r. Węgrowo Polskie wymienione jest jako folwark, własność królewska, z 3 czynszownikami i 10 zagrodnikami.

W 1783 dobra, obejmujące 36 włók i 10 mórg oraz wszystkie budynki, zostały wydane Janowi Schroeder w wieczystą dzierżawę za rocznym czynszem 316 talarów i 16 groszy.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. Węgrowo było własnością królewską wydawaną w dzierżawę i obejmowało folwark i wieś o 26 dymach.

W 1811 dobra zostały odkupione przez miasto Grudziądz. Po separacji gruntów, w 1829 uwłaszczono tu 16 gospodarzy.

W 1885 dobra, należące do Ferdynanda Temme, obejmowały 778 ha obszaru, gorzelnię i 16 domów mieszkalnych, do wsi należało 26 ha. W miejscu była szkoła, najbliższa stacja pocztowa i kolejowa w Grudziądzu. W 1905 dobra obejmowały 806 ha. W okresie międzywojennym część majątku rozparcelowano (w 1929 - 205 ha, w 1932 - 285 ha). Ostatnim właścicielem był Ryszard Temme. W 1946 dobra przeszły na własność skarbu państwa polskiego i utworzono tu PGR.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Piaskach-Rudniku.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 28 domów mieszkalnych i 312 mieszkańców (kat. 91, ewang. 221)

w tym:

wieś W. - 12 domów mieszkalnych i 89 mieszkańców (kat. 18, ewang. 71)

folwark W.- 16 domów mieszkalnych i 223 mieszkańców (kat. 73, ewang. 150)

1905 - 25 domów mieszkalnych i 226 mieszkańców (kat. 100, ewang. 126)

w tym:

folwark Węgrowo - 12 domów mieszkalnych i 165 mieszkańców

folwark Osiny - 1 dom mieszkalny i 5 mieszkańców

1921 - 22 domy mieszkalne i 234 mieszkańców (kat. 150, ewang. 81, inn. chrz. 3)

w tym:

wieś W. i folw. Osiny - 11 domów mieszkalnych i 53 mieszkańców (kat. 15, ewang. 38)

folw. Węgrowo - 11 domów mieszkalnych i 181 mieszkańców (kat.135, ewang.43, inn.chrz. 3)

Układ historyczny:

Pierwotnie wieś o zabudowie skupionej w typie ulicówki z folwarkiem usytuowanym na wschodnim krańcu wsi, przekształcona w osadę folwarczną, złożoną z trzech kompleksów: dworu z parkiem, zespołu zabudowań gospodarczych i kolonii mieszkaniowej.

b) Węgrowo Niemieckie

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, w odległości ok. 4 km na południowy wschód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś nowo założona w 1625 r. na gruntach należących do starostwa pokrzywnieńskiego, zasiedlona osadnikami holenderskimi - mennonitami.

Wg lustracji z 1765 r. wieś obejmowała 4 włóki, wydawane w długoterminową dzierżawę. W 1829 dotychczasowi dzierżawcy w liczbie 16-tu zostali uwłaszczeni.

W 1885 do wsi należało 152 ha obszaru, najbliższa stacja pocztowa była w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Grudziądzu, ewangelickiej w Piaskach-Rudniku, mennonicka w Sosnowce.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 10 domów mieszkalnych i 86 mieszkańców (kat. 13, ewang. 73)
1905 - 10 domów mieszkalnych i 78 mieszkańców (kat. 15, ewang. 63)
1921 - 9 domów mieszkalnych i 76 mieszkańców (kat. 55, ewang. 20, inn.chrz. 1)
Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej, w typie rzędówki bagiennej

22/1. Gać obecnie część sołectwa Węgrowo

Dawne nazwy: Gacz, Gacia, Gatz, niem. Gatsch

Położenie: Na podmokłych terenach Basenu Grudziądzkiego, nad strugą Gać i jej zmeliorowanym odcinkiem pn. Rów Hermana, ok. 4,5 km na południowy wschód od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

W 1614 r. starosta pokrzywnieński Ludwik Mortangen wydał mieszczaninowi grudziądzkiemu Christianowi Lindenauer grunt o pow. 2 i 1/2 włóki, położony nad rowem granicznym zwanym Gacią, w dzierżawę długoterminową, tj. na okres 40 lat.

W 1787 r. wymieniono w wizytacji wieś Gać, jako należąca do parafii Okonin.

Wg topografii Goldbecka w 1789 wieś o 14 dymach, własność królewska.

W 1829 r. Karol Hinz z towarzyszami, dzierżawiący 9 włók i 28 mórg na podstawie kontraktu z 1786 r. zostali uwłaszczeni. Karczma we wsi była dzierżawiona na mocy odrębnie zawieranych kontraktów, ostatni pochodził z 1822 r.

W 1881 r. do wsi należały 892 morgi obszaru, w 1905 - 226,4 ha, w miejscu była szkoła, najbliższa stacja pocztowa i kolejowa w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Grudziądzu.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1881, 1905 i 1921 jak niżej:

1881 - 21 domów mieszkalnych i 191 mieszkańców (kat. 5, ewang. 186)

1905 - 19 domów mieszkalnych i 151 mieszkańców (kat. 6, ewang. 141, menn. 4)

1921 - 21 domów mieszkalnych i 136 mieszkańców (kat.58, ewang. 72, menn. 6)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej, w typie rzędówki bagiennej, z zagrodami skomunikowanymi sięgaczami z drogą, biegnąc równolegle do Rowu Hermana.

23. Wielkie Lniska lub Lniska Wielkie

Dawne nazwy: 1285 Elnis, Grosse Elnischcz, Ellisch, Elnisch, Grosse Elnis, Gros Elniss, 1565 Lnyska, niem.Gross Ellernitz

Położenie: Na urzeźbionym terenie strefy przykrawędziowej Basenu Grudziądzkiego, po wschodniej stronie zalesionych kęp Wielkiej i Małej Księżej Góry, w odległości 6 km na wschód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

Osada wymieniona w dokumentach źródłowych po raz pierwszy w 1285 r. W czasach krzyżackich własność rycerska o 20 łanach w komturstwie grudziądzkim, z obowiązkiem 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W 1481 Barbara Wolff z E. sprzedała 6 łanów za 50 grzywien i 3 i 1/2 łana za 9 grzywien szlachcicom Lorenzowi

i Andrzejowi, w 1498 Barbara z synami sprzedali pozostałe 24 łany miastu Grudziądz.

W 1514 rada miejska Grudziądza wydała w dzierżawę 18 łanów we wsi, sołtys otrzymał 2 łany wolne i 1 łan czynszowy, z łanów czynszowych opłata wynosiła po 2 grzywny i 2 kury od łanu. Proboszczowi w Grudziądzu należało się 1/2 korca zboża od łanu.

W 1545 rozpoczął się, trwający do końca stulecia, spór miasta Grudziądza ze szlachcicem Jerzym Gelwaldem o połowę wsi.

W 1624 r. wicewojewoda chełmiński Michał Trzciniński odkupił wieś od m. Grudziądza, w 1615 tenże kupił pobliskie Małe Lniska od Ludwika Kozłowskiego.

W 1667 Wielkie i Małe Lniska należały do Jakuba Trzcńskiego, w 1768 jako właściciel jest wymieniony Michał Trzcński, podkomorzy koronny.

Wg topografii Goldbecka, w 1789 r. Wielkie Lniska były własnością szlachecką o 13 dymach. W 1819 dobra, liczące 20 włók (ok. 400 ha) kupił właściciel majątku Ostromecko - Jakub Schoenborn. Jego spadkobiercy utworzyli ordynację, w skład której wchodził również majątek W. Lniska, potwierdzona przez króla pruskiego w 1845 r.

Od 1880 majątek ostromecki był własnością Albrechta v. Alvenslebena, który wszedł w jego posiadanie przez małżeństwo z córką J. Schoenborna.

Po 1 wojnie światowej na czele ordynacji ostromeckiej, składającej się z 7 samodzielnych majątków z licznymi folwarkami, w tym majątku W. Lniska, stał Joachim hr. v. Alvensleben-Schoenborn.

W latach 30-tych XX w. majątek W. Lniska został rozparcelowany a z resztówki po 2 wojnie światowej utworzono PGR.

Przynależność do parafii: katolickiej w Grudziądzu, ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych obszaru dworskiego z lat 1884, 1905 i 1921 jak niżej:

1884 - 6 domów mieszkalnych i 149 mieszkańców (kat. 123, ewang. 26)

1905 - 7 domów mieszkalnych i 120 mieszkańców (kat. 83, ewang. 37)

1921 - 10 domów mieszkalnych i 172 mieszkańców (kat. 160, ewang. 12)

Układ historyczny:

Osada folwarczna złożona z trzech kompleksów: dworu z parkiem, zespołu zabudowań gospodarczych i kolonii mieszkaniowej (czworaków), usytuowanych po obu stronach drogi z Nicwałdu do Grudziądza.

23/1. Małe Lniska obecnie część sołectwa Wielkie Lniska

Dawne nazwy: 1341 Wenige Elentz, Cleyne Elnischcz, 1501 Lanysska, niem. Klein Ellernitz

Położenie: Na wysoczyźnie, w strefie przykrawędziowej Basenu Grudziądzkiego, w odległości 8 km na południowy wschód od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1341 r. W czasach krzyżackich własność rycerska o 17 łanach w komturstwie grudziądzkim, z obowiązkiem 1 służby w zbroi lekkiej w wyprawach Zakonu.

W 1414 własność Piotra i Ulryka, w 1570 Gotarda Lniskiego, który posiadał 6 łanów chłopskich i 4 zagrodników.

W 1615 własność Ludwika Kozłowskiego od którego majątek M. Lniska kupił wicewojewoda chełmiński Michał Trzcński.

W posiadaniu rodziny Trzcńskich M.L. były do 1772 r. W 1772 r. własność Felicjana Ostrowickiego, który dał 10 włók w zastaw na 20 lat kupcowi Chomse z Grudziądza.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. Małe Lniska były dobrami szlacheckimi o 13 dymach.

W latach 1880-1920 właścicielem dóbr obejmujących 282 ha obszaru był Franciszek Klettner, po nim syn Eugen. W rękach rodziny Klettner były M. Lniska do 1939 r.

Po 2 wojnie światowej majątek upaństwowiono i utworzono PGR.

Przynależność do parafii: katolickiej w Okoninie, ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych obszaru dworskiego z lat 1884, 1905 i 1921 jak niżej:

1884 - 6 domów mieszkalnych i 96 mieszkańców (kat. 87, ewang. 9)

1905 - domów mieszkalnych i 127 mieszkańców (kat. 70, ewang. 57)

1921 - 5 domów mieszkalnych i 121 mieszkańców (kat.111, ewang. 10)

Układ historyczny:

Osada folwarczna składająca się z trzech kompleksów: dworu z przylegającym do niego parkiem, zespołu zabudowań gospodarczych oraz kolonii mieszkaniowej (zachował się

jedynie jeden czworak, pozostałe budynki zbudowane w l. 50-tych XX w. na miejscu czworaków)

24. Wielki Wełcz

Dawne nazwy: 1294 Woltschicz, Wolcz, 1434 Wolfswald, Wolitcz, Hogewolitz, 1501 Velcz, 1796 Wolz i Gross Wolz, niem. Klein Wolz i Gross Wolz

Położenie: Na podmokłych terenach Doliny Wisły, w odległości 12 km na północ od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś, wymieniona w dokumentach źródłowych po raz pierwszy w 1294 r., jako granicząca z dobrami biskupa pomezkańskiego.

W 1394 r. wielki mistrz Konrad v. Jungingen w porozumieniu z biskupem pomezkańskim Janem nakazał mieszkańcom W. utrzymywanie tamy głównej i jej górnej części na ostrowie wzdłuż granicy wsi.

W 1434 w.m. Paweł v. Russdorf wznowił przywilej lokacyjny dla wsi na 52 łany na prawie chełmińskim, z których sołtys otrzymał 4 łany oraz 1/3 opłat z sądownictwa, uposażenie kościoła stanowiły 2 łany.

W 1438 w księgach czynszowych komturstwa grudziądzkiego wymieniono: wieś W. o 45 łanach chłopskich z czynszem po 1/2 grzywny i 2 kury od łanu, 2 karczmy z czynszem po 3 grzywny i 20 grzywien od mieszkańców wsi zamiast szarwarku oraz wieś H. o 6 radłach opustoszałych.

W 1501 król Jan Olbracht zezwolił Pawłowi Sokołowskiemu na wykup wsi W. od rady miasta Grudziądza.

W 1564 wieś, niemal całkowicie opustoszała wskutek wojen i wylewów Wisły, zasiedlono sprowadzonymi z Holandii osadnikami - mennonitami.

W 1565 r. wieś była własnością królewską w starostwie grudziądzkim, obejmuje 52 łany średnich gruntów, z tego 4 łany należały do sołtysa, 36 łanów było opustoszałych, 12 łanów osiadłych, dzierżawionych przez 6 osadników.

W 1604 starosta grudziądzki Maciej Konopacki wydał mennonitom w Wełczu 39 włók (łanów) w długoterminową dzierżawę (na 40 lat) za opłatą 400 florenów rocznie i prawem pierwokupu gruntów po upływie terminu dzierżawy.

W wizytacjach z lat 1667-72 bp Strzesz odnotował, że w Wielkim Wełczu było tylko 2 katolików a w Małym Wełczu sami mennonici.

Wg topografii Goldbecka w 1789 r. wieś liczyła 52 dymy.

Uwłaszczenie 38 osadników nastąpiło w 1833 r. W 1893 wieś obejmowała 1169 ha gruntów, w tym: 553 ha roli ornej, 125 ha łąk i 7 ha lasu; we wsi była stacja pocztowa i szkoła. Tutejszy kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela, zniszczony w czasie wojen szwedzkich, od 1641 filialny kościół parafii rzymsko-katolickiej w Mokrem, został odbudowany w 1737 r. Przynależność do parafii: katolickiej w Mokrem, ewangelickiej w Nebrowie Wielkim (powiat Kwidzyn), mennonickiej w miejscu.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 159 domów mieszkalnych i 987 mieszkańców (kat.112, ewang. 862, menn.13)

1905 - 172 domów mieszkalnych i 983 mieszkańców (kat. 90, ewang. 880, menn.13)

1921 - 137 domów mieszkalnych i 742 mieszkańców (kat. 75, ewang. 667, menn. -)

Leśnictwo Wełcz spisane w l. 1905 i 1921 w obszarze dworskim nadleśnictwa Jamy liczyło w 1905 - 1 dm i 6 mk, w 1921 -

1 dm i 1 mk

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej.

Reliktem osady lokacyjnej jest skupienie zabudowy w rejonie kościoła parafialnego.

24/1. Mały Wełcz, obecnie część sołectwa Wielki Wełcz

Dawne nazwy: niem. Klein Wolz

Położenie: Na podmokłych terenach Doliny Wisły, w odległości 13 km na północ od Grudziądza.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona w 1619 r. na gruntach należących do starostwa grudziądzkiego przez sprowadzonych z Holandii osadników - mennonitów. Wydano im grunty w dzierżawę długoterminową (na okres 40 lat) za czynszem 250 florenów rocznie. W lustracji starostwa grudziądzkiego z 1664 r. zapisano, że wskutek wylewu Wisły musiano zniżyć czynsz do 160 florenów.

W 1754 r. starosta grudziądzki Jerzy Mniszech wydał 4 włóki w Małym Wełczu w dzierżawę 4 osadnikom za czynszem 120 florenów rocznie.

Wg topografii Golbecka w 1789 r. wieś liczyła 9 dymów.

Dotychczasowych dzierżawców uwłaszczono w 1833 r. - na własność otrzymało grunty 5 włóścian.

W 1893 do wsi należało 165 ha gruntów, w tym 84 roli ornej, 4 łąk i 2 lasu.

Przynależność do parafii: katolickiej w Mokrem, ewangelickiej w Nebrowie Wielkim (pow. Kwidzyn). Siedziba parafii mennonickiej znajdowała się w Wielkim Wełczu.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 10 domów mieszkalnych i 92 mieszkańców (kat. 6, ewang. 86)

1905 - 11 domów mieszkalnych i 80 mieszkańców (kat. 2, ewang. 78)

1921 - 11 domów mieszkalnych i 53 mieszkańców (kat. 2, ewang. 51)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie rozproszonej w typie rzędówki bagiennej

25. Zakurzewo

Dawne nazwy: 1323 Saxtenn, Sakerow, Sackeraw, 1565 Zakurzewo, 1796 Sakrau, niem. Sackrau

Położenie: W strefie przykrawędziowej Doliny Wisły (Basenu Grudziądzkiego), u ujścia rzeki Osy do Wisły, w odległości 8,5 km na północ od Grudziądza

Podstawowe dane historyczne:

Wieś, w czasach krzyżackich własność Zakonu w komturstwie grudziądzkim. W 1323 r. komtur grudziądzki Sighard ze Schwarzburga nadał niejakiemu Thicekomowi na osiedlenie wieś S. o 36 łanach na prawie chełmińskim, w tym dla sołtysa 3 i 1/2 łana i 3 morgi oraz 1/3 opłat z sądownictwa. W 1438 we wsi S. były 22 radła czynszowe osiadłe i 6 opustoszałych, czynsz wynosił 15 szkójców z radła, karczmarz płacił czynsz, jak z radła. W 1565 własność królewska, starostwa grudziądzkiego obejmująca 1 łan sołtysa i 11 i 1/2 łana chłopskich, 6 zagrodników i karczmę; od zamku dzierżawili ponadto ostrów na Wiśle. W 1569 król Zygmunt August wydał nowy przywilej dla sołtysa w Z. na 2 łany z sądownictwem niższym i wyższym. W 1570 własność królewska o 13 i 1/2 łanach, 3 zagrodnikach i karczmie. Wg lustracji z 1664 r. wieś obejmowała 14 i 1/2 włóki (łana). W 1671 król Michał odnowił przywilej na sołectwo Andrzejowi Meller i żonie jego Mariannie z Bączkowskich. Wg topografii Goldbecka w 1789 r. wieś liczyła 27 dymów. W 1895 do wsi należało 622 ha obszaru, w tym 299 roli, 28 łąk i 71 lasu, w miejscu była szkoła ewangelicka; stacja pocztowa i kolejowa w Grudziądzu.

Przynależność do parafii: katolickiej i ewangelickiej w Mokrem.

Liczba budynków mieszkalnych i mieszkańców wg danych spisowych z lat 1885, 1905 i 1921 jak niżej:

1885 - 63 domy mieszkalne i 429 mieszkańców (kat. 43, ewang. 384, menn. 2)

1905 - 77 domy mieszkalne i 454 mieszkańców (kat. 55, ewang. 396, menn. 3)

1921 - 81 domy mieszkalne i 434 mieszkańców (kat. 89, ewang. 340, menn. 5)

Układ historyczny: Wieś o zabudowie skupionej przy lokalnej drodze, odchodzącej w kierunku zachodnim od drogi do Wielkiego Węłcza.